

QƏNİ CAMALZADƏ

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

15 cildə

IV cild

**ROMAN
«KARXANA»**

KARXANA

ROMAN

Hacı Qəni Camalzadə. Karxana (roman). IV cild
Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2022, 360 səh.

Korrektor: Əyyar Tahir

Yazıcının seçilmiş əsərlərinin dördüncü cildinə 2015-ci ildə çapdan çıxmış “Karxana” romanı daxildir. Roman 2014-cü ildə “Azərbaycan” jurnalında işıq üzü görüb. Əsərin süjet xətti Abşeronda, Bakıda, Bakı kəndlərində baş verən hadisələrin üstündə qurulub. Xeyirlə Şərin mübarizəsindən bəhs edir. Bir tərəfdən yerli əhalinin min illərin azərbaycançılığı, o biri tərəfdən Bakını əsarət altında saxlayan rus-erməni düşüncəsi üz-üzə gəlir, və Abşeronu fəlakət meydanına çevirir. Roman yüz illik tariximizə bir ekskursdur. Güman ki, oxucular tərəfindən seviləcək.

ISBN 978-9952-38-

© Hacı Qəni Camalzadə, 2022

© Qanun nəşriyyatı, 2022

Qanun nəşriyyatı

İstanbul Copyright Awards-ın qalibi

Bakı, AZ 1102, Tbilisi pros., 76

Tel: (+994 12) 431-16-62; 431-38-18

Mobil: (+994 55) 212-42-37

e-mail: info@qanun.az

www.qanun.az

www.fb.com/Qanunpublishing

www.instagram.com/Qanunpublishing

Yadımdadır, qonum-qonşuda sözə baxmayan uşaqları onun adıyla qorxudurdular: Sözə baxmasan, Sanı gəlib səni aparacaq. Bu xofla da böyüdük. Böyüyəndən sonra da Sanı Abşeronski kimi tanınan qəhrəmanımı görmədim, amma günlərin birində hiss elədim ki, həm onun haqqında eşitdiklərim, həm də onunla münaqişədə olan insanların barəsində bildiklərim mənə rahatlıq vermir. Və bütün bunları ona görə yazıya aldım ki, Abşeron tarixinin çeşidli insan mənzərələri ilə zəngin bir zaman kəsiyi itməsin.

Onu da deyim ki, əhvalat çoxdan baş verib, yazdıqlarımın səhihliyinə zəmanət vermirəm. Bu hadisələrin baş verdiyi məkanın adını da rəsmilər bir neçə dəfə dəyişiblər, yalnız yaddaşlarda KARXANA kimi qalıb.

Müəllif

A decorative rectangular border with ornate, symmetrical floral and scrollwork patterns. The border is centered on the page and frames the text.

KARXANA
(roman)

Ravillərin “aeroport əməliyyatı” uğurlu alındı, Rindi onlardan icazəsiz bircə qərənfil də təyyarəyə yüklənmirdi. Hava limanındakı yükçülərin hamısı öz adamları idi. Amma cinayət aləmində Sanı Abşeronski kimi tanınan “qanuni oğru” birdən başladığı işləri yarımcıq qoydu, Ravilləri yanına aldı, özünü Kürsümoğlunun dənizkənarı bağ evinə verdi, xanənişin oldu. Soyuqlar düşəndən bu tərəflər seyrəklik olurdu, ətrafda ins-cins gözə dəymirdi. Evin geniş otaqları Sanının xoşuna gəlmədi, gecələr qapı-pəncərədən içəri sızan nəmişlikdən sümükləri eymənirdi. Yaşamalılı yer bağ evinin yarımcıqzəməsi idi. Bura həm quru, həm isti, həm də kifayət qədər işıqlılı idi. Kürsümoğlunun bağbanı arvadı ilə onların qulluğunda durur, biş-düşlərinə baxırdılar.

Bir neçə gün keçəndən sonra süfrə arxasında Asta ləqəbli Ravil soruşdu:

– Qədeş, elə bilirsən burda bizi tapmazlar?

O, Bakı tatarlarından idi. Mehribanlıq yağan girdə sifətinə, tosqun cəmdəyinə, astagəlliyinə baxan deməz-

di ki, bu adam peşəkar qatildir. Sanını bakılılar kimi “qədəş” çağırırdı. Heç vaxt zarafatından qalmırdı, hətta qətləri də deyə-gülə başa çatdırırdı.

– Zona düşməzdən öncə bir az canımıza qulluq eləsək pis olmaz, – deyə Sanı da güldü. – Oğrunun evi türmə olsa da azadlıq şirin şeydi...

Taxta ləqəbli Ravil heyfsiləndi:

– Hayıf zəhmətimizə, batka! – dedi. – Hər şeyi düzüb-qoşmuşuq.

Bu Ravil Kazan tatarlarından idi. Dəvə kimi kinli, həddən ziyadə əzazildi. Can-cüssəsiz bir adamdı, tənini ikilik taxtadan ayırmaq olmurdu. Sanıya “batka” müraciət eləyirdi. Onlar öz aralarında rus, Azərbaycan, tatar sözlərini bir-birinə qarışdıraraq danışirdilər.

– Hər halda Məlikəjdərin kürkünə birə saldıq, – deyə Asta dilini nırçıldıtdı. – Güldən gələn pullarına şərik olduq.

Taxta əlini oynatdı:

– Görünür, güldən gələn pul bizə qismət deyilmiş.

Sanı qətiyyətlə:

– Elə şey yoxdu, harda olsaq, fərq eləməz, payımız çatacaq! – dedi. – Yükçülərin briqadiri etibarlı adamdı.

Asta əllərini bir-birinə sürtdü:

– Görərsiz, Məlikəjdər tezliklə dizini yerə qoyacaq.

Sanı razılaşmadı:

– Məlikəjdərin qüdrəti balıqdadı. Hər dəfə, gör, neçə qayıq salır suya! Bunu onun əlindən ala bilsəydik kürəyini yerə qoyardıq...

Taxta laqeyd halda:

– Sən onu bizə tapşır, batka!

Bu deyimin altında nə gizləndiyini yaxşı bilən Sanı başını buladı:

– Olmaz! Deyərlər ki, Sanı Abşeronski övladi-peyğəmbəri öldürdü. Bütün Bakı camaatı üstümüzə qalxar. Yoxsa nə vardı ki! – dedi, yenə nəşə demək istəyən Taxtaya məsləhət gördü. – Yaxşısı budu yeməyinə bax, bir dəri bir sümüksən, qabaqda isə bizi “zon” gözləyir.

Elə də oldu. Bir gün başlarının üstünü aldılar. Sanının gözləri dumanlandı, əlini yemək masasının altına atdı, tapançanın dəstəyindən yapışdı, amma zirzəmiyə doluşan milislərin sayı onu açmadı, tapançanı boşlayıb süfrədən bir duzlu xiyar götürüb dişinə çəkdi. Asta milislərə etinasızlıqla baxdı, özünü itirmədən axırınıcı bədəni qaldırdı, içindəkini içməzdən qabaq:

– Adaş, iç, belə nemət yaxınlarda ələ düşən deyil! – deyə zarafat elədi.

Dəstəni qandallayıb istintaq təcridxanasına apardılar. Burda onları bir-birindən ayırdılar.

***

İttihamnamə Sanının gülüşünə səbəb olsa da, səsini çıxartmadı. Talançılıqda, qətl-qarətdə ad çıxarmış canını dələduzluqda günahlandırırıdılar. Bu onu düşündürdü. İstintaq uzun çəkmədi. Müstətiqin hər addımında

bir ölçü-biçi gözə çarpırdı, dərinə getmədən, deyə-gülə sənədləri hazırlayırdı. Sanının cəzası yüngül oldu, cəmi iki il iş kəsdilər, amma, təəccüblü də olsa, hökm oxunandan sonra onu “zona” göndərmədilər, yenidən təcridxanaya qaytardılar.

Sanının salındığı kiçik kamerada ondan başqa daha üç nəfər vardı. Biri köhnə bir cibgir idi, qalan ikisi isə, ilk baxışdan bilinirdi, cinayətdən uzaq adamlardı, həbsxanaya təsadüfən düşüblər. Köhnə cibgir, az qala, Sanının başına dolanırdı. Həbsxana qaydalarını əzbər bildiyindən kameradakı nizamı dəyişdi. Sanının taxtını ayaq-yolundan aralı, qapının böyründə yerləşdirdi, ətrafına mələfə çəkdi, ayağının altına, haradan gətirdiyi məlum olmayan, yüngül bir xalça döşədi. Kameranın qalan iki sakini də qoyulan oğru qanunlarına dinməz boyun əydi. Adına əfsanələr qoşulmuş “qanuni oğru” Sanı Abşeronskinin zəhmi hamını basmışdı.

Köhnə cibgir canlı ensiklopediya idi. Cinayət aləmində baş verənləri əzbər bilir, burda oturub “zon”lardan xəbər verirdi. Nəzarətçilərlə isə çox asanlıqla dil tapırdı. Sanıdan soruşdu:

– Bilmirsən, qədəş, səni hansı zona göndərəcəklər?

Sanı könülsüz dedi:

– Güman ki, Turşuluya, – dedi. – Bu maddə ilə ancaq ora göndərilər.

Cibgir yara basmış üzünü qaşdı:

– Turşulu yaxşı yerdi, – dedi. – Mən orda iki dəfə yatmışam. Nəzarətçiləri də insaflıdı, “obşakı” da zəngindi, maşallah, Lotu Faxı pul toplamağı bacarır.

Sanı onun sözünü kəsdi, hədələdi:

– Sən çərən-pərən danışma, bildiyini açıq de!

Cibgir dərhal mətləbin üstünə gəldi:

– İndi orada qarışıqlıqdı.

Sanı maraqla soruşdu:

– Müdiriyyətlə...?

– Yox, qardaşlarımızın arasına ikitirəlik düşüb.

Sanı cibgirdən öyrəndi ki, Turşulu zonda dustaqlar üç dəstəyə bölünüblər. Düşməncilik eləyən iki dəstədi, üçüncü dəstə isə bitərəfdi. Əndazədən çıxmış qarşıdurmanın qabağını heç kim ala bilmir. Bu məlumatı alandan sonra Sanı həbsxanaya salınmağının səbəbini, təxmini də olsa, başa düşdü.

Səhərisi Ravilləri də onların kamerasına qatdılar. Əlaltılarına da oxşar maddələrlə hökm oxunmuşdu. Ravillərin gəlişi Sanını sevindirdi. Onların şərəfinə düzənlənmiş çay dəsgahının ətrafına təzəcə cəm olmuşdular ki, nəzarətçinin başı kameranın dəmir qapısındakı pəncərədə göründü.

– Sanı qardaş, rəis səni görmək istəyir.

Sanı çarpayıdan qalxmaq istəyəndə köhnə cibgir astadan dedi:

– Həbsxana qanunlarına görə oğrular rəislərlə təkbətək söhbət eləyə bilməzlər.

Sanının əvəzinə Asta Ravil dilləndi:

– Biz hələ ki, təcridxanadayıq, “zon” da deyilik.

Köhnə cibgir inadından dönmədi:

– Sizə artıq hökm oxunub! – dedi. – Harda saxlanmağınızdan asılı olmayaraq siz həbsxanadasınız.

– Yum ağzını! Bu da mənimçün qanun bilən olub! – deyə Taxta Ravil köhnə cibgirə acıqlandı.

Sanı mübahisəyə yekun vurdu:

– Cibgir qardaşımız haxlıdı, – dedi, sonra çarpayıda yerini təzədən rahatladı.

O, heç vaxt cinayət aləminin yazılmamış qaydalarını pozmazdı. İndi də həbsxana rəisinin çağırışına tək getmədi. Nəzarətçidən soruşdu:

– Özümlə neçə nəfər götürə bilərəm?

– Öz məsləhətinə bax, qardaş.

Sanı zarafatla:

– Kamerada məndən başqa beş nəfər var, – dedi. – Hamısını aparaqmı?

Nəzarətçi hörmətlə:

– Mənə elə gəlir ki, iki nəfər bəsdi, – dedi.

Sanı qalxdı, Ravillərə dedi:

– Mənimlə gedəcəksiniz.

Ravillər dinməz ona qoşuldular. Üçü də kamera yoldaşlarının diqqətli baxışları altında cingilti ilə açılan dəmir qapıdan çıxdılar.

Təcridxana rəisi yerində yox idi. Onun böyük kabine-tində var-gəl eləyən mülki geyimli şəxsi Sanı dərhal tanıdı. Bu təcridxana ilə yanaşı yerləşən Turşulu əmək-islax müəssisəsinin məşhur rəisi idi. Rütbəcə polkovnik olsa da, özünü general kimi aparırdı. Dustaqların qarşısına mülki geyimdə çıxmağı xoşlayırdı.

O, keçib kürsüyə yayxandı. Ravillərə saymazyana baxdı, onlara küncdə, Sanıya isə üzbəüz yer göstərdi. Üç nəzarətçi qapıda hazır dayanmışdı. Rəis mehribanlıqla dedi:

– Uzatmayacağam, sənə işimiz düşüb. Sabah nə olacaq bilmirəm, bu gün bizim sənəin köməyinə ehtiyacımız var.

Sanı ehtiyatla:

– Eşidirəm, – dedi.

– Turşulu zonda dustaqlar arasına ikitirəlik düşüb, qarşıdurmada ölənlər var. Sən bizə kömək eləməlisən!

– Bəs, niyə mən?

Polkovnik işgüzarlıqla:

– Birincisi, sənəin bütün zonlarda nüfuzun var, avtoritetsən!

Sanı iltifatla:

– Məni qiymətləndirdiyinizə görə sağ olun. Amma Turşulu zonda Lotu Faxı var. Məndən də nüfuzludu. O...

Polkovnik onun sözünü kəsdi:

– Bizə sən lazımsan! – dedi. – Sən Turşuluda bir neçə dəfə oturmusan. Dəstə başçılarını yaxşı tanıyırsan, bəziləri sənin köhnə əlaltıların olub. Həm də tərcümeyi-halından məlumdu ki, sənin bir tərəfin azərbaycanlı, bir tərəfin ermənidir.

– Qarşıdurma, bəyəm, milli zəmindədi?

– Bəli, çəkişmə azərbaycanlılarla ermənilər arasında gedir. Səni hər iki tərəf özününkü sayır.

– Davaya səbəb nədi, axı?

Polkovnik çiyinlərini çəkdi:

– Kim bilir! – dedi. – Bitərəf qalanlar deyir ki, zona pərxaşlığı bir əcnəbi erməni salıb. O gələndən sonra dustaqlar arasına nifaq düşüb.

– Dediysin əcnəbi erməni hələ oradadı?

– Yox, onu başqa zona etap elədilər.

Polkovnik Sanının suallarını daha təhəmmül eləmədi, dustaq yenə nəsə demək istəyəndə, səbirsizliklə onun sözünü kəsib soruşdu:

– Bizə kömək eləmək fikrin var, ya yox?

Sanı başını buladı:

– Sən bilirsən ki, oğru həbsxana rəisləri ilə əlbir ola bilməz. Mən qardaşlarıma qarşı gedə bilmərəm, – dedi.

– Bu sənin axır sözündü?

Sanı dərindən nəfəs aldı:

– Bəli, axır sözümdü! – dedi və Ravillərə tərəf işarə elədi.

Polkovnik işarəni alan kimi qalxdı, qapıda dayanmış nəzarətçilərə dedi:

– Hər üçünü təkadamlıq kameraya salın. Görünür, bunları sözlə qandırmaq çətindi.

***

Çox keçmədi ki, Ravillər yığıla-dura kameraya qayıtdılar. Onlara möhkəm əl “gəzdirmişdilər”. Cibgir təşvişə düşdü:

– Vay-vay! – dedi. – Bəs, Sanı qədəş hanı?

Taxta ağrıdan nıqqıldadı:

– Yəqin hələ çırpırlar... – dedi.

– Sizi nəyə görə döyürdülər ki?

Taxta qısqaca izahat verdi. Cibgir mızıldandı:

– Sanı gərək razı olaydı.

Özünə gəlmiş Asta fısıldadı:

– Boş-boş danışma, Sanı nə elədiyini bilir.

Cibgir yekə-yekə dedi:

– Görünür, bilmir də!

Taxta hədə ilə:

– Sən bunu qanmazsan! – dedi. – Anladın?

Asta da qaydaları bir az bildiyindən:

– Cibgir ağa, hər iki tərəfin xahişi olmasa Sanı bu qarşıdurmaya girişə bilməz. Bilirsən ki, həbsxana rəisinin sözü ilə hərəkət eləsə, deyərlər, satqındı.

Cibgir üzünü qaşdı. Soruşdu:

– Deməli, hər iki tərəfin xahişi lazımdı?

Asta başını tərپətđi:
– Hər iki tərəfin... – dedi.

- II -

87-ci ilin payızı idi. Günlər soyuq, solğun keçirdi. Axır vaxtlar Məlikəjdərin əndişəli əhvalı düzəlmirdi. Təbib qismində yanında fırlanan Səkil Qoçunun dəmlədiyi otlar da kömək eləmirdi. Həmişəki kimi Məlikəjdərin sol tərəfində bardaş qurub oturmuş Seyfəl dedi:

– Sonqulu da himayəmizə keçmək istəyir, ağa, – dedi.

Məlikəjdər məxmər kisədən çıxartdığı təsbehi əlinə alıb Seyfələ tərəf döndü:

– Deyirsən, Sonqulunun canına qorxu düşüb? – deyər soruşdu.

Söhbətin işgüzar istiqamətə dönməyindən Seyfəl razı qaldı, dərhal:

– Qorxu düşüb də sözdü, lap əsirdi, – deyər təsdiqlədi. Məlikəjdər istehza ilə:

– Deyəydin ki, Sanı Abşeronski daha türmədədi, – dedi. – Əl-ayağa düşməyə lüzum yoxdu.

Seyfəl qımışdı:

– Dedim. Dedi ki, bu yaşında ortada qalmaq istəmirəm.

Sanının adı çəkilən kimi onlardan bir az aralı yastıqlara yaslanmış Səkil Qoçu dodaqlarını marçıldatdı, gözünü açdı, mürğülü səslər:

– Gərək, Nazioğlu Sanını əldən buraxmayaydın, axırına çıxaydın, – dedi, sonra yenə gözünü yumdu.

Məlikəjdər qocaya mehribanlıqla baxdı, amma qətiyyətə dedi:

– Mən övladi-peyğəmbərəm, ocaq sahibiyəm, də-dəm, qatıl deyiləm.

Səkil Qoçu deyintili səslə:

– Mən Nazioğlu Qulunun kökünün kəsilən günü görmək istəyirəm, ağa! – dedi. – Bu dünyadan nakam köçmək istəmirəm...

Kifayət qədər ömür sürmüş Səkil Qoçu yalnız keçmişlə nəfəs alırdı, bu günlə maraqlanmırdı. Dumanlı beynində aləm bir-birinə qarışmışdı. Məlikəjdər onun sözünün başına ip salmadı, ağsaqqalın dediyi elə havada asılı qaldı.

Seyfəl təkrar soruşdu:

– Sonqulu kişiyyə nə deyim, ağa?

– Qoy, gözləsin, – deyə Məlikəjdər fikirli dilləndi. – Vaxtı çatanda özüm onu axtaracağam.

Seyfəl razılaşmadı:

– Ağa, lap vaxtıdı, – dedi. – Sonqulu danqa adamdı, nə qədər qorxu-hürkü içindədi, dizi üstə oturtmaq olar, elə ki, qorxusu keçdi, quyruğunu belinə qaldırıb aradan çıxacaq.

– Qorxu altında ləbbeyk deyənləri neynəyirəm ki! – deyə Məlikəjdər başını buladı. – Hələ çox adam qorxu-

dan üstümə qaçacaq, deyirsən, bu qorxaqların hamısını himayəmə almalıyam?

Seyfəl fikrini aydınlaşdırdı:

– Qızıl yumurta qoyan toyuğa hin tikməyə nə var ki!

Məlikəjdər qaşqabağını tökdü:

– Yaxşı bilirsən ki, himayədarlıqdan pay ummuram. Mənim adamlardan istəyim yalnız sədaqətədi, başqa bir umacağım yoxdu. Belə olub, bundan sonra da belə olacaq, – deyə söhbətə yekun vurdu.

Onlarla üzbəüz oturmuş Mizi boğazını arıtlayaraq dedi:

– Ağa, işlərimiz dolaşığa düşüb.

Məlikəjdər anlamadı:

– Sən tapmaca ilə danışmağı boşla! – deyə ona acıqlandı. – Xırdala görüm nə deyirsən!

– Ağa, yaxınlarda mühafizəyə əlavə bir neçə təzə adam götürmüşdüm. Sanının tutulmağı hər şeyi korladı, – deyə Mizi izah elədi. – İndi bilmirəm, təzə adamları neyləyim, saxlayım, ya buraxım getsinlər.

Məlikəjdər qısa fikirdən sonra:

– Qoy, qalsınlar! Adətən Sanının türməyə girib-çixmağı uzun çəkmir, – dedi, bir az təsbeh çevirdi, sakitləşmiş səsle soruşdu. – Uşaqlardan gələn varmı?

Seyfəl köksünü dərindən ötürərək dedi:

– Hamı Ağa köşkündədi. Bayaqdan gözləyirlər.

Məlikəjdər buyurdu:

– Deginən Bic Əbdül gəlsin.

Bic Əbdül içəri girdi, Məlikəjdərin iznilə süfrə arxasında özünə yer elədi. Məlikəjdər soruşdu:

– Gecə necə keçdi?

Bic Əbdül astadan:

– Pis olmadı, ağa, – dedi, sonra qoynundan çıxartdığı bir dəstə iri nominallı əsginası Məlikəjdərin oturduğu döşəkçənin altına dürtdü, dəftər vərəqini isə onun qabağına qoydu. – Bu da xərclərimizdi.

Məlikəjdər vərəqə göz gəzdirdi, təəccübləndi:

– Neçə qayıq salmışdın suya?

– Dörd.

– Belə az?

– Dedilər, dəniz bulanacaq, mən də işimi ehtiyatlı tutdum, özümlə təcrübəli balıqçıları götürdüm, amma hava dəyişmədi.

– Onda ovunuz bol olub?

– Elədi, ağa. Elə gur balıq gəlmişdi ki, torları dartmaq olmurdu, sahilə çatana qədər zulum çəkdik. Allah üzümüzə baxdı, axın sahilə idi, avar gücünə gəldik. Əllərimiz qançır oldu, – deyə Bic Əbdül əllərini göstərdi.

Məlikəjdər onun düyünlü ovuclarına baxdı, başını tərpətdi.

– Daha dənizə çıxmazsan... – dedi, sonra Seyfələ tərəf çevrildi. – Qardaşını çağır.

Seyfəlin bayıra çıxmağı ilə qardaşı Sərrafla dönməyi bir oldu.

Sərraf bir neçə gün idi ki, həbsxanadan qayıtmışdı. Məlikəjdərin zəhməti hədəf getməmişdi, qanunsuz balıq ovuna görə mühakimə olunmuş Sərrafa yeddi il cəza kəssələr də türmədə heç bir il oturmamış, azadlığa buraxılmışdı.

Məlikəjdər işarə ilə Sərrafı süfrəyə çağırırdı. Onun yer-bəyer olmağını gözləyib Bic Əbdülə dedi:

– Bundan sonra balıq işinə yenə Sərraf baxacaq. Aparıb ona təsərrüfatını göstərsən.

– Oldu, ağa! – deyə Bic Əbdül ehtiyatla dilləndi. – Məni ziyarətghandan kənarlaşdırırsan?

– Kənarlaşdırmıram, indən belə istilikxanalara baxacaqsan, – dedi. – Pomidor-xiyar becərən ustalar işlərini bilirlər, çətin olmaz. Sənin vəzifən nəzarətədi, yığılan məhsulu bazarlara paylamaqdı.

Mizinin uşaqları arasında dəyərlisi elə böyük oğlu Əbdüldü. Sağ gözündəki titə onun sifətinə hiyləgərlik verirdi. Ayaması bu əlamətin bəhrəsi idi.

Məlikəjdərin sözündən Bic Əbdülün gözləri güldü:

– Bəs, Hambaloğlu Rahib? – deyə soruşdu.

Məlikəjdər dəqiqləşdirdi:

– Gül işinə əvvəlki kimi Hambaloğlu Rahib baxacaq, sən isə tərəvəz istilikxanaları ilə məşğul olacaqsan, – deyə Sərrafa çevrildi. – Bic Əbdüllə gedərsən, qayıqları, avadanlığı təhvil alarsan. İndi eyvanda gözlə.

Sərraf yerindən qopdu, elə bil altına sıxılmış yay qoyulmuşdu, cəld otaqdan çıxdı. Məlikəjdər üzünü Bic Əbdülə çevirib soruşdu:

- Balığı yerbəyer eləyəndə yolda saxlamadılar?
- Xeyr, ağa, hərbi maşını kimdi saxlayan?
- Maşını vaxtında göndərdilər?
- Zəng eləyən kimi!

Məlikəjdər razı halda Seyfələ döndü:

– Generalın səliqəsinə varam da! Nəyi ki, boynuna götürür, dəqiqliklə yerinə yetirir, – dedi və Bic Əbdülə buyurdu. – Çıxanda Rahibə deginən, gəlsin.

***

Hambaloğlu Rahibi Məlikəjdər on il bundan qabaq özünə yaxınlaşdırmışdı. Aralarında qan qohumluğu yox idi.

Bu belə olmuşdu.

Onda fəhlə təchizatında çalışan Məlikəjdərin yanına bir nəfər cavan oğlan gəlmişdi. Salamlaşandan sonra dedi ki, mən Rəzzaqın oğluyam!

Məlikəjdər başa düşmədi:

– Nə Rəzzaqdır elə?

– Ağa, mən dostunuz hambal Rəzzaqın oğluyam, – deyə cavan təkrar dilləndi. – Adım da Rahibdir.

Cavan bir az şişirdirdi, Allahın ən mağmın, ən yazıq bəndələrindən olan Rəzzaq Məlikəjdərin dostu yox, əsgərlik yoldaşı idi. Sanı ilə uşaq evində böyümüşdü. Bir neçə oğurluqda əli olsa da, yazıqlığı-mağmınlığı sayəsində haqlı cəzadan canını birtəhər qurtarmışdı. Aldığı dərslər karına gəlmişdi, əsgərlikdən sonra Sanının

dəstəsindən canını qurtarmaq üçün özünü axmaqlığa vurub oğruya yaraşmayan bir işlə, Sabunçu vağzalında hamballıqla məşğul olurdu. Zəhmətlə dolanmağı özlərinə ar bilən əməl yoldaşları ondan üz döndərmişdilər.

Əsgərlikdən sonra soraqlaşib Məlikəjdəri tapmış, pıtraq kimi ona yapışmış, daha qopmamışdı. İldə bir neçə dəfə kəndə gəlib ağaya baş çəkir, işindən-gücündən danışırdı. Şəhərin mərkəzində yarımzirzəmi mənzilində tək-tənha yaşayırdı. Məlikəjdər ona yazığı gəlmiş, canını hamballıqdan qurtarmaq istəmişdi. Rəzzaqın rəngi ağarmışdı: “Ağa, canım hamballıqda çıxsa yaxşıdı! Sənı bilsə ki, onu aldadıram, boğazımı üzəcək!” Hətta, ağa onu evləndirmək fikrinə düşəndə də, boyun qaçırmışdı: “Sanıdan qorxuram!” Məlikəjdərin əlindən bir o gəlirdi ki, hər dəfə yanına gələn əsgərlik yoldaşının cibinə karlı xərclik qoysun. Rəzzaqın etirazına baxmayaraq, elə də eləyirdi. Onun qəfil ölümü Məlikəjdəri kədərləndirsə də, dünya əzabından canını qurtarmış dostunun yerinə sevinmiş, nəşini yerdən götürməkdə yardımçı olmuşdu.

Məlikəjdər bunları yada salıb qətiyyətlə dedi:

– Rəhmətlik Rəzzaq bəyəm evlənmişdi ki, oğlu da olsun?

– Ağa, sənəd göstərə bilərəm! – deyə cavan pasportunu çıxartdı.

Məlikəjdər onun sənədinə baxandan sonra da inamsızlığı keçməmişdi. Astadan:

– Bala, Rəzzaq kişi ildə bir-iki dəfə yanıma gəlirdi. Əhvallaşırdıq, köhnə günlərimizi yada salırdıq. Həç vaxt ailəli olduğunu, oğlu olduğunu deməmişdi, axı, – dedi.

– Atam Sanının qorxusundan övladının varlığını hamıdan gizlədirdi, məni onun yanında görəndə deyirdi ki, qonşu uşağıdı, – deyə Rahib sakitcə izah elədi.

Məlikəjdər razılaşmalı oldu:

– Hə, atan qorxa-qorxa yaşayırdı. Bir-iki dəfə onu qanadımın altına almaq istədim, məsləhət verdim, yol göstərdim, amma, çifayda, atan məsləhətə duran can deyildi. Evləndiyini mənə desəydi...

– Bəlkə utanırmış? – deyə Rahib gümanla dilləndi.

– Evlənmək haçandan utanc iş olub ki? – deyə Məlikəjdər onunla razılaşmamışdı.

– Ağa, bilsəydin atam kimə evlənmişdi, belə deməzdin! – deyə Rahib kədərlə güldü. – Güman ki, evləndiyi qadının sənə kimi bir müqəddəs kişinin xoşuna gəlməyəcəyini bildiyindən evliliyini səndən gizlədib.

– Bilirəm, dostumun bir az qəribəlikləri vardı, – deyə Məlikəjdər Rahibin könlünə toxunmamaq üçün fikrini tamamlamadı.

Rahib bunu qiymətləndirdi:

– Ağa, atamın qəribəlikləri bir-iki deyildi, – dedi. – Küçənin evsiz-eşiksiz adamlarını, itini-pişişini evə doldururdu. Zillətlə qazandığını onların qarnına töküdü. Gözümü açaqandan belə görmüşdüm.

Məlikəjdər marağını gizlətmədi:

– Evlənməyi necə olub? – deyə soruşdu.

Rahib açıq danışdı:

– Atam bu haqda danışmağı sevmirdi. Ordan-burdan eşitmişəm ki, Sabunçu vağzalında bir qadın dolanırmış. Dilənirmiş, oğurluq eləyirmiş, bir sözlə, yava işlərlə məşğul imiş... Bir gün atam onu zibil yeşiklərinin dalında tapır. Görür qadın can üstədir. Yazığı gəlir, götürüb aparır xəstəxanaya. Müalicə-filan, qadın özünə gəlir, daha ölmür, sağalır. Ona hər gün baş çəkən, pay-puş apan atam görür ki, sağalandan sonra qadının getməyə yeri yoxdur, gətirir evinə. Geyindirib-kecindirir, qayğısına qalır, sonra da evlənir. Bir uşaqları olur. Mənim, ağa, dünyaya gəlməyim belə olub.

Məlikəjdər ağa mütəəssir halda:

– Sonra? – dedi.

Rahib ürəyini boşaltdığından bir yüngüllük hissi ilə davam elədi:

– Atamın xoşbəxtliyi uzun çəkmir. Bir yaşım olanda məni doğan qadın, ona ana deməyə dilim gəlmir, qohumlarına baş çəkmək bəhanəsi ilə qatara minir, bir daha geri qayıtmır. Deyilənə görə, atam bir müddət vağzalda əl çəkmir, gözü həmişə qatarlarda imiş. Ümidini kəsmirmiş. Mənə həmişə deyirdi, anan yaxşı qadın idi, harda olsa gələcək... Qonşumuz Cəvahir arvad isə xəlvətə salıb deyirdi ki, atana çox da inanma, anan yava arvad idi.

Məlikəjdəri heyrətləndirən Rahibin atası haqqında yanğı ilə, anası haqqında isə iyirənə-iyirənə danışması idi. Dedi:

– Aydın oldu, oğlum! – dedi. – Bəs, səni niyə yasda görmədim?

Rahib gizlətmədi:

– Türmədə idim, ağa!

Məlikəjdərin alını qırışdı:

– Yadıma düşdü, yasda deyirdilər axı, Rəzzaqın içəridə kimisə var. Ağılıma gəlməzdi ki, oğlundan söhbət gedir.

Rahib, nəhayət, mətləb üstünə gəldi:

– Ağa, atamı yerdən götürdüyünə görə minnətdarlığımı qəbul elə. Ölənə qədər unutmaram, – dedi və onun əlini əlinə alıb öpdü.

Bunu elə cəld elədi ki, Məlikəjdər ağa mane ola bilmədi. Əlini onun əlindən dartıb çıxartdı, narazılıqla:

– Bir də belə eləmə, bala! – dedi. – Mən borcumu yerinə yetirirdim.

Rahib də qərarını dəyişmədən:

– Mən də! – dedi.

Bu qısa cümlə Məlikəjdərə o qədər xoş gəldi ki, narazılığı keçdi:

– İndi danış, görüm, nə üstə tutulmuşdun? – deyə soruşdu. – Danışığından belə qənaətə gəldim ki, şuluq adam deyilsən. Bəs, tutulmağının səbəbi nə imiş?

Rahib keçmişləri yada salıb dedi:

– Ağa, bir dəfə atama yemək aparmışdım. Xırdaca uşaq idim. Vaqon rəislərindən biri nə üstəsə hirslənmişdi. Gözümün qabağında atamı şillələdi. Nə günahı vardısa, atam təhqirə dinməz dözüdü. Amma bu hadisə mənim yadımdan çıxmadı. On yeddi yaşım olanda eşitdim ki, həmin adam atamı yenə təhqir eləyib. İndi həmin adam vağzal rəisi idi. Atamın iş yerinə getdim. Vağzal rəisini bütün işçilərinin, yükçülərin gözünün qabağında malcan döydüm. Böyür-böyür böyürdükcə ürəyimdən tikan çıxırdı. Bu əməlimə görə iki il iş verdilər. Sonra da əsgər apardılar. Həbsdə olanda atam rəhmətə getdi. Kişi mənimlə nəfəs alırdı. Tutulmağım onun axırına çıxdı. Qisasımı gərək başqa cür alaydım...

– Kədərini başa düşüləndir, oğlum, – deyər Məlikəjdər dilləndi. – Mən bir şeyi bilmək istəyirəm, doğrudanmı, atan mənim barəmdə sənə danışmırdı?

Rahib gülümsədi:

– Nə təhər danışmırdı, ağa, danışdı. Demək olar ki, hər gün sənənin barəndə söhbətimiz olurdu. Deyirdi ki, Məlikəjdər ağa müqəddəs adamdır. Deyirdi, ağanın dostluğu olmasaydı mən insanlara inamımı itirərdim. Hər dəfə vəd verirdi ki, səni ağanın qulluğuna aparacağam, görərsən necə dostum var. Amma vədini yerinə yetirmirdi. Atam uşaq evində böyümüşdü. Yetimxanadakı həyatından danışmağı xoşlayırdı. Öyrəndim ki, Şura hökuməti həmsəhəbətçiləri İrana sürgün eləyib. Babam

da yatab olunanlardandır. Xəstə nənəsinin umuduna qalmış atamı tezliklə uşaq evinə verirlər.

Köhnə xatirələrdən dalğınlaşmış Məlikəjdər sözü dəyişdi:

– İndi mənə de görüm, sənə nə köməyim dəyə bilər?
– deyə soruşdu.

Rahib bir dəqiqə dinmədi. Sonra başını qaldırdı, si-dq-ürəklə dedi:

– Ağa, qulluğunda durmağa gəlmişəm. Mənim sən-dən başqa yaxın adamım yoxdur.

Məlikəjdər dedi:

– Sabah yox, biri gün, axşamüstü ziyarətgaha, yanı-ma gələrsən.

***

Yaşayışı sərvaxtılıqla keçdiyindən içindəki qara-qura-dan canını qurtarmaq üçün hələb-hələbət Seyfəli yanına çağırdı, neyləyəcəyini ona başa salıb şəhərə göndərdi. Rahib haqqında bir az məlumat topladı. Gördü, Ham-baloğlunun dedikləri düzdür, yalan danışmır. Ağa bir az arxayınlaşdı.

Təyin olunan vaxtda gələn Rahibi Məlikəjdər ağa köşkə dəvət elədi. Ordan-burdan danışib çay içdilər. Sonra Seyfəl cibindən bir bağlı pul çıxarıb masanın üstünə, Rahibin qabağına qoydu. Məlikəjdər dedi:

– Qardaşoğlu, bu on mini götür. Nə işlə məşğul olaca-ğın götür-qoy eləyəndən sonra yanıma gələrsən. Çalış, mayanı bica yerə dağıtma.

Bir belə pulu ömründə görməyən Rahibin gözləri alacalandı. Həyəcanla dedi:

– Ağa, bu çoxdur, – dedi.

Məlikəjdər onun sadələvhlüyündən mütəəssir oldu:

– Çox deyil, qardaşoğlu! Cəmi on mindir. Bir köhnə maşın alarsan. Altında ayağın olmasa, necə pul qazanacaqsan? Üst-başını sahmana salarsan ki, ilk dəfə səni görən hürkməsin. Yemək-içməyin, xırda xərclərin olacaq, sən ki dərhal pul qazanmayacaqsan. Görəcəksən ki, on min böyük pul deyil.

Rahib sədaqətlə dedi:

– Mən bu pulu axırını qəpiyinə kimi sənə qaytaracağam, ağa!

Onun səsində nə vardısı, hətta şəkkaklığı ilə kimi desən özündən çıxaran Seyfəl də inandı. Rahibi yola salandan sonra Məlikəjdərə dedi:

– Bu Hambaloğlu tapıntıdır, ağa.

***

Hambal oğlu Rahib atasına oxşamamışdı, od parçası idi. Tezliklə ağaya məxsus alış-verişin böyük hissəsi onun əlində cəmləşdi. İstilikxanaların qurulması, torpağın dərmanlanması, çilingənin yerə vurulması, gülün ərsəyə gəlməyi, məhsulun yığılması, kardon qutulara qablanması, Rusiyada satışına qədər Rahibin nəzarətində idi. Onun bir ayağı burda, bir ayağı Moskva-Leninqradda idi, yorulmaq bilmədən çalışırdı. İstilikxanalar o

qədər pul gətirirdi ki, yığıb-yığışdırmaq olmurdu. Məlikəjdər seçimindən razı idi.

Amma bir-iki ay olardı ki, vəziyyət dəyişmişdi, güldən gələn gəlir azalmışdı. Məlikəjdər soruşdu:

– Qardaşoğlu, nə baş verir?

Bu ərəfədə ölkədəki qadağalar yumşalmışdı, iplər boşalmışdı, bir sözlə, dərəbəylik başlamışdı. Aeroportda peyda olmuş bir dəstə adam gül daşımalarına nəzarəti ələ almışdı. Bakıda maya dəyəri artmış qərənfil Moskvaya aparmaq daha sərf eləməirdi.

Məlikəjdər Rahibin qısa hesabatını dinləyib soruşdu:

– Dediysin yükçülər kimə tabedir?

Rahib çiyinlərini çəkdi:

– Bilmək olmur, ağa! Nə milisdən, nə aeroportun rəhbərliyindən qorxuları var. Hər aparılan gülün üstündə iyirmi qəpik pul tələb eləyirlər.

Məlikəjdər bir müddət dinmədi. Rahib ehtiyatla soruşdu:

– Ağa, sən bilən, yükçülərin dalında kim dayanır?

Məlikəjdər əlini təsbehə atdı. Otağa sakitlik çökdü, hamı sözünü uddu. Məlikəjdər handan-hana dedi:

– Yükçülərin arxasında, güman ki, Sanı dayanır.

Seyfəl şübhəsini bildirdi:

– Ola bilməz, ağa, Sanı başqa fəndlə pul qazanır.

Mizi başını tərپətdi:

– Bir də Sanı türmədədi, axı!

Məlikəjdər dinmədi. Seyfəl fikrini əsaslandırmağa çalışdı:

– Bəlkə, deyirəm, Sanı tutulandan sonra onun əlaltılarının əl-ayağı açılıb, qoyulmuş qaydaları pozurlar... Hə? – dedi.

Məlikəjdər alnını övkələdi:

– Xeyr, bu uşaq-muşaq əməli deyil, Sanının dəst-xəttidi, – dedi, sonra onun cavabını gözləyən Rahibə baxdı. – Qardaşoğlu, təklifin nədi?

Rahib cibindən bir siyahı çıxartdı:

– Burda iyirmi beş-otuz gülçünün adı var. Məni sənin yanına vəkil göndəriblər. Əgər ağa bu işə əncam çəksə, yaxşı qazancımız olacaq... Çox demirəm, hər gülün üstündə beş qəpik qazansaq, divarımız da qızıldan olacaq...

Məlikəjdər söylənənlərə diqqətlə qulaq asıb başını tərpətdi:

– Qardaşoğlu, təklifini eşitdim.

Rahib hələb-həlbət soruşdu:

– Gülçülərə nə deyim, ağa?

Məlikəjdər etinasız halda:

– Darıxma, tezliklə qərarımı bilərsən. Başqa bir sözün yoxdusa, gedə bilərsən, – dedi, Rahibin otaqdan çıxmağını gözləyib Miziyə tərəf döndü. – Hatəm ağa hardadı? Niyə məclisdə yoxdu?

Hatəm ağanın böyük oğlu idi. Həm də Mizinin kürəkəni idi.

– Maşına minib getdi, – deyə Mizi könülsüz dilləndi.

Malikanənin və ziyarətgahın mühafizəsi, mətbəxi Mizinin nəzarətində idi. Heç nə gözündən qaçmasa da, kürəkənini güdməkdən xoşlanmırdı. Seyfəl dayısının yağırını tapdalamaqdan özünü saxlaya bilmədi:

– Kürəkənin ipini boş buraxmısan ki, çolax müəllimin dərnəyindən əl çəkmir də! – dedi.

- III -

Evliliyin beşinci ili də Hatəmin cavan ailəsində uşaq səsi eşidilmədi. Nə dua-sənanın, nə dava-dərmanın, nə türkcərarənin köməyi oldu! Həkimlər arvadını sağlam deyirdilər. İllətin özündə olduğuna inanmasa da, Hatəm düz bir il, hər gün, yeddi dəfə pirin ətrafına fırlandı. Cəddi dərdinə çarə eləməyinə eləmədi, amma nənəsini ziyarətə gətirmiş Səmayəni gördü, ona vuruldu. Bir də özünü sınaı, oxu yenə daşa dəydi, amma Səmayədən daha əl çəkmədi.

Hatəmin maşını dolanbac küçələri arxada qoydu, da-landakı evin darvazası önündə dayandı.

Hatəm düşüb darvazanı açdı, maşını içəri saldı, amma yaraşığı evə qalxmadı, yaşıllığa bürünmüş gizli qapıdan qonşu həyəətə adladı. Onu gözləyən geyimli-ke-cimli qadınla içəri keçdi.

Bu kiçik mülkü məşuqəsi üçün tikmişdi. Həyətin girişi-çıxışı ayrıca idi, qonşu küçəyə açılırdı. Hatəm buralarda olmağını pərdələmək üçün özünə də mülk tikmişdi. Səmayə ilə əlaqəsindən çox az adamın xəbəri vardı. Gördüyü tədbirlər kifayət eləyirdi ki, məşuqəsinin varlığı arvadının qulağına çatmasın.

Hatəm Səmayənin qəddi-qamətinin, gül camalının vurğunu idi. Məşuqəsi incə belli, beldən yuxarı insanı öldürən bir sinəyə, beldən aşağı isə ölünü dirildən bir gərdənə sahib idi. Gözəl çöhrəsinin əzaları möcüzəli bir dəqiqliklə uzlaşırdı.

Hatəm birbaşa yataq otağına keçdi. Arxasınca gələn Səmayədən:

– Hə, nə təcili işdi belə çapar yollamısan? – soruşdu, cavab gözləmədən onu hədələdi. – Əgər məni boş yerə işimdən-gücümdən ayırmısan, vay halına!

Səmayə bu hədəni eyninə almadı, nazla ona suvaşdı:

– Əzizim, boş yerə çapar göndərməmişəm! – dedi. – Səninlə bir yox, iki vacib işim var.

Məşuqəsinin nazından Hatəm mum kimi yumşaldı:

– Bir-bir söylə, görüm!

– Ağam, yaşım iyirmi beşi keçdi!

Hatəm təəccübləndi:

– Bunun harası təzə xəbərdi? Keçən ay yaşını xudmani qeyd eləmişəm, hədiyyələrini vermişəm. Bəlkə könlündən yenə nəsə keçir? De, utanma, gələn ad günlərinin hesabına alaram... – deyə zarafata saldı.

Səmayə yerə baxdı:

– Daha heç nə lazım deyil! Könlümdən keçənlərin hamısını vermişən! Allah canına dəyməsin!

Hatəm əl çəkmədi, təkidlə soruşdu:

– Bəlkə nəyisə unutmuşam? De, utanma! Şura hökumətinin yem dükanı sənin göy gözlərinə qurbandı.

Səmayə dilini sürüdü:

– Qadın həkiminə getmişdim...

– Həə...

– Hə, ağam, həkimə istəyimi dedim...

Hatəm qaşqabağını tökdü:

– Yenə başladın? – dedi. – Çoxdandı ki, bu söhbəti unutmuşdun, yenə hardan yadına düşdü?

Səmayə yalvarışla:

– İstəyirəm mənim də bir körpəm olsun, əzizim... – dedi, sonra işgüzarlıqla əlavə elədi. – Həkim yaxşı qadındı, məni bir neçə dəfə müayinə elədi. Sözü bu oldu ki, indi doğmasan, sonsuz qalacaqsan!

Hatəm köksünü ötürdü:

– Bəyəm, mən istəmirəm? – dedi və onu qucaqladı. – Darıxma, Allah dərd verib, dərmanın da verəcək.

Hatəmin pəjmürdə halını görəndə Səmayə sözü dəyişdi:

– Başqa bir vacib söhbətim də var!

Hatəm söz atdı:

– Bir gündə neçə vacib söhbət ola bilər? Bəlkə bunu sonraya saxlayasan?

Səmayə burnunu qırışdırdı:

– Sonraya saxlanan söhbət deyil! – dedi. – Gülü sizə kömək eləməyə hazırdı.

Hatəm ciddiləşdi:

– Kürsümün qızı əvəzində bizdən nə istəyir? – deyə soruşdu.

Səmayə başını tərpətdi:

– Çox şey istəmir! – dedi. – Deyir ki, mənə, bəd ayaqda, Məlikəjdərin himayəsi vəd olunsa, bildiyimi çatdırmağa hazırım.

Hatəm bir ləhzə fikirdən sonra:

– Gülü neçə illərdi Sanıya aşnalıq eləyir, – dedi. – Bizi satmaz?

Səmayə qətiyyətlə:

– Gülü anamın uşaqlıq rəfiqəsidir. Mən onu yaxşı tanıyıram. Həmişə əli üstümdə olub... – dedi. – Ağaoğlu, mən Gülüyə inanıram.

Hatəm bunları bilirdi:

– Yaxşı, ağama deyərəm, görək onun qərarı nə olacaq, – dedi, yadına düşmüşkən soruşdu. – Heç demirsən Mariya nənən necədi?

Səmayə soyuna-soyuna çarpayuya tərəf getdi:

– Yaxşısı! – dedi. – Məlikəjdər ağanın adı dilindən düşmür!

Hatəm məşuqəsinin gözəl gərdənini seyr eləyərək ürəkdən gülümsədi:

– Görünür, nənənlə ağam arasında bir məhəbbət mə-cərası olub ki, indi də adı dilindən düşmür də... – dedi, sonra məsləhət gördü. – Nənəni yanına gətirsən yaxşıdı, sənə həyan olar.

Səmayənin üzü güldü:

– İcazə verirsən? – Soruşdu. – Nənəm Sovet barakın-dan canını qurtarmağına sevinər. Allah səndən razı ol-sun, ağaoğlu!

- IV -

Əslində Hatəm səhv eləməmişdi.

Qəsəbənin bünövrəsi təzə qoyulmuşdu. Məlikəjdər də ayaqyalın, başıaçıq kənd uşaqlarına qoşulub burda hər axşam düzənlənən rəqs məclislərinin tamaşasına gəlirdi. Ortaya düşüb oynayan gözəl Mariya yorulmaq bil-mirdi. Fırlandıqca, çətir kimi açılan tumanı əsrarəngiz Abşeron gecələrini ehtizaza gətirir, erkən həddi-buluğa çatan kənd oğlanlarının canına od salırdı.

Məlikəjdər ilk gündən ona vurulmuşdu. Bəzən rəqs gecələri qurtarandan sonra da qəsəbədən getmirdi, Ma-riyanın yaşadığı barakın ətrafında vurnuxurdu. Boyu bir arşın bir qarış oğlanın hərəkətinə kənardan mənə verən olmasa da, Mariya nəsə duymuşdu. Rastlaşanda Məlikəjdərlə zarafatlaşırdı:

– Balaca kişi, haçan böyüyəcəksən?

Bacarıqlı kənd uşaqları qəsəbədə əncir-üzüm, göy-göyərti satırdılar, pul qazanırdılar. Məlikəjdər də bunu görüb həvəsləndi, xəstə anasını dilə tutub razılığını aldı, həyətlərindən əncir-üzüm yığdı, səbətlərə doldurub qəsəbəyə gətirdi. Alverdə əli olmadığından kim nə verirdi, ona da qane olurdu. Gözü toxluğu müştərilərinin sayını artırdı, tezliklə qəsəbə qadınlarının sevimlisinə çevrildi.

Mariyadan pul almırdı, əncir-üzümü ona havayı verirdi. Balaca oğlanın vurğunluğu gözəl qadını əyləndirirdi. Deyirdi:

– Balaca kişi, malını ona-buna havayı paylasan müflisləşərsən...

Məlikəjdər onun haqqında bəzi şeylər öyrənmişdi. Mariyanı tez-tez klub müdiri ilə görürdü. Bu cavanın adı Sanı idi. Özü də hündür, kəlpeysər şeydi.

Bir dəfə Mariya Məlikəjdərdən soruşdu:

– Sən Sanının nəyisən?

– Heç nəyi.

– Bir-birinizə yaman oxşayırsınız. Elə bil ki, sən Sanının burnundan düşmüşsən.

Məlikəjdərin uğuru kənd uşaqlarının xoşuna gəlmirdi. Onu burunlayırdılar. Bir dəfə qalmaqalın üstünə çıxan Mariya haraycılıq elədi, dalaşqanları qovdu, üst-başı toz-torpağa batmış Məlikəjdərin qoluna girib barakına apardı. Tökülmüş düymələrini, cırılmış köynəyini tikdi. Sonra tasa su töküüb üzündən qaysaqlanmış

qanı yudu. Qurşağa qədər cılpaq olan Məlikəjdər bütün bu müddət ərzində susurdu. Birdən astadan pıçıldadı:

– Mən səni sevirəm, Mariya!

Mariya gülümsədi:

– Sən hələ körpəsən, – dedi. – Sevginin nə olduğunu hardan bilirsən?

Oğlan:

– Mənim on beş yaşım var, – deyə acıqla köynəyini əyninə çəkdi.

Mariya vədverici bir təbəssümlə gülümsədi:

– Böyüyərsən bu barədə danışarıq, – dedi və əlini oğlanın çiyinə qoydu, yüngülcə dəhlizə itələdi. – İndi, get!

Birdən qapı açıldı, Sanı içəri girdi. O, möhkəm sərxoş idi. Bu səhnəni görüb hırıldadı:

– Mariya, indi də uşaqları tovlayırsan? – deyə soruşdu.

– Sanı, heç utanmırsan? – deyə Mariya incidi. – O ki, uşaqdı...

– Onun uşaq olduğunu mən də görürəm. Elə ona təəccüblənirəm ki, belə sütül oğlan sənə neynər?

Sanı bunu deyib bir də hırıldadı, Mariyanın belini qucaqladı, pərdənin arxasındakı çarpayıya tərəf sürüklədikdə Məlikəjdər qəzəblə onun üstünə atıldı. Sanı qadını buraxdı, üstünə cuman uşağın boynundan tutdu:

– Sürüş burdan, küçük! – dedi və özündən aralayıb dalından dizi ilə vurdu, barakın qapısından bayıra atdı.

Məlikəjdərin ilk sevgi macərəsi belə bitdi.

İllər sürətlə keçdi.

Daş karxanasında çalışan Mariyaya bədbəxtlik üz verdi, daş kəsən maşının altına düşdü. Vaxtında xəstəxanaya çatdırılrsa da, hər iki ayağını itirdi. Dünənə qədər köhnə gözəlliyini itirməyən Mariya qəzadan sonra qocaldı, üzü qırıqdı, saçları ağardı.

Verilən təqaüd iynə-dərmanına çatmırdı. Ruhi xəstə olan qızını dəlixanaya yerləşdirdilər. Özünü də əlillər evinə göndərəcəkdilər, amma texnikumu təzə qurtarmış nəvəsi Səmayə razı olmadı.

Mariya dedi:

– Sənə çətin olacaq.

Təzəcə işə düzəlmiş Səmayə inamla:

– Qorxma, bir təhər başımızı dolandırırıq! – dedi.

Mariya Topal onun inadını qırmaq üçün:

– Elə bilirsən anan dəlixana yeməyi ilə yaşayacaq? – deyə soruşdu. – Gərək onu yedirdəsən.

– Maaşımız üçümüzə də yetər! – deyə Səmayə gülümsədi və ovcundakı kiçik güzgüdə əksinə vurğun-vurğun baxıb əlavə elədi. – Mən hələ əsas silahımı işə salmamışam, nənə.

Mariya Topal nəvəsini çəkəndirməyə çalışdı:

– Mən istəmirəm sən gözəlliyini bizə xərcləyəsən! – dedi. – Mən də gözəl idim, amma həyatımı məhv elədim. Sənə bunu rəva görmürəm.

Mariyanın bədbəxtliyi tanışlarını mütəəssir eləmədi. Onun qəsəbədə, qəsəbə ətrafı kəndlərdə çox bədnam şöhrəti vardı. Hamı qadının düçar olduğu bəlanı Allahın haqlı cəzası sayırdı.

***

Bir müddət qəsəbədə mağaza müdiri işləmiş Məlikəjdər Fəhlə təchizatına keçəndən sonra da qəsəbə ilə əlaqələrini kəsmədi, toydan-yasdan qalmırdı. Uzun müddət təmasda olduğu adamları unutmurdu, vəziyyəti ağır olanlara azdan-çoxdan əl yetirirdi. Ağanın gəlişinə hamı sevinirdi. Mariyadan da köməyini əsirgəmədi. Bir gün maşını onun qapısına sürdü. Seyfəl də yanında idi.

Mariya tək deyildi. Səmayə işdən gəlmişdi. O, qəsəbədən xeyli aralı olan sovxozda çalışırdı.

Qız cəld süfrə saldı, çay gətirdi. O, qonaqlardan gözünü ayırmırdı. Artıq haqqında əfsanələr dolaşan Məlikəjdərin bircə hərəkəti də nəzərindən yayınmırdı.

Qonaq Mariyanın balışı altına bir qom pul qoydu. Çarpayıda oturmuş qadın ağlamsındı:

– Mən sənin bu yaxşılığının altından çıxma bilmərəm, ağa!

Məlikəjdər söz atdı:

– Nə olar, yaxşılığın altından çıxma bilməsən, deməli, altında qalarsan!

Mariya Topal birdən şənləndi:

– Altda qalmaq heç də pis iş deyil. Köhnə vaxtlar olsaydı borcumu natura ilə ödəyərdim, – deyə sırtıq-sırtıq güldü.

Məlikəjdər də gülümsədi:

– Heç dəyişməmişən, həmin Mariyan ki, varsan!

Sağollaşib gedəndə Mariya nəvəsi ilə himləşdi. Səmayə çəkinə-çəkinə ağanın əlindən tutub dedi:

– Mənə xeyir-dua ver, ağa! Mənə xoşbəxtlik dilə, ağa!

Məlikəjdər gözəl qızın arzusunu yerinə yetirdi. Əlini Səmayənin başına çəkib təsirlənmiş halda bayıra çıxanda Seyfəlin qulağına nəsə dedi.

– Hər ay? – deyə Seyfəl təəccübləndi.

Məlikəjdər qətiyyətlə:

– Hər ay! – dedi.

– Nə baş verir, ağa?

Məlikəjdər mümkün qədər laqeyd halda:

– Köhnə borclarımı qaytarıram, – dedi.

Seyfəl inamsız halda:

– Sənin də borcun olarmış! – dedi.

Məlikəjdər Seyfəlin çaşqınlığına güldü:

– Bu sən qanan borc deyil, bacınəvəsi, baş sındırma.

Bu səxavətin səbəbini Seyfəl sonralar da öyrənə bilmədi. Amma hər ay Mariyanın komasına gəlir, ağanın pul baratını əlil qadına əlbəəl çatdırır, əvəzində bol dua-səna aparırdı.

İndi Mariyanın başına gələnləri saf-çürük eləməyə vaxtı çox idi. Məcburiyyət üzündən düşdüyü yoldan dönməyə həmişə imkanı olmuşdu. Yalnız başı Əlhəd daşına dəyəndən sonra ayıldı. Səmayə nənəsinin xahişi ilə onu Bakının bütün ziyarətgahlarına apardı. Mariya saatlarla pirlərdə, ocaqlarda səssizcə göz yaşını tökürdü. Məlikəjdər ağanın ziyarətgahına isə daha tez-tez baş çəkirdi. Hər dəfə yekə tut ağacının budaqlarına paltarından cırdığı əski şəridlərini bağlayır, nəvəsindən arabasını daş sənduqənin ətrafına dolandırmağı xahiş eləyirdi. Bir dəfə ziyarətdən geri qayıdanda ziyarətgahın ətrafındakı mülkləri göstərdi:

– Ağlın olsa, sən bu evlərin birində gəlin olarsan, – dedi.

Səmayə istehza ilə:

– Bəs, özün niyə olmamısan? – deyə soruşdu.

Mariya köksünü ötürdü:

– Belə bir imkan əlimə düşmüşdü, amma ağlım olmadı.

Səmayə nənəsini çəkirdi:

– Nənə, xam xəyallara düşmə, məni də yolundan eləmə, – dedi.

Mariya nəvəsini eşitmirmiş kimi:

– Bayaq pirin ətrafına dolanan kişini gördün? – deyə soruşdu. – Sənə tərəf maraqla baxırdı.

Səmayə qara yaylığını düzəltdi:

– Neyləyim, ay nənə, bütün ziyarətçilər mənə maraqla baxır da! – dedi.

– O, ziyarətçi deyildi, ağanın böyük oğludu.

Səmayə inanmadı:

– Sən hardan bilirsən?

– Bilirəm! – deyə Mariya gülümsədi. – Hayıf ki, evlidi.

***

Maddi ehtiyacları Məlikəjdər tərəfindən qismən ödənilən Mariya bir gün nəvəsindən tələb elədi:

– Məni kənddəki böyük məscidə apar.

Səmayə hirsləndi:

– Ay arvad, yorulmadın? Ziyarətgahlardan qurtarıldıq, indi də məscid yollarını ölçəcəyik?

– Mən müsəlmanlığı qəbul eləmək istəyirəm.

Səmayə lağla:

– Elə bilirsən İslamı qəbul eləsən Allah sənə ayaq əta eləyəcək? – deyə soruşdu. – Sən də köhnə sənətinə qayıdacaqsan?

– Küfr danışma, bala! – deyə Mariya barmağını qaldırdı. – Bəlkə, elə Allah məni günah əməllərdən qorumaq üçün qıçlarımdan məhrum eləyib. Kim bilir! Açığı, bala, günah-qəbahət içində yaşamaqdan özüm də bezikmişdim.

Səmayə köhnə şortunun sözlərinə mat qaldı.

Məsciddə Mariyanın arzusuna şəklə yanaşdılar. Məlikəjdər ağaya gənəşməli oldular. O, şəkkaklara dedi ki, Allahın dərgahı həmişə açıqdı, tövbə insanın günahlarının az-çoxluğundan asılı deyil. Onun lütfü ilə molla Mariyaya İslamın əsas müddəalarını öyrədəndən sonra ziyarətgahda kiçik bir mərasim keçirildi, yeni müsəlmanın şərəfinə süfrə açıldı.

Mərasimdə iştirak eləyən Hatəmin Səmayəyə dikilən vurğun baxışları Mariyanın nəzərindən qaçmadı. Fikrindən dərhəl keçdi ki, günah da olsa, ağa oğlunu bir bəhanə ilə evinə çağırırsın, saqqızını oğurlasın.

***

İslam ümmətinin sıraları artan vaxt bir əhvalat baş verdi, Mariyanın təkrar günaha batmağına ehtiyac qalmadı.

Məlikəjdər xoş müjdə almışdı. Kiçik oğlunun sorağı uzaq Krasnoyarsk şəhərindən gəlirdi. Keçən il evdən səssiz-səmirsiz didərgin düşmüş Xalisin yeri bəlli olan kimi Tidora xanımın af-ofu səngidi, bir az ovundu, amma daha Məlikəjdərdən əl çəkmədi. Ağa uzaq yola çıxmazdan qabaq müxtəsər hazırlıq gördü. Seyfəl də onunla getdiyindən nəslin ixtiyarını istər-istəməz Hatəmə tapşırmalı oldu.

Həç bir gün keçməmişdi ki, Bic Əbdül Hatəmin üstünə bəd xəbərlə gəldi:

– Ağaoğlu, dənizdən təzə çıxmışdıq, eşitdik qayalıqdan qışqırıq səsi gəlir. Özümüzü çatdıranda gördük iki oğlan cavan bir qızı zorlamaq istəyir. Yetişib oğlanları şil-küt elədik. Məlum oldu ki, qız Mariya Topalın nəvəsidir. İstədik evlərinə apararaq, dedi ki, məni Məlikəjdər ağanın yanına aparın, ona şikayətim var.

Hatəm keçən mərasimdə gördüyü qızı xatırlayıb diksindi, amma bürüzə vermədən soruşdu:

– Bəs, bu qələti qarışdırırlar kimdi?

Bic Əbdül dedi:

– Birini tanıdıq.

– Kimdi ki?

– Bazarda köhnə-külə satan Cinni Canının oğludur.

– Qızı Canıoğlu qaçırdı?

– Yox, qızı o birisi qaçırdı, Canıoğlu ona kömək eləyirmiş.

– Canı, gərək ki, Sanının dostlarındandı?

Mizi nəslin düşmənlərini daha yaxşı tanıyırdı:

– O, Sanının dostu yox, əlaltısıdır. Bildiyimə görə, Cinni, vaxtilə, Sanı ilə bir türmədə yatıb.

Hatəm ayağa qalxdı:

– Oğlu da ona görə göynən gedir? – deyər soruşdu. – O haramzadələr hardadırlar?

Bic Əbdül dedi:

– Onların əl-qolunu bağlayıb atmışıq qayığın içində. İndi məsləhət sənindir.

Hatəm daha hirsini saxlaya bilmədi, qızğınlaqla dedi:
– Bəlkə ikisinin də ayağına daş bağlayıb dənizə buraxaq?

Mizi kürəkəninə narazılıqla baxdı, başını buladı, Hatəmin qızğınlığı keçdi, astadan:

– Yox, bunun altından çıxma bilmərik, – dedi. – Onları yaxşıca əzişdirib buraxın.

Bic Əbdül soruşdu:

– Bəs, qız nə olsun, ağaoğlu?

– Gətirin görək, şikayəti nədi.

Əyni-başı cırılmış qız içəri girdi, Hatəmi görüb kövrəldi:

– Mənim günahım yoxdu, ağaoğlu! – dedi və hönkür-hönkür ağladı.

Əslində, onların arasında əsl körpünü də bu göz yaşları saldı.

- V -

– Nənə, sabahdan səni evimə aparıram, – deyər Səmayə qapıdan dilləndi.

Mariya Topalın otuz ildən çox yaşadığı sınıq-salxaq barak nəvəsinin gəlişi ilə abad bir xanımana çevrilirdi. Qarı qıza baxdıqca fərəhlənir, cavanlığını xatırlayırdı. Səmayənin gözqamaşdırıcı gözəlliyinə təkcə kişilər yox, elə qadınlar da valeh olurdular. Damarlarında bir-birinə

qarıxmış yad qanlar təbiətin süzgəcindən keçib möcüzə yaratmışdı.

Mariya Topal şübhə ilə:

– Qorxuram sizə mane olam! – dedi.

Səmayə onu inandırdı:

– Mane olmazsan! Bu Hatəmin öz istəyidi, – dedi.

– Anana baş çəkmisən?

Səmayənin şənliyi sovuşdu:

– Əlbəttə, nədi ki?

– Bilmək istəyirdim necədi?

Səmayə ağızucu cavab verdi:

– Necə olacaq ki? Ölsə bundan yaxşıdı, daha heç kimi tanımır.

Mariya Topalın gözləri nəmləndi:

– Elə demə, bala, Allah bilən məsləhətədi! – dedi. –

Onun qayğısına qal.

Səmayə də qəhərləndi:

– Qalırım da! Həkimlərə, sanitarlara pul verməsəm, kimdi ona baxan!

Mariya mütəəssir halda:

– Cavan yaşında iki şikəstin arasında qalmısan! Sən ki bu ürək sahibisən, Allah-taalanın inayəti həmişə üstündə olacaq.

Məmnunluqdan Səmayənin üzü işıqlandı, amma nənəsinin bəlağəti onu güldürdü:

– Nənə, İslama tapınandan sonra, deyəsən, könlündən mollalıq keçir, axı!

Mariya nəvəsinin atmacasının başına ip salmadı, sözü dəyişdi:

– Özünə bir gün ağla! – dedi. – Bircə onu razı sala bilsəydin...

Səmayə onun sözünü kəsdi:

– Elə bilirsən asandı? – deyə soruşdu. – Təkid eləsəm könlünə dəyər. Hatəm ağa əliaçıq kişidi, məni gözü üstündə saxlayır. O boyda ev tikib mənə...

Mariya şükranlıqla:

– Sən ləyaqətli bir ailənin gəlini oldun! – dedi. – Bizim Teddi kimi...

Səmayə heyrtləndi:

– Teddi kimdi?

– Məlikəjdər ağanın arvadı Teadora xanımı deyirəm. O, bizim qohumlardandı. Mən bu sirri özümlə qəbirə aparacaqdım, Teddiyə söz vermişdim, amma görürəm ki, bunları bilməyin yaxşıdı.

Səmayəni maraqlı götürdü, keçib yerini rahatladı:

– Səndə söz var, nənə.

Mariya Topal sözləri seçə-seçə danışdı:

– Qəsəbənin ilk vaxtları idi. Kənd oğlanlarının əlindən girinc olmuşduq. Mer-meyvə satan kim, göy-göyər-ti satan kim! Dəstə ilə gəlirdilər. Onların içində bir balacaboy oğlan vardı. Hərdən gəlirdi. Səsi də çıxmırdı. Satmağa səbətlərdə əncir-üzüm gətirirdi.

Səmayə nəvəsinin sözünü kəsdi:

– Neçənci il idi?

Mariya Topal dərindən nəfəs aldı:

– Gərək ki, əlli üçüncü il idi. Bizi Moldaviyadan təzə gətirmişdilər.

Səmayə bir də nənəsinin sözünü kəsdi:

– Sizi niyə köçürmüşdülər ki?

Mariya Topal gülümsədi:

– Gərək başdan başlayım ki, hər dəfə sözümü kəsməyəsen, – dedi.

***

– Müharibə başlayanda yeddi-səkkiz yaşım vardı, – deyə Mariya Topal sözə nərdivan qoydu. – Çox şeyi xatırlamıram. Məşənin ortasında kiçik bir xutorda yaşayırdıq. Camaatın işi arıçılıq idi. Hər yer pətək idi. Almanlar gələndə arteli dağıtmadılar, xutoru bir nəfər inanılmış adama tapşırdılar. Atam gərək ki, almanlara qulluq eləyirdi. Bänderaçılara qoşulmuşdu. Hər dəfə evə əlidolu gəlirdi. Bizə pay-puş gətirirdi. Quyunun yanındakı palıdın altında oturmağı xoşlayırdı. Kişi elə bil bu ağaca vurulmuşdu. Hey ətrafında fırlanırdı. Palıdın təpəsinə qalxırdı. Saatlarla orda otururdu. Onu da deyim ki, bu ağaca qalxmaq hər adamın işi deyildi. Gövdəsi şumal, enli və düyünsüz idi. Qırx dördüncü ilin axırları almanlar aradan çıxdılar. Sovet ordusu qayıtdı. Xutordakıların almanlara qulluq elədiyini dəqiqləşdirən kimi kişi qismində əllərinə keçəni güllələdilər. On altı yaşlı qardaşımı da divara söykədilər, amma atam qaçıb canı-

nı qurtardı. Qırx beşinci ildə xutorun qadınlarını da əli avtomatlı əsgərlər mal kimi qabaqlarına qatıb apardılar. Dedilər, Sibirə göndərilər. Ağlaşa-ağlaşa biz də anamıza qoşulmuşduq ki, əsgərlər qoymadılar. Bir çavuşun ürəyi dözmədi, zabitə dedi: “Yazıqdılar, burda qalıb donurlar, gəl, onları da aparaq rayon mərkəzinə, nə qərar çıxarırlar, çıxarırlar. Bəlkə uşaq evinə göndərdilər”.

Zabit başını bulayıb dedi ki, əmrdə deyilir, xalq düşmənlərinin həddi-buluğa çatan ailə üzvlərini gətirək, azyaşlı uşaqlardan söhbət getmir.

Cəza dəstəsi xutorun bütün evlərinə od vurmuşdu. Xırda uşaqlar meşəyə tökülüşmüşdü. Hərə öz başının hayında idi. Qış idi. Soyuq adamın iliyinə işləyirdi. Bacımla meşədəki ot tayasına sığındıq. O, məndən iki yaş böyük idi, amma bacarıqlı qız idi. Ot tayasının altını qazıdı. Bir isti qazma düzəltdi. Həmin il acından ölmədik. Yeməyə çoxlu balımız, bir də kartofumuz vardı. Pətəklər başlı-başına qalmışdı. Balı yığır, qonşu xutorlarda yeməyə dəyişirdik. Bir dəfə bacım dedi, bizim quyunun yanındakı palıd yadındadı? Dedim ki, yadımdadır. Bacım dedi, atamız həmin ağacda qızıl gizlədib. Soruşdum ki, hardan bilirsən. Bacım dedi, anamızı sürgünə aparanda qulağıma pıçıldadı. Soruşdum ki, indi neynəyək. Bacım cavab verdi ki, sən məndən cəldsən, ağaca çıxıb bilərsən. Dedim ki, mən o ağaca çıxıb bilmərəm, qorxuram. Bacım dedi, elə mən də qorxuram.

Sonra qonşu xutorda yaşayan bir qarı bizi evinə apardı. Orda bildik ki, uzaq qohumlarımızdandır. Qarı tək yaşayırdı. Oğlanları müharibədə həlak olmuşdu deyənə hökumətdən qorxmurdu. Bir-iki ay belə yaşadıq. Sonra kolxoz bərpa olundu. Qarı qabağa düşdü. Bizi də kolxozza götürdülər.

Artel sədri ailəsi ilə rayon mərkəzində yaşayırdı, özü bir qənimət alman motosikletdə xutora gəlib-gedirdi. Bu bərkdən-boşdan çıxmış möhkəm bir adamdı. Kişi sarıdan korluq çəkən xutorun qız-gəlini həsrətlə ona baxırdı. O da ayğırılıq eləyirdi. Yer qalmırdı ki, şeyini dürtməsin. Həm də ov iti kimi iy bilirdi. Haqqımızda ətraflı öyrənmişdi. Amma nə qədər qarı sağ idi, həndəvərimizə fırlana bilmirdi.

Bizim bədbəxtliyimizdən tezliklə qarı kəlləsini yerə qoydu. Artel sədrinin əl-ayağı açıldı. Hər gün komamıza baş çəkir, xırda-paradan kömək eləyirdi. Bacım cavan, bir az da yelbeyin idi, sədrin üzünə gülürdü. Bir dəfə artel sədri sərxoş gəldi. Bacımı gözümün qabağında zorladı. Gedəndə də bizi hədələdi: “Dilinizi qarnınıza qoyun! Səsinizi çıxarsanız ikinizi də Sibirə sürdürərəm”.

Biz də qorxudan susurduq. Bundan sonra artel sədri komamıza dadandı. Hardansa arvadı bu əlaqədən xəbər tutdu. Xəlvətcə kəndə gəldi. Ərini bacımla komamızda yataqda yaxaladı. Qırğın-qiyamət saldı. Bir gün milislər xutora gəldi, bacımla məni maşına mindirib rayon mərkəzinə apardılar. Milis idarəsinin həyətində xeyli

qız-gəlin vardı. Hamısı bizim kimi siyasi cəhətdən etibarsız ailələrdən idi. Buna baxmayaraq bizimlə mülayim rəftar eləyirdilər. Deyilənə görə, bizi sürgünə göndərmirlər, yalnız yaşayış yerimizi dəyişirlər. Bunun fərqinə varmırdıq. Hər halda söz verirdilər ki, göndərilən yerdə bizim həm iş yerimiz, həm də mənzilimiz olacaq.

Bizi yük vaqonlarına mindirdilər. Qatar tərpnənəndən sonra vəziyyət dəyişdi. Daxili qoşunların nəzarətçi əsgərləri milis nəfərlərindən çox fərqlənirdilər. Elə bil hamısı seçilmişdi. Bunlar nə abır-həya, nə insaf-mürvət bilirdilər. Gözəgəlimli bütün qadınları əldən keçirirdilər. Mən də bakirəliyimi bu çirkli-pasaxlı vaqonda itirdim. Bacım məndən gözəgəlimli, yaraşlıq idi. İxtiyarı çatan bacımı gəlib aparırdı. Bir gün onu qan içində gətirdilər. Feldşeri çağırıdılar. Amma zavallıya heç nə kömək eləmədi. Ölüsünü növbəti stansiyada vaqondan düşürtdülər. Mən çox ağladım, çox dərd çəkdim, amma nə faydası, bu çirkin həyatı yaşamağa məhkum idik.

***

Bu yerdə Mariya Topal bir az fasilə verdi, qəhər onu boğurdu. Nəhayət, kədərə dov gəldi, yenidən başladı:

– Nəhayət, Abşeron çöllərinə varid olduq, – deyə gü-lümsəməyə çalışdı. – Qırx-əlli çadır qurdular. Yaxşı ki yay idi. Bir müddət çadırlarda yaşadıq.

İki-üç buldozer, daşkəsən maşınlar gətirdilər. Tözün-torpağın içində çalışırdıq. Buldozerlər yeri təmiz-

ləyəndən sonra daş mədəni hazır olurdu. Relslər qurulur, daş doğrayan maşınlar quraşdırılır, cərəyan verilir. Daşkəsən maşınları idarə etmək çətin deyildi. Bircə iri mişarların səsi ətimi töküdü. Ölçülü daşlar kəsirdik.

Mənim işimin ağır tərəfi mişarların dəyişdirilməsi idi. Əvvəl çətinlik çəkirdim. Sonra alışdım. Sümüyüm iri, özüm də güclü idim. Çox vaxt daşkəsən maşını kiçik sürətə qoyur, aşağı düşürdüm. Yoldaşlarımla bir yerdə doğranmış daşları cərgə ilə yığırdıq. Daşları hərbi maşınlar aparırdı. Eşitdiyimizə görə, yaxınlıqda raketdən müdafiə bazası tikilirdi, hərbi təyyarələr üçün uçuş-eniş zolaqları salınırdı. Axşam işdən qayıdırdıq. Çimib qurulanırdıq. Bir az dincəlirdik. Sonra çadırların arasındakı kiçik meydançada qarmon sədaları altında rəqs eləyirdik. Burada biz azad idik. Başımızın üstündə əsgər dayanmırdı. Amma həftədə bir dəfə qeydiyyatda dururduq. Bunun üçün «Komendantlıq» yazılmış çadırdan keçməli idik. Bir azdan daş barakların bünövrəsi qoyuldu. Tikintinin ustalığını özümüz eləyirdik. Sementə qənaət olunurdu. Məcburiyyət qarşısında daşı daş üstünə xakşirə ilə qoyurduq. Taxta bol idi. Hərbi hissədən böyük taxta qutular gətirmişdilər. Dam bağladıq. Komendant istifadə olunmuş şifer tapdı, onları qutulardan çıxarılmış mismarlarla mıxladıq. Çalışmağımıza baxmayaraq qışı çadırlarda keçirdik. Baraklar yazıya hazır oldu. Hərəmizə bir otaq verdilər.

Səmayə soruşdu:

– Qəsəbə elə qadınlardan ibarət idi? Kişi yox idi?

Mariya Topalın alnı qırışdı:

– Kişilər də vardı. Türmədən çıxanlar idi. Müqayisədə bizim vəziyyətimiz yaxşı idi. Onlar gündə iki dəfə qeydiyyatdan keçirdilər. Sonralar qəsəbədə əsgərlikdən tərxis olunanlar da kök saldılar.

Səmayənin nənəsinə yazığı gəldi:

– Nənə, nə zulumlar çəkmisən!

Mariya Topal razılaşdı:

– Elədir! – dedi. – Amma xoş günlərim də olub.

Səmayə başını buladı:

– Hansı xoş gündən dəm vurursan, nənə?

Mariya Topal barmaqlarını bir-bir yumdu:

– Elə demə, bala! Anan bətnimə düşəndə sevindim. Fikirləşirdim ki, heç vaxt ana olmayacağam. Anan doğulanda sevindim. Böyüyəndə sevindim. Azdır bəyəm?

Səmayə üzünü turşutdu:

– İncimə, nənə, sözgəlişi dedim, – deyə sözü çevirdi.
– Bəs, doğduğun uşağın atası kim idi? Yəni babam kim idi?

Mariya Topal köksünü ötürdü:

– Bilməsən yaxşıdı... – dedi.

Səmayə nənəsinin sirr saxlamağına güldü:

– Ay arvad, boşalt çinədanını! – dedi.

Mariya Topal bir az çəm-xəmdən sonra dedi:

– Madam, təkid eləyirsən, deyərəm. Baban indi cinayət aləminin krallarından olan Sanı Abşeronskidir.

Səmayə heyrətləndi:

– Nə danışırsan?

Mariya Topal yalançı bir qürurla:

– Bəli, bəli, baban Sanıdır, – deyə dilləndi. – Boyunu yerə soxum onun! Türmələrdən çıxmır. Deyilənə görə, yenə tutublar.

– Nənə, deyirlər o ağanın düşmənidir. Düzdür? – deyə Səmayə soruşdu.

– Elədir, – deyə qarı nıqqıldadı. – Ola bilsin ki, ağa uşaqılıqda Sanıdan aldığı təpiyi unutmayıb.

Səmayə xahiş elədi:

– İndi Sanı ilə tanışlığından danış. Bu necə oldu?

Mariya Topal nəvəsinin diqqətindən məmnun halda dilləndi:

– Əlli dördüncü ilin sonunda qəsəbə bir az da böyüdü. Bir cavan oğlanı klub müdiri qoydular. Adı Sanı idi. Hündür, şaqqalı bir oğlandı. Ətrafında iki yoldaşı fırlanırdı. Onlar gələn kimi qəsəbədə sahman yarandı. Kənd cavanlarının əl-ayağı yığıldı. Daha rəqs gecələri dava-dalaşsız ötüşürdü. Qəsəbədə gözəl və gəzəyən qızlar çox idi. Sanı vaxtını onlarla keçirirdi. Mən hər kişini özümə yaxın buraxmırdım, şortuluqdan qaçırdım. Ola bilsin bu da Sanının diqqətini cəlb eləmişdi. Başladı

otağıma tez-tez gəlməyə. Düzü, gizlətsəm də, mən ona vurulmuşdum, bütün həyatımı ona danışdım. Hətta, atamın ağacın koğuşunda qızıl gizlətdiyini də dedim. Altı ay ər-arvad kimi yaşadıq. Sanı birdən yoxa çıxdı. Bir ay gözə görünmədi. Qəflətən getdiyi kimi də qəflətən də qayıtdı. Sanı qadınları cib dəsmalı kimi dəyişirdi. Bir dəfə əməlli-başlı dalaşdıq. Onu daha otağıma qoymadım. Uşağa qaldığımı biləndə gec idi. Mən bunu gözləməirdim.

Mariya Topal susub fikrə getdi. Səmayə onun əlinə toxundu:

– Bəs, ona demədin?

Mariya Topal mızıldandı:

– Çox gözüm atırdı! – dedi. – Desəydim də inanmazdı. Həm də Sanı ailəcanlı deyildi. Qətl-qarətlə məşğul idi. Bilirdim ki, beləsinin yeri bir gün türmədi. Elə də oldu. Bizim idbar komendantı vurub öldürdüyünə görə neçə il iş verdilər. Anan doğulanda onun məhkəməsi gedirdi.

Səmayə istehzasını saxlaya bilmədi:

– Mən də beləcə göydən düşmüşəm?

Mariya Topal nəvəsinin istehzasını qulaqardına vurdu:

– Doğma qızım da olsa, deməliyəm ki, anan mənə fərli övlad olmadı. Mən qızımı xanım-xatın görmək istəyirdim. İstəyirdim oxusun, adam arasına çıxsın, bizim kimi onun-bunun altında gün keçirməsin, amma belə

olmadı. Moldaviyadan gələn qızların bəziləri ərə getmişdi, ev sahibi olmuşdu. Qəsəbə get-gedə ətraf kəndlərlə qaynayıb-qarışdı. Daha qəsəbədə rəqs gecələri keçirilmirdi, daha kənd oğlanları buralara daraşmırdı, daha qadın-qız üstə bıçaqlamalar olmurdu. Səfehliklər arxada qalmışdı. Qəsəbənin uşaqları qonşu kəndə məktəbə gedirdilər. Doqquzuncuda oxuyan anan canıyanmış özündən böyük bir cavana vurulmuşdu. Bu cavan, eşitdiyimə görə, şulux işlərlə məşğul idi. Amma ananın dərdindən divanə idi. Hər gün onu məktəbdən evə qədər ötürürdü. Çəpər dibində dayanıb saatlarla pıçıl-daşırdılar. Söz-söhbətləri qurtarmırdı. Bunun axırını pis gördüyümdən ananı danladım. Amma o, lap başını itirmişdi, söz eşitmirdi. Oğlanın ailəsi bu izdivaca razı deyildi. Ata-anası daş atıb başını tuturdu. Kəndin hörmətli bir ailəsi anası şortuluqda ad çıxartmış bir qızı oğluna almaq istəmədi. Anan oğlana qoşulub qaçdı. Bir müddət orda-burda kirədə qaldılar. Bir gün atanı tutdular. Anan da uşaq qucağında üstümə qayıtdı. Körpəsinə qiymadım, yoxsa evə qoymayacaqdım. Anan sədaqətli çıxdı. Türmə yollarında can çürütdü. Körpəyə, yəni sən canıyanmışa rəfiqəsi Gülü baxırdı. Gülü xalanı deyirəm ey! Atanı elə türmədə də öldürdülər. Anan başqa kişiyyə gözünün ucu ilə də baxmırdı. Bəlkə elə buna görə də başı xarab oldu. Şikəstliyim olmasaydı evdə saxlardım, amma mümkün olmadı, dəlixanaya qoydum. Bu da bizim ailənin şəcərəsi.

Səmayə qalxdı ayağa:

– Hə, nənə, səni dinləyəndən sonra adam özünü asmaq istəyir! – dedi.

Mariya Topal ah çəkdi:

– Özünü asmazdan əvvəl məni asarsan!

- VI -

Seyfəlin qabağına qatıb gətirdiyi Kaştan kişi xoş-beşdən sonra zarafatla Məlikəjdərə şikayətləndi:

– Ağa, sən yoxsan məni çaya tutublar, acından öldürürlər, – dedi. – Yemək verirlər, yeməyin arağını vermirlər.

Seyfəl xahiş elədi:

– Qurtar, ay Kaştan kişi, günahdı, – dedi. – Sən ziyarətgahdasan, axı!

– Qurtarmayacağam! – deyə Kaştan çığırdı. – Rusa araq verərlər də!

Məlikəjdər Kaştana lağ elədi:

– Halına yanırım! – dedi. – Amma özünü gözlə, araq bir gün axırına çıxacaq.

– Rusun axırına heç araq da çıxa bilməz, ağa! – deyə Kaştan yenə zarafatından qalmadı. – Ağa, bundan sonra məni Miziyə tapşır. O, necə olsa, əhli-haldı. Onunla köhnə vaxtlarımızı yada salıb beş-beş vurarıq.

Mizi onun köhnə paxırlarını açan gəvəzə rusa tərs-tərs baxdı:

– Kaştan kişi, köhnə palan içi tökmə, bilirsən ki, tövbəliyəm.

Dayı ilə bacıoğlunun bir-biri ilə yola getmədiyini bildiyindən Kaştan əllərini yana açdı:

– Nədi, sən də Seyfəl kimi cənnətə düşmək istəyirsən? – deyə istehza ilə irişdi. – Dayı-bacıoğlu orada necə yola gedəcəksiniz?

Mizi ilə Seyfəlin rəng alıb-rəng verdiyini görən Məlikəjdər:

– De, görüm, alverin necədi? Gül sata bilirsənmi? – deyə söhbəti dəyişdi.

Kaştan kişi fövrən kədərləndi, az qala dəsmal götürüb ağlasın:

– Hardan, ağa? Əvvəllər alverçilər qapıdan əl çəkmirdilər, indi gələn yoxdu. Hətta, özüm bir-ikisinin qapısına getmişəm, qərənfilə heç neçəyə verirəm, yenə istəyən yoxdu. Yığıram tökürəm zibilliyə! – dedi. – Bəlkə Rahibə tapşırısan, mənə əl yetirsin.

– Deyərəm, – deyə Məlikəjdər sözü təkrar dəyişdi. – İndi səni başqa məsələdən ötrü çağırmışam. Mən generala görüşməliyəm.

Kaştan tərəddüdlə:

– Sən ki, qaydaları bilirsən, – dedi. – Dediğini kəlmə-kəlmə ona çatdıracağıma söz verirəm.

– Hərdən qaydaları pozmaq olar.

– Əlbəttə, ağa! – deyə Kaştan başını tərپətdi. – Amma zəmanə qarışib, general istəmir ki, adı orda-burda hal-lansın, ağanın adı ilə yanaşı çəkilsin.

Seyfəl özündən çıxdı:

– Kaştan kişi, general adının Məlikəjdər ağa ilə yanaşı çəkilməyindən fəxr duymalıdı...

Məlikəjdər Seyfəlin sözünü yarıda qoydu:

– Bir hövsələn olsun, bacınəvəsi! – dedi, fikrini Kaştan kişiyyə izah elədi. – Generala deyərsən ki, ağa damara düşüb, görüşmək lazımdı.

– Deyərəm, ağa, amma bilirəm ki, razı olmayacaq, – deyə Kaştan şübhəsini gizlətmədi.

– Sən mən deyəni elə! Gecə də olsa, mənə xəbər çatdır, gözləyirəm.

***

Kaştan, şər qarışanda yaxşı xəbərlə gəldi. Məlikəjdər dərhal əməli işə keçdi.

– Deməli, sabah axşama hazırlıq görmək lazımdı.

Kaştan təəccübünü gizlətmədən:

– Bəli, ağa, – dedi. – Qəribə də olsa, sözünü çatdıran kimi razılaşdı. Ona irad tutdum ki, general, qoyduğun qaydaları özün pozursan.

Məlikəjdər yüngül istehza ilə:

– General nə dedi?

– Təqribən sənə kimi cavab verdi. Dedi ki, qaydaları pozmayanda həyat maraqsız olur, – deyə Kaştan güldü. – O nədir ki, məndən gizlədirsiniz?

– Hələ deyə bilmərəm, Kaştan kişi!
– Etibardan düşmüşəm? – deyə Kaştan incidi.
– Burnunu sallama görüm, bu məsələ hələ çiydi, sənə deməyin mənası yoxdu, – deyə Məlikəjdər Kaştanın könlünü almağa çalışdı. – Bir onu deyə bilərəm ki, söhbətimizin bir nəticəsi olsa, sən də xeyrini görəcəksən. Neçə ilin dostu deyilikmi?
Həqiqətdə də, onların dostluğunun tarixi qədim idi.

***

Hərbi ticarət idarəsinin tabeliyində olan qəsəbə mağazası hissə komandirinin təminat üzrə müavininin nəzarətində idi. Kefi istədiyi oyunlardan çıxırdı. Müavin balacaboy, inadkar bir erməni idi. Məlikəjdər mağaza müdiri olsa da, səsini çıxara bilmirdi. Müavin əsgərlərin boğazından kəsdiyini mağazada satdırırdı, pulunu da cibinə qoyurdu. Əlbəttə, Məlikəjdər bilirdi ki, erməni özbaşına hərəkət eləmir. Dalında hissə komandiri dayanır.

Dolaşmaq idarəetmə sistemi idi. Qəsəbədə komendantlıq qurulmuşdu. Daş karxanasında ölkənin müxtəlif yerlərindən məcburi köçürülənlərlə yanaşı həm mülki adamlar, həm vaxtından qabaq türmədən azadlığa çıxanlar, həm də icbari əməyə cəlb olunmuşlar işləyirdi. Mülki adamlar sənəd üçün yaxınlıqdakı kənd sovetinə gedirdilər. Bu da onların azad vətəndaş olduğunu təsdiqləyirdi. Qalan əhali komendanta tabe idi.

Karxanalardan çıxarılan daş hərbi hissənin ehtiyaclarına sərf olunurdu, artığı mülki idarələrə satılırdı. Burada cüzi əmək haqqı müqabilində azadlığı məhdudlaşdırılanların qul əməyindən istifadə olunurdu. Lazım olanda hərbi hissənin əsgərlərini də karxanaya basıb işlədirdilər.

Yetmişinci illər idi. Ölkədəki qorxu xofu azalırdı. Məlikəjdər rahatlığa can atırdı.

Belə bir imkan düşəndə əldən vermədi. Bu arada hərbi hissənin komandirini dəyişdirdilər. Mağazanı hərbi ticarətin tabeliyindən alıb fəhlə təchizatına verdilər. Ağa rahat nəfəs aldı.

Malı mağazaya gətirən gizir müdir ilə dostlaşmışdı. Soyadı Kaştanov olsa da, hamı onu Kaştan çağırırdı. Hissədəki dəyişikliklərdən xəbər tutan Məlikəjdər xeyli götür-qoydan sonra riskə getdi. Gətirilən malı qaytarıb gizirə dedi:

– Kaştan, hissə komandirinin müavininə deyərsən ki, mağaza müdiri daha qaiməsiz mal götürmür.

Zarafatcıl gizirin ağzı açıla qaldı. Soruşdu:

– Bəs, qorxmursan?

Məlikəjdər:

– Dediyim kimi çatdırarsan, – dedi.

Bir neçə gün keçdi. Polkovnik rütbəli təzə hissə komandiri Məlikəjdəri yanına çağırırdı. O, mağaza müdirini danlamadı, bir müddət susdu, sonra mülayimliklə dedi:

– Sənin sifarişini aldım, – dedi. – Gəliri yarı bölsək işləyə bilərik?

Məlikəjdər gülümsədi:

– Bu ədalətli olardı, – dedi.

Polkovnik təbəssümlə:

– Danışdıq! – dedi – Yenə bir sözün varmı?

Məlikəjdər onu əndişəyə salan məsələni axıra qədər çözməyə səy göstərdi:

– Polkovnik, bəlkə hissənin ərzaq təminatını Kaştanova tapşırısan? Gizir də olsa, kəlləli oğlandı, – dedi. – Qorxuram, müavinin səni bada versin. Başından rədd eləsən yaxşıdır.

Polkovnik:

– Bunu da danışdıq! – deyə ayağa qalxdı, özünü saxlaya bilməyib çığırdı: – Balaca kişi, məni tanımadın? Adam komandirini də unudar?

Məlikəjdər İvanovu çətinliklə tanıdı. Bu onun əsgərlikdəki taqım komandiri idi. Keçən on beş il cavan leytenantı sanballı bir kişiyyə çevirmişdi. Onlar qucaqlaşdılar.

– Bəs, məktubumu niyə çatdırmamısan, komandir? – deyə Məlikəjdər onu məşğul edən sualı verdi.

– Bağışla, əsgər, – deyə polkovnik günahkar halda boynunu bükdü. – Macarıstandan gələn məlumatda sənin adını itkilərimizin siyahısında gördüm, məktubunu sevgilinə çatdırmağı mənasız saydım.

Kaştan çox keçmədi ki, komandirin sağ əli oldu. Bu, hesabını bilən bir rus balası idi. Özü də minnətdar olduğu adamları unutmurdu. Ağa seçimində yanılmamışdı.

Adi bir gizir böyük bir hərbi hissənin ərzaq təminatını uzun müddət əlində saxladı. Bütün kəlləli adamlar kimi təsərrüfatı gözüyumuşluğu idarə eləyirdi. Maliyyə sənədlərində bircə əyinti də tapmaq mümkün deyildi, həmişə güzgü kimi idi. Hərbi Dairənin müfəttişləri ona bata bilmirdilər. Gizir qazandığını tək yemirdi, bölməyi bacarırdı. Bir neçə il bundan qabaq təqaüdə çıxmaq istəyəndə hissə komandiri olan general İvanov gizirin raportunu qəbul eləmədi.

Kaştan kişi gəlib Məlikəjdərə şikayətlənirdi:

– Mən də adam kimi yaşamaq istəyirəm, ağa. İyirmi beş ildir can qoyuram, Vətənə xidmət eləyirəm, amma İvanov buraxmır.

Bu söhbətdən bir neçə gün sonra Kaştan kişi onun yanına mülki geyimdə gəldi:

– Mən tərxis olundum, – dedi.

– İvanov nə oldu? – deyə Məlikəjdər soruşdu.

– Dostunun vəzifəsini də böyütdülər, rütbəsini də. İndi generaldır, Ordu Qərargahındadır. Axşam bu münasibətlə qonaqlıq veririk. Səni də qonaqlığa çağırırıq, – deyə Kaştan kişi gülümsədi.

– Sənə yenə bir köməyim dəyə bilərmə? – deyə Məlikəjdər soruşdu.

Kaştan əndişə ilə:

– Mənə mülki iş, bir də yaşamağa yer lazımdır!

Məlikəjdər ağa bir az fikirdən sonra onu sakitləşdirdi:

– Qorxma, günü sabah səni fəhlə təchizatına keşikçi götürərik, yaşamağa da müvəqqəti yer verərik. Ailəni çöldə qoymayacağıq ki! Hissədən bir zəmanət məktubu gətirsən bəsdir.

– Doğurdan? – deyə Kaştan heyrtləndi.

***

General İvanov rəsmi minik maşınında yox, köhnə səhra «UAZ»-ında gəldi. Yəqin ki, gözə girməkdən çəkinirdi. Tək gəlməmişdi, nəvəsi də yanında idi. Bu beş yaşlı oğlan özünü böyük kimi aparırdı.

Nə sürücüsünün, nə cangüdəninin səsi çıxırdı. Fikir-ləri generalın yanında idi. Masanın arxasında narahat oturmuşdular. Bir ayağı qaçaraq yeyirdilər.

Generalın qız nəvəsi qaraşın uşaq idi. Rus dilində sərrast, azərbaycanca isə dirənə-dirənə danışırdı. Məlikəjdər dedi:

– Dərhal bilinir ki, bizim bağın meyvəsidir.

Seyfəl təsdiqlədi:

– Elə bil fırt eləyib Şiriyevin burnundan düşüb.

General atmacaların tərcüməsini dinləyib gülümsədi. Kürəkəni Şiri Şiriyev azərbaycanlı idi. Bu yaxınlarda

kənddən aralıda yerləşən nəhəng subtropik sovxozun direktoru təyin olunmuşdu. Məlikəjdərdən soruşdu:

– Şirilə münasibətiniz necədir, ağa?

Məlikəjdər laqeyd halda:

– Münasibətimiz yoxdur. Şiriyev bizdən yan gəzir.

– Niyə?

– Şiriyev şəhərin vəzifəli adamları ilə durub-oturur, biz onun nəyinə gərəyik ki?

General mülayim halda:

– Hə, bilirəm, kürəkənimin yekəxanalığı başına bəladır, – dedi. – Amma səndən xahişim budur ki, Şirini nəzərində saxlayasan. Vəziyyət gün-gündən pisləşir.

Məlikəjdər maraqlandı:

– Nəsə olub?

General dilini sürüdü:

– Şiridən söz çəkmək olmur. Amma Albina o günləri deyirdi ki, bir nəfər gəlib Şiridən tavan istəyirmiş.

Məlikəjdər qaşlarını çatdı:

– Qoy, daha narahat olmasın. Təhlükə hələlik sovuşub, Sanı Abşeronski türmədədi.

– Hansı təhlükədən söhbət gedir, ağa? Dediysin Sanı kimdi?

Məlikəjdərin qısa izahatından general anladı ki, kriminal aləmin həndəvərində yaşayır. Bu onu təşvişə saldı. Amma balaca kişinin inamlı davranışından arxayınlıq tapdı.

– Onda səni eşidirəm, ağa! Nə məsələdi?

General işgüzar adamdi. İşin məğzini göydə tutdu. Məlikəjdərin təkliflərini bəyənmədi:

– Aeroportun rəhbərliyi ilə danışımağına dəyməz, – dedi. – Şəhər milisi isə məni eşitməz.

– Bir sözlə, bu işə girişməkdən imtina eləyirsən? – deyə Məlikəjdər soyuq soruşdu.

– Ağa, fikirləşirəm, – deyə İvanov qeyri-müəyyən bir hərəkət elədi, birdən soruşdu. – Hərbi təyyarələr gül daşımağa yarayarmı?

Məlikəjdər çaşqın-çaşqın generala baxdı:

– Əlbəttə! – deyə əlini alnına vurdu. – Doğrudan ha, ordu qərargahının əlində o boyda hərbi aerodromlar var.

General soruşdu:

– Həftədə neçə reys lazımdır?

Məlikəjdər dərhal hesabladı:

– Üç-dörd reys olsa, bəsimizdir. İşimiz yoluna düşəndən sonra, lazım olar, reyslərin sayını artırırıq.

General gülümsədi:

– Bu problem deyil.

– Nə təyyarəsi olacaq?

– Yük təyyarələri, vertolyotlar, hətta qırıcı təyyarələri də yük daşımaya cəlb eləmək olar.

– Sizin nəqliyyat hansı şəhərlərə uça bilər? – deyə Məlikəjdər maraqlandı.

– Ölkənin harasına desən, uçmaq olar.

– Yaxşı, əməliyyatın texniki tərəfi aydındır. Onu da həll elədik, – deyə Məlikəjdər ağa söhbətə yekun vurdu.

– Sən əməliyyatın maliyyə tərəfi ilə məşğul ol, ağa, texniki tərəfi mənlkdir, – deyə İvanov güldü. – Bizə vəsait lazımdı.

Məlikəjdər onun zəif damarını bilirdi:

– Bu işdə lap yekə pullar gizlədir.

General inamsızlıqla burnunu çəkdi:

– Deyirsən, generallara layiq pullardır?

– Lap padşahlara layiq pullardır, – deyə Məlikəjdər qəti dilləndi.

– Təqribən nə qədər?

Eşitdiyi məbləğdən İvanov diksindi, siqaretini külqabıya basdı:

– Baho! – deyə inamsız halda gülümsədi. – Ola bilməz!

– Bəli, bəli, general, heç şübhən olmasın, – deyə Məlikəjdər dilləndi. – Əlini ver, general.

İvanov razı halda onun əlini sıxdı. Bilirdi ki, bu balaca kişi böyük işlər üçün yaranıb. Neçə illərdi tanış idilər. Onun sayəsində kifayət qədər pullar qazanmışdı. Gözlənilmədən təklif elədi:

– Mənə elə gəlir ki, biz daha tez-tez görüşməliyik.

Məlikəjdər dedi:

– Mən hazırım. Maneələri özün qoymuşdun.

General izah elədi:

– Onda elə lazım idi.

Məlikəjdər anlamadı:

– Nə dəyişilib ki?

General istehza ilə:

– Aşkarlıq və yenidənqurmadır, – dedi. – Görmədin, bir gecənin içində bizim respublikanın başçısını dəyişdirdilər?

Məlikəjdər başını tərpətdi:

– Nə olsun ki?

General təəccüblə başını yellədi:

– Təzə birinci katibin kimliyini bilirsən?

– Kimdir ki?

– Atası bir vaxtlar qəsəbədəki daş karxanasının direktoru olub.

– Nə danışırısan! Gərək ki, sən onunla bərk dost idin.

– Bəli, ağa, dünyanın gərdişinə bax! Odur ki, haçan nə lazım oldu, birbaşa özümə müraciət elə. Bizə daha vasitəçi lazım deyil. İndi vaxtım yoxdur, ağa, getməliyəm. Məni yola salarsanmı?

Məlikəjdər işarəni anlayıb qalxdı.

– Əlbəttə, – dedi.

General hamı ilə görüşüb sürətli addımlarla aşağı düşdü. Amma maşına minmədi, arxasınca gələn Məlikəjdəri gözlədi.

- VII -

Səkil Qoçu yenə coşmuşdu, bayır köşkü zəbt eləyib nəslin cavanlarını başına yığmışdı. Belə məclislərin həvəskarı olan qoca gözünün qabağında böyümüş cavanlarla zarafatlaşmaqdan zövq alırdı. Başına cəm olmuş Sərraf, Adəm ağa, Mizioğlu Bic Əbdül, Hatəm ağa yeni söhbətlər gözləyirdilər. Seyfəlin yeniyetmə oğlanları da kənarda oturub qulaq kəsilmişdilər. Belə məclislərdə təzə ayaq açırdılar.

– Sizə ərz eləyim ki, qoçuluğumuz belə oldu. Üç yoldaş idik. Başçımız, Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin, axund Mir Qədir ağanın qardaşı, Məlikəjdər ağanın əmisi Mir Canpolad idi. Biz həm də xalauşağıyıq. Üçüncü yoldaşımız Sanının atası Nazioğlu Qulu idi. Cavanlığımız şuluqluqda, haramzadəlikdə keçirdi. İşimiz vurub-yıxmaq, ona-buna şəbədə qoşmaq, tində-çayxanalarda laqırtı idi. Özümüz özümüzdən bezar idik, kəsiblik bizi əldən salırdı.

Kəndin bəzi cavanları şəhərə qaçmışdı. Neft mədənlərində işləyirdilər. Pul qazanmağına qazanırdılar, amma yaman gündə qayıdırdılar. Bir hamamın suyu onların üstündəki mazut ləkələrini təmizləməyə yetmirdi. Biz belə istəmirdik.

Qulunu ona görə Nazioğlu çağırırdılar ki, dədəsinin adı məlum deyildi, anasının adı isə Nazı idi. Əlbəttə, Nazı yəqin bilirdi ki, uşağı kimdən doğub, amma nə

səbəbdənsə bunu heç kimə demirdi. Bu qadının həyatı, deyilənə görə, keşməkeşli olub. Barəsində, camaat arasında, çox hədyanlar danışılsa da, kəndimizə gələndən namusla yaşamışdı, barəsində artıq söz demək mümkün deyildi. Rəhmətlik anam söyləyirdi ki, hardan gəldiyini bir özü bilirdi, bir də Allahı, elə bil kimdənsə gizlənirdi.

On dörd-on beş yaşında oğlu ilə bizim kəndə varid olanda Nazının heç otuz yaşı yox idi. Ziyarətgaha pənah gətirdiyindən sövmələrin birində qalırdı. Sonra Mir Qədir ağa Nazıya kəndin qırağındakı xaraba daxmada yerləşməyi məsləhət gördü. Burada əvvəllər yaşayan ər-arvad ağanın müridlərindən idi. İkisi də bir ayın içində naməlum bir xəstəlikdən canını tapşırdığından heç kim qorxudan bu tərəfə ayaq basmırdı. Nazı bunu eşitmişdi, amma qorxmadı, həvəslə işə başladı. Suraxanıdan sönməmiş əhəng gətirdi. Daxmanın divarlarını, döşəməsini, hətta tavanını da ağartdı, ətrafda nə vardısıa, əhənglədi, sonra köçdü. İlk vaxtlar ağanın ianələr ilə dolanırdı. Sonra işi artdı, varlıların evlərini yığışdırırdı, silib-süpürürdü, yorğan-döşək salırdı, mitil sıırırdı. Bağ mövsümündə dincəlməyə macal eləmirdi. Onu bəhməz bişirməyə, üzüm-əncir yığmağa, qurutmağa çağırırdılar. Qışda yun didirdi, iplik əyirirdi, soğan suyu ilə onları boyayırdı, corabdan tutmuş üst geyimlərinə qədər hər şey toxuyurdu.

Kənd böyük olduğundan tez-tez məclislər düşürdü. Toydumu, yasdımı, təziyyədimi, fərq eləməzdi, bütün

qara işləri Nazıya tapşıırırdılar. Məclis sahibləri zəhməti müqabilində onun çadrasının altında gətirdiyi ləyəni süfrədən qalan yeməklərlə doldururdular. İnsafhları qadının əlinə beş-on quruş pul da verirdilər.

Kənd cavanları xəlvətə salıb onu küncdə-bucaqda əlləşdirmək eşqinə düşəndə Nazı tələsmədən üzündən yaşmağını açırdı. Onun sifətini bir dəfə görə bir də qadına yaxın getmirdi. Nazı çox kifir idi. Üzü qara şırımlarla örtülmüşdü. Alnında qarayara yerləri qaralırdı. Baxanın ödü ağzına gəlirdi.

Qulu xırda sümüklü, davakar bir oğlandı. Zehinli idi, mollaxanada hamıdan yaxşı oxuyurdu. Bicbala elə şeylərdən danışır ki, ağzımız açıla qalır. Qoçulardan söhbət eləməyi xoşlayır. Bunları hardan bildiyini soruşanda susurdu, sirr saxlayır.

Nazının tapşırığına görəmi, ya başqa səbəbdənmi, bilmirəm, Qulu Mir Canpoladın kölgəsinə dönmüşdü, ondan bir addım da qırağa çəkilmirdi.

Onu da sizə deyim ki, Mir Canpolad xaloğlum nəhəng, idbar bir adamdı. Öküzü bir zərbə ilə aşırırdı. Özüm şahidəm, qəssabxananın qabağından keçirdik, mıxdan qırılmış qəzəbli cöngənin buynuzundan yapışdı, qaşqasına yumruğunu necə tutuzdurdusa, heyvan dalı üstə çökdü, bir neçə dəqiqə özünə gəlmədi, yerindən dəbərmədi. Bəli, xaloğlum od-alov idi. Hirslənəndə kəndin cahıl-cuhulunu bir-birinə qatırdı.

Bir dəfə gəzməyə çıxmışdıq. Komasının yanından keçəndə Nazı bizi gördü, içəri çağırdı. Boyun qaçırtdıq. Nazı dil tökdü: “İgid ağalar! Mərhəmətli ağalar! Kömək-sizlərin köməyi ağalar! Dul arvadın könlünü qırmayın!”

Bu alqışın qabağında dura bilmədik, dəvəti qəbul elədik. Nazı az qala başımıza dolanırdı. Ən ləziz yeməklərini qabağımıza qoydu. Bir az oturduq, sağollaşanda Nazı bizi yola salmağa çıxdı. Oğluna dedi ki, gedək, əziz qonaqlarımızı yolan salaq.

Mən on yeddi yaşında idim. Mir Canpolad məndən bir-iki yaş böyük olsa da, indidən qart kişiyyə oxşayırdı. Səsi gərənay kimi gumbuldayırdı. Mən Qulu ilə qabaqda gedirdim. Nazı birdən Canpoladın qabağına keçdi. Dedi ki, sənə xəlvət sözüm var, ağa. Biz aralandıq. Onlar bir xeyli söhbət elədilər. Arxası bizə tərəf durmuş Nazı hər dəfə çiyinə sürüşmüş çadrasını düzəldəndə xaloğlumun səsi bir xal aşağı düşürdü. Axırda pıçılıya keçdilər.

Həmin vaxtlar idi ki, qohumlarımızdan biri şəhərdən gəlmişdi. Görüşünə getmişdik. Öyrəndik ki, bir tacirin əlinin altında işləyir, dükanın qapısında dayanıb müştəri çağırır. Peşəsini biləndə bizi gülmək tutdu. O, həsədlə Mir Canpoladın boy-buxununa baxıb dedi ki, sənin gücün-qüvvətin məndə olsaydı qoçuluq eləyərdim.

Bu söz bizi oyatdı. Bakıya gedib qolumuzu-gücümü-zü sınamaq arzusuna düşdük. Başladıq hazırlaşmağa. Atışib bir mauzer, bir-iki qatar patron aldıq, özümü-

zü ziyarətqahın dalındakı çöllüyə verirdik. Nişangah qurur, əlimiz mauzerə yatana qədər atırdıq. Nazıoğlu Qulu hamımızdan yaxşı vururdu.

Amma qabağımızı Mir Qədir ağa kəsirdi. Axundun razılığı olmadan kənddən çıxma bilməzdik...

Səkil Qoçu əhvalatı söyləyib başa çatdırma bilmədi. Qəfil qonağın gəlişi söhbəti yarımçıq qoydu. Bu Lotu Faxı idi.

- VIII -

Lotu özünü fəxrlə oğru adlandırsa da, kənardan sanballı işbaza oxşayırdı. Ömrünün çoxu türmələrdə keçsə də, yalnız biləyində kiçik bir döymə vardı. Bu tac şəkli onun qanuni oğru titulundan xəbər verirdi.

Məlikəjdər lotunu ayaq üstə qarşıladı. Gülərək yer göstərdi:

– Qardaşım, sən tikanlı məftilli türməni bulaq başına döndərmisən. Haçan istəyirsən girirsən, haçan istəyirsən çıxırsan, – dedi.

Faxı keçib oturdu:

– Cəddinə sadəgə olum, sənın ziyarətinə gəlmək üçün mən hər cür tikanlı məftili adlamağa hazıram.

Məlikəjdər lotunun bəlağətindən xoşhallanaraq:

– Zonda işlər necə gedir?

– Sakitçilikdir, ağa, – deyə Lotu Faxı gülümsədi.

Seyfəl söhbətə qarışdı:

– Bəs, deyirdilər ki, ermənilərlə azərbaycanlılar arasında dava düşüb, bir-birini qırırlar...

– Dava bitib, neçə gündür sakitlikdir. Sanı zona gələn kimi hər şeyi yoluna qoydu.

– Nə təhər? – deyə Məlikəjdər maraqlandı.

– Gələn kimi Ravilləri buraxdı qabağa. Bir gündən sonra aranı qarışdıran erməni əsilli qanuni oğrunu boğazı ülgüclənmiş tapdılar, dava da qurtardı.

Məlikəjdər susdu. O, qanı sevmirdi, həmişə qandan qaçırırdı. Lotu Faxı çox oturmadı, saatına baxıb qalxdı:

– Ağa, mən saat on səkkiz sıfır-sıfırda zonda olmalıyam. Vaxtım yoxdu, – dedi. – Hələ bir neçə yerə də dəyməliyəm.

Məlikəjdər işarəni başa düşdü, Seyfələ tərəf çevrildi:

– Bacınəvəsi, obşaka olan ianəmizi qardaşımıza çatdırarsan, – dedi.

- IX -

Axşamüstü evə qayıdan Seyfəl eyvandakı taxtda oturub onu gözləyən qadınla salamlaşdı. Bu Hatəmin yoldaşı idi. Qadın tələsik örpəyini çiyindənən başına çəkib ev sahibinin ayağına qalxdı.

– Otur, dayıqızı, nə işdi belə? – deyə Seyfəl soruşdu.

Dayısı qızı üzüyola, sağlam qadındı. Hatəmlə izdivacına Seyfəl özü rəvac vermişdi. Seyfəl qonağın böyründə oturmuş arvadına istehza ilə:

– Qulağın nə yaman şəkləmişən! – dedi. – Get, işinlə məşğul ol.

Arvad günahkar halda aralandı. Dayıqızının dili açıldı:

– Bibioğlu, utanıram da deməyə, neçə vaxtdır Hatəm ağa evdə gecələmir... – deyə astadan dilləndi. – Axşamdan gedir, bir də səhərə yaxın qayıdır.

Seyfəlin tükü də tərpənmədi.

– Nə olsun? – deyə soruşdu.

– Necə nə olsun, bibioğlu? – deyə qadın başa düşmədi. – Gərəkmez ki, dost-doğma ərimin hara getdiyini mən də bilim?

Seyfəl fikrini izah eləməyə çalışdı:

– Kişidir də, gecə də gedər, gündüz də, bunda nə var ki? – dedi. – Bəs, niyə özündən soruşmursan ki, hara gedirsən?

– Ondan söz soruşmaq olur ki? Salır şapalağın altına, – deyə qadın şikayətləndi.

Seyfəl soruşdu:

– Mizi dayıma niyə demirsən?

Dayıqızı mızıldandı:

– Bir yol dedim, kişi özündən çıxdı, abrimı aldı, – dedi, sonra göz yaşsı tökdü. – Bibioğlu, başına dönüm, deyirəm, bəlkə, Hatəm ağa qıraqda aşna saxlayır?

Seyfəl özünü saxlaya bilmədi, deyindi:

– Kaş Hatəm ağa gecələr aşnabazlığa gedeydi, – dedi.
– Bunu anlamağa nə vardı ki?

– Aşnabazlığa getmirsə, bəs, hara gedir?

– Dayıqızı, sirr saxlaya bilirsən?

– Əlbəttə!

– Dayıqızı, hələlik öz aramızda qalsın ha, heç Tidora xanıma da bildirmə. Sənin ərin qorxulu yola qədəm qoyub, – deyə Seyfəl dilləndi. – Başı siyasətə qarışıb. Vaxtını hökumət əleyhinə olan icaslarda keçirir.

Qadının üzü güldü.

– Təki aşnabazlıq eləməsin, qalanı düzələr, – dedi.

Seyfəl onun sevincinə şərək olmadı:

– Mən elə deməzdim, – dedi.

Seyfəl qalxdı, sakitləşmiş dayısı qızı xahiş elədi:

– Bibioğlu, gəldiyimi Hatəm bilməsin ha, yoxsa me-yitimi salar.

***

Seyfəl dayısı qızını yola salandan sonra bir az fikirləşdi. Yenidən ağa köşkünə qayıtdı. Divanda mürgüləyən Miziyə:

– Get, dincəl, – dedi. – Mən buralarda yam.

Seyfəl Hatəmi gecə yarısına qədər gözlədi. Həyət keşikçisi ilə ordan-burdan söhbətləşirdi ki, yuxusu qaçsın. Gecənin ikinci vaxtı darvaza vuruldu. Keşikçi gözlükdən baxıb darvazanı açdı. Hatəm maşını içəri saldı. O, Seyfəli həyətdə görüb yorğun-yorğun gülümsədi:

– Həmişəki kimi güdükdəsən, Seyfəl əmioğlu! – deyə söz atdı.

Seyfəl da onu istehza ilə qarşıladı:

– Neynək, Hatəm ağa, tövlənin təmizliyinə kimsə baxmalıdır, ya yox?

– Nə demək istəyirsən? – deyə Hatəm maşından düşdü.

– Eşitdiyini! – deyə Seyfəl sərt dilləndi. – Başını salmışan kola, elə bilirsən nəynən məşğul olduğunu bilmirik.

– Turalım bildin, nə olsun? – deyə Hatəm soruşdu.

– Beş-on nəfər kətti-küttünü yığmışan ətrafına, elə bilirsən Sovet hökumətinə dov gələcəksən.

– Beş-on nəfər sabah beş-on min olacaq, beş-on min də milyon...

– Bəlkə məni də dərnəyinə götürəsən? – deyə Seyfəl əl çəkmədi. – Eşitdiyimə görə sən indi dərnəyin başçısısan, çolaq ədəbiyyat müəlliminin yerini tutmusan!

Hatəm təsdiqlədi:

– Bəli, indi dərnəyin başçısı mənəm. Çolaq satqın çıxandan sonra uşaqlar məni seçdilər. – deyə başını buladı. – Amma səni dərnəyə qəbul eləyə bilmərəm...

– Niyə?

– Sənin yerin təhlükəsizlik xidmətidir. Xalis çəkistsən ki, varsan.

– Yaman dil açmışan ha!

– Müəllimlərim güclü olublar... – deyə Hatəm xudahafizləşmədən evinə tərəf yönəldi.

Sabahısı Səkil Qoçu əhvalatın mabədini danışdı. Başına cəm olmuş cavanlar huş-guş ilə qulaq kəsilmiş-dilər. Nəslin şəcərəsi hamını maraqlandırırıdı.

– Qorxu-hürkü bilməyən Mir Canpolad bircə böyük qardaşından çəkinirdi. Onda Mir Qədir ağanın heç otuz yaşı yox idi. İrənin Qum şəhərində təhsilini yarımçıq qoyub Vətənə dönmüşdü. Atası rəhmətə getdiyindən təriqətə başçılıq ona keçmişdi.

Mir Qədir ağa onun xeyir-duasını almağa gəlmiş kiçik qardaşını dinləyib köksünü ötürdü. Sonra xalası oğlu Şəkili, onun arxasında gizlənməyə çalışan sütül cavanı gözdən keçirib yenidən üzünü Canpolada tutdu:

– Qardaşım, mən çox istəyirdim ki, sən oxuyasan, elm dalınca gedəsən. Amma olmadı, sən bivec dayılarına çəkdin, mütrübxanaları mollaxanadan irəli tutdun. Həmişə döyüldün, həmişə söyüldün, amma düz yola gəlmədin, əksinə, “Qurani-Kərimdə” deyildi ki, yolu azmışların yolu ilə getdin, kitaba yox, tapança-xəncərə meyl saldın, – dedi.

Mir Canpolad həyəcanla düdüləyib tökdü:

– Ağa, bütün ömrüm boyu dozanqurdu kimi torpaqda eşələnməyə həvəsim yoxdu. İllərlə elm oxumusan, haralardan sorağın gəlmir, amma dolanışığın bu deyilmi? Bel əlindən düşmür. İstəyirsən mən də sənə kimi zillət və ehtiyac içində gün keçirim?

Mir Qədir ağa qətiyyətlə cavab verdi:

– Hətta, ehtiyac içində də şərəflə yaşamaq mümkündür.

Canpoladın səsi hikkədən xırıldadı:

– Kim deyə bilər ki, var-dövlət içində yaşayan zənginlərin hamısı şərəfsizdi? – deyə soruşdu. – Əcnəbilər dünyanın o başından durub Bakıya gəlirlər, milyonlara sahiblənilirlər, nöyüt pullarını kürəklə kürüyürlər, biz isə ehtiyac içində yaşamalıyıq!

– Qardaşım, var-dövlət insana xoşbəxtlik gətirmir, əksinə, bütün bədbəxtliklərin baskarıdır...

Mir Qədir ağa sözünə ara verən kimi Səkil söhbətə müdaxilə elədi:

– Xalamoğlu simsar ağa, daha bizim oxumaq vaxtımız keçdi. Rüşxət ver, şəhərə gedək, pul qazanaq, – deyə zarafata saldı. – İndi tapança-xəncər zəmanəsidir.

Ağa başını tərpətdi:

– Tapança-xəncər bizim təriqətimizə müvafiq deyil, – dedi.

Canpolad:

– Tapança-xəncər təriqətə müvafiq olmasa da, zəmanəyə müvafiqdi, – dedi.

Mir Qədir ağanın hirslənəcəyindən ehtiyatlanıb Səkil yenə zarafata saldı:

– Ağa, istəyirik bir az pul qazanaq, özümüzü tutaq, kasıblığın daşını ataq, sonra qayıdaq kəndə. Nə təriqət qaçır, nə də haqqın yolu! – dedi.

Ağa qaşqabağını tökdü:

– Xaloğlu, Allah yolundan çıxanı yenidən Allah yoluna gətirmək çətinidir. Qırımınızdən görürəm ki, fikriniz qətidir. Sizin qabağınızı istəsəm də, kəsə bilmərəm. Xeyir-duamı qəbul eləyin, – dedi, sonra Səkilin arxasında gizlənən Nazıoğlu Quluya işarə ilə. – Bu uşaq kimlərdəndir? Mən tanımadım.

Səkil Canpoladla himləşib bir neçə cümlə ilə ağanı maraqlandıran suala cavab verdi. Mir Qədir ağa istehza ilə dedi:

– Bu qədər söz nəyə gərək, Səkil xaloğlu? Bir kəlmə kifayət idi...

Səkil ehtiyatla soruşdu:

– O, hansı kəlmədir?

– Gərək deyəydin ki, Canpolad ağanın oğulluğudur, – deyə Mir Qədir ağa gülümsədi.

Canpolad başını qaldırmadı. Səkil çaşqınlıq içində:

– Biz elə bilirdik sən bu işdən xəbərsizsən, – dedi.

– Bütün kəndin bildiyini mən necə bilməyim? – deyə Mir Qədir ağa dilləndi. – Gedin, işiniz avand olsun.

***

Tezliklə Canpoladın üç nəfərdən ibarət kiçik dəstəsi kənddən gələn qoldan güclü cavanların hesabına böyüdü. Qısa vaxtda varlanmış dostlar əllərinə gələn pulu yığıb-yığışdıra bilmirdilər. Əlbəttə, başçının gəliri daha çox idi. Canpolad yoldaşları ilə məsləhətləşdi:

– Bu qədər pulu harda saxlasam yaxşıdır?

Nazıoğlu Qulu dedi:

– Bəlkə banka qoyasan? Deyilənə görə, varlılar pulu orda saxlayırlar.

Səkil razılaşmadı:

– Pul həmişə adamın əlinin altında olmalıdır.

Mir Canpolad bir az düşündü, əsginasların bir hissəsini qızıla çevirdi, Səkillə kəndə yolladı. Özünə də tapşırıdı:

– Ağaya deyərsən ki, nə qədər lazımdır xərcləsin, qalanını gizlətsin.

Səkilin gəlişinin səbəbini bilən kimi Mir Qədir ağa qeyzlə:

– Mən haram yeyənə oxşayıram? – deyə soruşdu. – Yəni çapqından gələn pula qalmışam?

Səkil onu dilə tutmağa çalışdı:

– Ağa, çapqın nədir, haram nədir, lap ana südü kimi halal puldur, – dedi. – Gecə-gündüz ayaq üstəyik, tacirlərin, sənətkarların malını qoruyuruq! Bunun müqabilində aldığımız para niyə haram olmalıdır ki?

Mir Qədir ağanı inandıra bilməyən Səkil suyu süzülə-süzülə geri qayıtdı.

***

Cahan müharibəsi başladı. Polismeysterin köməkçisi Arakelov Mir Canpoladı yanına çağırdı. O, Səkili də özü ilə aparmışdı. Polis idarəsinin qabağı qələbəlik idi.

Çoxu şəhərin imkanlı adamlarından idi. Onları bir-bir çağırırdılar. Növbə Mir Canpolada çatdı. Arakelov onu hörmətlə qarşıladı. Dedi:

– Ağa, Osmanlı zülmündən bizə pənah gətirmiş erməni qaçqınlarına kömək lazımdır. Yazıqlar yaman gündədirlər.

Mir Canpolad istehza ilə:

– Özümüzünkilərə kim kömək eləyəcək, cənab zabit?
– dedi. – Bizimkilər erməni qaçqınlarından da pis gündədir ki!

Köməkçi diqqətlə ona baxdı:

– Zarafat yeri deyil, ağa! Mən öz adımdan danışmıram, bu qubernator həzrətlərinin əmridir. Hər bir imkanlı şəxsın borcudur ki, erməni ailələrinə əl yetirsin. Hələlik üç ailəni sənə tapşırıram. Onlar qapıda səni gözləyirlər, – dedi və sözünü belə bitirdi. – Hər bir insan kimə borclu olduğunu unutmamalıdır. Qazandığın pul bizim sayəmizdə hasilə gəlir.

Mir Canpolad bu deyimdə gizli hədəni anladı, daha Arakelovun sözünü çevirmədi. Səkil qabağından yeməyən dostunun susmağına təəccübləndi.

***

İki erməni ailəsini köhnə anbarların birində yerləşdirdilər. Burada şərait elə də yaxşı deyildi, amma yaşamaq olardı. Üçüncü ailəyə nisbətən yaxşı yer tapdılar. Bu, balaca həyəti olan bir ikigözlü daxma, quru idi, dammırdı.

Xırda bağçası, azca şorluğu olan su quyusu vardı. Səkil Mir Canpoladın əliaçıqlığının səbəbini dərhal anladı.

Bu erməni ailəsi üç nəfərdən ibarətdi. Ər, arvad, yeniyetmə qız. Ailənin başçısı qarnı belinə yapışmış uzunburun kişi enli arxalığının içində itib-batmışdı. On dörd yaşında qızcığaz yorğun idi, başını qaldırmırdı, üst-üstə geyindiği paltarlar köhnə və çirkli olsa da, soyuqdan-ayazdan çatlamış dodaqları yetişmiş albalı rəngində idi. Şalın altından pırtlayıb çıxmış gur saçları sızanaqlı üzünə tökülmüşdü. Bütün bunlar onun gözəlliyinə kölgə sala bilmirdi. Cavan qadın isə şux idi, elə bir yaraşığı olmasa da gözəgəlimli idi, dişi həvəsi ilə qoçuları süzürdü. Arada Mir Canpoladın üzünə gülürdü. Qaş-gözlə nəşə başa salmaq istəyirdi.

Nazioğlu Qulu iki qoçu ilə ailəyə ilk vaxtlar lazım olan şeyləri daşıyırdı. Üç dəst mitil, mis qab-qacaq, bir-iki günlük ərzaq, hətta sobanı qalamaq üçün odun da gətirmişdilər.

Canpolad ailənin başçısına tərəf döndü:

– Məncə bunlarla bir-iki gün ötüşərsiz... – dedi və başının işarəsi ilə qoçuları buraxdı.

Osmanlı ləhcəsi ilə danışan erməni onun əlini qamarladı, minnətdarlıqla öpmək istədi. Mir Canpolad qoymadı:

– Adə, mən erməni katolikosu deyiləm ki, əlimdən öpürsən! – dedi və işgüzarlıqla soruşdu. – Nə bacarırsan?

Erməni dilləndi:

– Paşam, əlimdən hər iş desən, gəlir. Dədə-baba sənətim dəmirçilikdir. Bunun üçünsə kürə lazımdır, – dedi.

– Adım da Artuşdur.

– Yaxşı, Artuş kişi, sənə yer verərəm dəmirçilik alətləri satarsan. Kürə qurmağı sonra fikirləşərik, – deyə Mir Canpolad dilləndi, sonra Səkili göstərdi. – Sabah bu kişini taparsan, o sənə iş yerini göstərəcək.

Artuş getmək istəyən qoçunu arvadının işarəsi ilə saxladı:

– Paşam, arvadıma da bir qulluq yeri lazımdır, – dedi.

Mir Canpolad geri çevrildi:

– Mümkündü, Artuş kişi, – dedi. – Xanımın əlindən biş-düş gəlirmi?

Erməni qadını qızını qucaqlayıb ərinin arxasında durmuşdu. Yaşmağını tamam açmışdı, əsmər sifəti od saçırdı. Qoçunun baxışları altında nazlanaraq əsil türk xanımları kimi dedi:

– Paşam, hər şey bacarıram. Adım Anuşdu, – dedi.

– Onda qoçuların biş-düşünə baxarsan. Ürəknən qulluq eləsən sənə yaxşı donluq verərəm, – deyə Mir Canpolad gözünü ondan qaçıraraq cavab verdi.

Artuşun gözləri sevincdən yaşardı:

– Allah səni qorusun, paşam, – dedi. – Üstümə baxma, Osmanlıda beş kişinin biri idim. Hər şeyim vardı, adam kimi yaşayırdıq. Evim-eşiyim, bağım-bağçam vardı, malım-mülküm vardı. Başımızı piylədilər, yoldan

çıxartdılar, qoymadılar rahat yaşayaq, dedilər, Rusiyaya köçməlisiniz, yoxsa türklər sizi qıracaq. Bizə orda deyirdilər ki, Rus imperatoru ermənilərə kömək eləyəcək, ev verəcək, iş verəcək, pul verəcək. Hamısı yalan çıxdı. Neçə vaxt idi səfil günündə yaşayırdıq. Arakelov olmasaydı acından qırılardıq. Ümidimiz tükənmişdi, bundan sonra neynəyəcəyimizi bilmirdik. Nə yaxşı ki, sizin kimi insan adama rast gəldik...

Mir Canpolad bu vagirədən bezikib qarıya getdi. Artuş yenə arvadı ilə pıçıldışdı, qoçunu qarıda haxladı:

– Paşam, arvadım soruşur ki, haçan işə başlaya bilər.

Mir Canpolad ani fikirdən:

– Hələlik yır-yığış eləyin, dincəlin, özünüzə gəlin, – dedi. – Sabah günün birinci yarısı gələrəm, bir yerdə gəldərik.

Artuş əl çəkmək istəmirdi:

– Qızım Mara anasına kömək eləsə, pis olmazdı, – dedi.

***

Səhərisi Mir Canpolad Səkillə içəri girəndə ailə ayaq üstə idi. Qadın özü də bəzənib-düzənmişdi, qızını da geyindirib-kecindirmişdi. Canpolad soruşdu:

– Gedəkmi?

Anuş ərinin razılığını gözləmədən, bu sözə amada imiş kimi qızı ilə Mir Canpoladın qabağına düşdü. Qarıda dayanan faytona mindi. Qoçu da onların ya-

nında oturdu. Səkil faytonçunun yanına qalxdı. Tezliklə Canpoladın yaxındakı mülklərindən birinə çatdılar. Bağbandan başqa həyətdə kimsə yox idi. O gələnləri görüb komasına çəkildi. Mir Canpolad qonaq otağına işarə ilə:

– Xaloğlu, Mara xanımı sənə tapşırıram. Mən də Anuş xanıma mətbəxi göstərib gəlirəm, – dedi və təzə dəbə düşmüş qrammofonu qoşdu. – Musiqidən zövq alın.

Anuş uşaq deyildi, niyə gəldiyini bilirdi. Sərbəst hərəkət eləyirdi. Səkil dəhlizə boylandı, gördü Mir Canpolad onun belindən tutub mətbəxə tərəf yox, yataq otağına tərəf aparır.

Səkil Maranı söhbətə tutdu.

Öyrəndi ki, Mara anadan yetimdir, Anuş analığıdır. Artuş ölmüş arvadının yerinə cavan qız alıbmış. Amma təzə arvadı ilə yola getmirmiş, dovtələb qadının öhdəsindən gələ bilmirmiş. Toydan bir ay keçməmiş keşişlə kəndxuda evlərinə ayaq açbmış. Biri gedir, o biri gəlirmiş. Mara arsız-arsız laqqırtı vururdu:

– Anuş keşişlə, ya kəndxuda ilə içəridə olanda mən qapıda dayanırdım, gələn olanda toyuq kimi qaqqıldayırdım. Analığım qonağını yola salandan sonra mənə şirin çörək verir, mənim saçlarımı darayır, oxşayırdı.

Səkil söhbətdən hali oldu ki, on dörd yaşlı qız həddən artıq tez yetişib.

Müharibənin ikinci ili həyat axarını dəyişdi. Nizam-intizam itdi. Ac-yalavac adamların sayı durmadan artırdı. Şəhərdə dilənçilərin, səfillərin əlindən tərpənmək olmurdu.

Arakelov tez-tez Canpoladı çağırırdı, onun himayəsinə yeni gələn erməni ailələrini verirdi. O da bir söz demədən kömək eləyirdi. Bir dəfə Səkil Canpoladdan soruşdu:

– Bunun axırı necə olacaq, xaloğlu?

Canpolad başa düşmədi:

– Xaloğlu, nəyin axırından söhbət eləyirsən?

Səkil dedi:

– Gör, şəhərə nə qədər erməni gəlir. Hara baxırsan gəlmə erməni görürsən.

– Elədir, qırılmışların sayı müsəlmanların sayını öteçək, – deyə qoçubaşı istehza ilə cavab verdi.

– Hələ azdılar, onlarla bacarmırıq, çoxalsalar bizim halımız necə olacaq?

– Allah bizi o gündən saxlasın! Amma qorxma, xaloğlu, bizə bata bilməzlər, – deyə Canpolad güldü.

Səkil başını buladı:

– Xaloğlu, bu gülməli deyil! – dedi. – Qorxuram, axırı pis olsun. Deyirlər, ermənilər 1905-ci ildə Bakıda müsəlmanların başına oyun açıblar.

Canpolad razılaşdı:

– Elə olmağına elədir ey, Səkil, – dedi. – Amma...

Səkil onu sancdı:

– ... amma erməni qızlarından keçmək olmur, hə?

Canpolad uğundu:

– Düz tapmısan, xaloğlu! – dedi. – Tuman düşkünlüyü axırımıza çıxmasa yaxşıdır.

***

Artuşun ailəsi Canpoladın hesabına yaşayır, ehtiyacın nə olduğunu bilmirdi. Qoçubaşı faytonu qarıya verən kimi Anuş Maranı da geyindirib çıxırdı evdən. Ana-bala tələsmədən, qonşulara yanıq verərək qalxırdılar faytona. Xoş həyatdan çiçəklənmiş Mara lap gözəl olmuşdu. Haqq tərəfi, Anuş qızlığına yaxşı baxırdı. Başqa analıqlar kimi ögey qızını gözümçixdıya salmırdı. Nə işdisə, hara gedirdi, Maranı da özü ilə aparırdı. Səkil görürdü ki, Canpoladla Anuş, hətta, yataq otağına girəndə də Mara onlardan ayrılmır.

O, hər ikisinin geyim-keciminə yaxşı pul xərcləyirdi. Özü ilə teatra, sinemaya, məclislərə aparırdı.

***

Səkil axır vaxtlar Nazioğlu Qulunu Artuşun dükanı ətrafında tez-tez görürdü. Bu onu maraqlandırdı. Dostu bu neçə ildə xeyli dəyişmişdi. Yaraşlıq, xətti-xallı, geyim-kecimli bir cavana çevrilmişdi. Belindəki xəncər və mauzer ona arxayınlıq verirdi. Silahla çox cəld rəftar

eləyirdi. Əvvəlki ələbaxan oğlan yoxa çıxmışdı, yerində iddialı bir cavan dayanmışdı.

O, dükanın dalındakı balaca otaqçada Artuşla saatlarla murt vururdu. Erməni, bəzən, Maranın evdən gətirdiyi günorta yeməyini Nazıoğlu Qulu ilə yarı bölürdü. Səkil yoldaşının erməni ilə curluğunun səbəbini anladı.

Bu ona qəribə gəldi. Nazıoğlu Qulunu qırağa çəkib dedi:

– Ay kətdim, bu sövdadan əl çək! Canpoladın qabağına keçmə...

Nazıoğlu Qulu əvvəl boynuna almadı, sonra gördü Səkili aldatmaq mümkün deyil, dedi:

– Açığı, kətdim, mən Maranı almaq istəyirəm. Artuş kişi də razıdır.

– Bəs, sən bilmirsən ki, Canpolad Maranı sənə verməz?

Nazıoğlu Qulu ondan gözləmədiyi bir həsrətlə:

– Mən Maranı sevirəm! – dedi.

Səkil onu başa salmağa çalışdı:

– Qulu, Canpolad səndən qabaq bu qadınlarla oturub-durur. Onların yolunda batmanla pul xərcləyir. Araya girməyin lap nahaqdır.

Nazıoğlu Qulu birdən Səkilin üstünə şeşələndi:

– Sən bu işə qarışma! – dedi.

– Dayan görüm, ay kətdim! Sənə erməni qızı qəhətdir? Şəhər doludur ki! Bir ucdan Osmanlıdan gəlirlər, İrandan gəlirlər. Elə gərək Mara olsun? – deyə Səkil onu

dilə tutdu. – Bir qıza görə Canpoladı tapdalama. Bizi çörək sahibi eləyib, pula-mala çatdırıb.

– Mən Maranı almaq istəyirəm... – deyə Nazioğlu Qulu inadından dönmədi.

Səkil məəttəl qalmışdı. İş onda idi ki, Qulu bədbəxtin iyirmi yaşı vardı, hələ onun qadınla maraqlandığını eşitməmişdi. Xırda, amma zövqlə döşənmiş evində tənha yaşayırdı. Şəhərə gəzməyə qoşa çıxanda Səkil görürdü ki, yaraşlıq, geyim-kecimli Qulunu görən hörmətli xanımlar ona həvəslə üzünü açıb göstərirlər. O isə laqeydliklə ötürdü. Səkil lap səhih bilirdi ki, dostu heç kişilərlə də maraqlanmır. İndi onun bu sövdasına mat qalmışdı.

***

Səkil bir gün küçəni keçirdi, Artuş onu səslədi:

– Paşam, sənə işim düşüb, – dedi.

Erməni bir az nala-mıxa vurandan sonra mətləbə gəldi:

– Paşam, Qulu qızım Maranı almaq istəyir, – dedi.

Səkil istehza ilə:

– Qız atası sənsən! Özün bilərsən! – dedi.

Artuş utanmağı buraxıb açıq danışdı:

– Canpolad axı, qızdan əl çəkmiş. Gündə gəzməyə aparır.

– Qız atası sənsən! Qoyma getsin...

Artuş əllərini yana açdı:

– Mara mənim sözümlü eşitmir... Bəlkə onunla danışasan?

– Mara ilə?

– Ay dilbilməzsən ha! Mara ilə yox, Canpoladla danış, sənin sözünü eşidər. Qoy, qızımdan əl çəksin. Mara hələ uşaqdır, yaxşını pisdən ayıra bilmir.

– Bəlkə Canpolad özü sənin qızını aldı, özünə arvad elədi.

– Onun iki arvadı var, üçüncüsü nəyinə gərəkdir? Sultan deyil ki, hərəmxana açsın, – deyər Artuş mızıldandı. – Bir də mən razı olsam da, arvadım bu izdivaca razı olmaz. Kömək elə, paşam.

Səkil boyun qaçırtdı:

– Mənlük burda bir iş yoxdur.

Artuş onu dilə tutdu:

– Kömək elə, paşam! – dedi. – Tezliklə rus imperatorunu fəhlələr devirəcəklər...

Səkil ona məsləhət gördü:

– Sən, Artuş kişi, araqdan-çaxırdan az iç, başını xarab eləyib.

– Paşam, inan mənə! İnkilab olacaq, hər şey dəyişəcək. Bir azdan Bakı bizim olacaq. Ermənilər ağa kimi yaşayacaqlar...

Səkil yazıq, şərəfsiz bir erməninin yekə-yekə danışmağına mat-məhbut qaldı:

– Yəni Bakı ermənilərin olacaq?

– Bəli, paşam, buna şübhən olmasın. İmperator Bakını bizə çoxdan verib.

– Boş-boş danışma, Artuş kişi!

– Görərsən... Bir gün gələcək Bakıda ancaq ermənilər yaşayacaq.

– Bəs, müsəlmanlar nə olacaq?

Artuş mızıldandı:

– Müsəlmanları İrana köçürəcəklər... – dedi və dərhal Səkili arxayın elədi. – Sən qorxma, paşam, biz dostlarımızı unuturuq. Kim tərəfimizi saxlasa, bizimlə bərabər yaşayacaq. Heç kim onlara toxunmayacaq...

Bu həşəratın belə dil açması Səkili qəzəbləndirdi. Artuşa bir qapaz vurdu:

– Ay sən öləsən! – dedi.

Səkil vurduğu qapazdan özünü itirmiş erməninə oturduğu yerdə qoyub bayıra çıxdı.

***

Mara ətrafında olay sakitcə ötüşmədi, Anuşla Canpoladın arasında qalmaqala səbəb oldu.

– Sən Maradan əl çək, paşam. Gözümün qabağında alırsan qucağına, öpürsən, oxşayırsan, ora-burasını sıxcalayırsan... Onun cəmi on altı yaşı var, axı, hələ uşaqdı!

– Nəyi uşaqdı? Səndən-məndən çox bilir... – deyə qoçubaşı güldü.

Elə həmin gün Canpolad cüzi pul müqabilində xırda bir ev aldı. Yüngülcə əl gəzdirəndən sonra Maranın ix-

tiyarına verdi. Onun üçün bir qulluqçu da tutdu. Mara oldu xanım.

Bu hadisədən bir gün keçməmiş onların başı elə qarışdı ki, eşqbazlıq yaddan çıxdı. Deyəsən, qara günləri gəlmişdi. Bir neçə qoçubaşı eyni vaxtda Canpoladla cəngə başladı. Düşmənçiliyə səbəb nə idi, bilmək olmurdu, heç nədən atışma düşürdü, adamlar öldürülürdü, ərazidəki dükanlara od vurulurdu. Canpoladın dəstəsi göz görəsi seyrəlirdi, ölən ölür, sağ qalanlar da kəndə qaçırdı.

***

Canpolad bir yerdə gecələmirdi, gah orda, gah burda qalırdı. Yerini Səkildən başqa heç kimə demirdi. Allah hələ ki onları qoruyurdu, neçə dəfə atışmadan sağ çıxmışdılar.

Yemək-içməkləri qurtarmışdı. Bir gün Səkil qiyafəsini dəyişib bazara çıxdı, xəm-xurd alıb geri döndü. Gördü gizləndikləri ev qan içindədi. Canpoladın başı bədəninədən ayrılmış halda yerdədi. Bu tək adamın işi deyildi. Dostu hər adama can verməzdi. Ya qatillərinin sayı çox olub, onlarla bacara bilməyib, ya da onu nəgahən haxlayıblar. Səkil bir şeyin də şahidi oldu. Küncdə yekə bir çala vardı. Amma çala boş idi. Çalanın tənəkə qapağı səliqə ilə divara söykədilmişdi. Canpolad pullarını həmin çalada saxlayırdı. Qatil də bunu bilirmiş.

Səkil Canpoladın meyitini kəndə apardı. Mir Qədir ağanın saqqalı qardaşının müsibətindən bir günün içində ağardı. Qadınların ağısına dözmək olmurdu. Nazı bir ağı deyirdi ki, eşidənin tükü biz-biz dururdu. Qadının üzünü qanlı şırımlarla örtülmüşdü. Qohum-əqrəbə Nazını məclisdən uzaqlaşdırmaq istəyəndə Mir Qədir ağa qoymamışdı:

– O da mərhumun bir əyalıdır, – dedi. – İşiniz olmasın.

Səkil Canpoladı dəfn eləyəndən sonra şəhərə qayıtdı. Xırda-para işləri yarımçıq qalmışdı. Başı onlara qarışıdı. Bir neçə aydan sonra Bakıda Qırmızı Kommuna quruldu. Nazıoğlu Qulu üzə çıxdı. O, Qırmızı Qvardiyaya yazılmışdı. Bu dünyanın dar vaxtı toy elədi, Maranı aldı. Səkil bunu eşidib toya çağırılmamış getdi. Gördü ki, kiçik, dəbdəbəsiz toyun iştirakçıları ancaq ermənilərdir. Hamısı silahlı, sinələri patrontaşlı idi. Nazıoğlu Qulu Səkili görüb qapqara qaraldı, uzaqdan çımxırdı:

– Səkil, kəsdiyimiz çörək haqqı, bir də rastıma çıxsan, ananı mələr qoyacağam... – dedi və mauzerini çıxarıb keçmiş dostunu nişan almadan atəş açdı.

Güllə çağırılmamış qonağın qulağını yalayıb keçdi, toyda iştirak eləmək həvəsini öldürdü.

Artuş boş yerə danışmırmış. Doğrudan da, Bakı şəhəri ermənilərin əlinə keçmişdi. Kommunanın yaratdığı QIRMIZI Qvardiyanın özəyində erməni daşnak dəstələri dururdu. Şəhərin müsəlman əhalisinin qara günləri başladı.

Səkil evə qayıtmalı oldu.

İki ay keçməmişdi ki, çöllərdə heyvan otaran çobanlar, naxırçılar kəndə tökülüşdülər. Dedilər ki, erməni dəstələri onlara hücum eləyib. Mir Qədir ağanın tapşırığı ilə Səkil Canpoladın dəstəsinin qalıqlarını bir yerə cəmlədi. Ağa yaxın kəndlərə də xəbər yolladı. Onun adını eşidən harayına hay verdi. Özü də səngərə girib dedi:

– Uşaqlar, qeyrət vaxtıdır...

Vaxtında görülmüş hazırlıq bəhrəsini verdi. Ermənilər kəndə girə bilmədilər. Açılan atəşdən qorxub ətrafa səpələndilər. Başladılar girəvə axtarmağa, bağlardan köçməyə macal tapmayan bir-iki ailəni qılıncdan keçirtildilər, qadın-qoca bilmədilər, adamları ağına-bozuna baxmadan qırırdılar. Kişi qismində heç kimi sağ saxlamırdılar.

QIRMIZI Kommuna yıxılan kimi Bakıda qırğınlar dayandı. Havadarlarını itirmiş ermənilər əyalətlərə səpələndilər. Azərbaycanda demokratik cümhuriyyət quruldu, amma çox çəkmədi.

İşğalçı Sovet Rusiyasının hər b maşını təzəcə azadlığa qovuşmuş ölkəni işğal elədi. Zirehli maşınlar Samur çayını keçib paytaxta yol aldılar, ətraf kəndləri hələb-hələbət bombalayır, camaatın gözünün odunu alırdılar. Azərbaycanda Şura hökuməti belə quruldu.

Zəmanəsinin alim adamlarından olan Mir Qədir ağa bərk sarsıldı. Dünyanın çarxına «nəhlət» deyib məscid axundluğunun daşını atdı. Az qala Allaha asi olsun. Necə də asi olmayasan, axı? Yer-göy dağılmalı idi, dağılmadı, səyyarələr məhvərindən çıxmalı idi, çıxmadı, dünya qaralara bürünməli idi, bürünmədi. Yenə əvvəlkiyə Günəş çıxırdı, çaylar axırdı, dəniz dalğalanırdı. Mat qalmalı işdi, Allah bu quruluşun varlığına necə dözüdü, bilmək olmurdu.

Ağa camaat arasına təkdən bir çıxırdı. Günü kənddən aralı olan bağında keçirdi. Xeyirə-şərə belə getmirdi. Yay-qış əbasının ətəyi qurşağında, əlində bel meynələrə, ağaclara qulluq eləyirdi. Göyerti əkirdi, kartof-soğan becərirdi. Ailənin azuqəsinin böyük bir hissəsi onun əlinin zəhməti ilə əmələ gəlirdi. Arvadı xəstə idi. Böyük oğlu mollalığın daşını atıb məktəbdə müəllimlik eləyirdi. Kiçik oğlu ağıldan seyrək olsa da, elə ağanın ətrafında fırlanır, təsərrüfat işlərində əl yetirirdi. Qızı Bibigil xanım qonşu kənddə ər də idi. Kürəkəni Mir Qədir ağanın

müridlərindəndi, neft mədənlərində çalışırdı. Güzəranı, zəmanənin övzayına baxanda, pis deyildi.

Şura hökuməti şəhərin mərkəzindən iyirmi-otuz kilometr aralı olan böyük bir kəndin əhalisinə etibar eləmirdi. Zirehli maşınlar kəndi keçib paytaxta doğru irəliləyəndə Qırmızı ordunun əsgərlərinə beş-on güllə atılmışdı. Hökumət yerini bərkidəndən dərhal sonra bunlar yada düşdü. Üzdə olan kişiləri silahlı əsgərlər Fövqəladə Komissiyaya aparır, sorğu-suala tuturdular.

***

Ağa da onların arasında idi. Onu bir meşin pencəkli kişi dindirirdi. Tərcüməçi eynəkli bir cavandı. O qədər arıq idi ki, burnundan tutsaydın canı çıxardı. Azərbaycanlı da olsa, azərbaycanca dirənə-dirənə danışırdı. Güman ki, təhsilini rus dilində almışdı. O, bir köhnə yazı makinasının arxasında oturmuşdu.

Meşin pencəkli kişi qabağındakı siyahıda ağanın adını tapdı. Qeydləri tələsmədən oxudu. Qıyıq gözləri, sarışın bığları vardı. Qarşısında oturmuş din xadiminə etimadsızlıqla baxdı. Amma partiya komitəsinin «əhalinin tərəddüd eləyən hissəsini inqilabın tərəfinə çəkmək işi vacib işdir» təlimatını dəqiq yerinə yetirirdi. O, peşəkar inqilabçı idi. Əsli Kazan tatarlarındandı. Sonradan xaçlanmış müsəlmanlar nəslindən olduğundan ikili düşüncü, ikili də həyat sürürdü. Yəni nə məsihi kimi məsihi idi, nə də müsəlman kimi müsəlman. İslam tarixini bir

az bilirdi. Kazan universitetinin şərqsünaslıq fakültəsində iki il boş yerə oxumamışdı. Tələbə hərəkətində iştirakına görə onu ali məktəbdən qovmasaydılar yaxşı alim olardı. Sonrakı təhsili systemsizdi. Yəni əlinə keçəni acgözlüklə oxuyurdu. Partiya nə işə göndərsə, gedirdi. Hətta Xəzərdə hərəkət eləyən poçt gəmilərinə basqında da iştirak eləmişdi. Qətl-qarətdən əldə olunan pulun inqilab nəfinə istifadənin tərəfdarı idi. Bunu ayıb saymırdı. Fəhlələr arasında yaşayır, fəhlə kimi danışır, fəhlə kimi geyinir, amma fəhlə kimi düşünmürdü. Çekist laqeyd halda ağarı dindirirdi.

– Adınız? Soyadınız?

– Mir Qədir Mir Qənbər oğlu Axundzadə.

– Təvəllüdünüz?

– Miladi tarixlə 1870-ci ildə doğulmuşam.

– Təhsiliniz?

– Təbrizdə ali dini təhsil almışam.

– Sənətiniz...

– Din xadimi.

– Vəzifəniz?

– Heç bir vəzifəm yoxdur.

– Siz məscid axundu deyilsiniz?

– Mən axundluğun daşını atmışam, daha məscidə getmirəm.

– Niyə?

– Allaha asi olmuşam.

Ümumi məlumatları alandan sonra təriqətlə bağlı Mir Qədir ağaya bir neçə sual verdi. Çekist bu sahədə biliyinə etibar eləməirdi. Sualı tələsmədən verirdi. İslam-daxili təriqətlərdən elə də başı çıxmırdı.

Suallar Mir Qədir ağaya qərribə də gəlsə, əhatəli cavab verməyə çalışdı:

– Tərəfdarlarımıza xalq arasında «muxtari»lər deyirlər. Təriqətimizin bünövrəsi babam tərəfindən qoyulub. O, Hələbdə təhsil almışdı, zəmanəsinin böyük üləması idi.

Çekist onun sözünü kəsdi:

– Baban bizi maraqlandırmır...

Mir Qədir ağa kəfənini boynuna dolayıb ona irad tutdu:

– Adam özündən böyüyün sözünü kəsməz. Nə olar ixtiyar sahibi olanda! – dedi.

Dilmanc oğlan qımışıb onun sözünü ləzzətlə tərcümə elədi. Çekist diqqətlə ağaya baxdı, onun iradını eşitmiş kimi başını tərpətdi:

– Dediym odur ki, mətləbdən uzaqlaşmayasan, – dedi. – Təriqətinizdən danışın.

– Hə, təriqətimizə keçək... – deyə Mir Qədir ağa saqqalını sığalladı.

Çekist mülayimliklə onu tələsdirdi:

– Amma qısa danışın, – dedi. – Vaxtım yoxdur.

Mir Qədir ağa uzatmadı:

– Qurani-Şərifdə deyilir ki, insanı Allah-taala faili-muxtar yaradıb, yəni insanı azad xəlq eləyib, – deyə söhbətin məğzinə keçdi. – İnsanın azadlığını əlindən almaq Allaha qarşı getməkdir. «Muxtariləri» nə babiliklə, nə bəhayiliklə, nə Əli-Allahlıqla qarışdırmaq olmaz. Biz Qurani-Şərifin ehkamlarından qırağa çıxmırıq. Əksinə, tələb edirik ki, müqəddəs kitabın hər bir ayəsi dəqiq yerinə yetirilsin. Onda nə zülm, nə zalim olacaq. Hamı bərabər yaşayacaq.

Çekist bayaqkı etimadsızlığını unudub maraqla tərcüməçinin sözünü kəsdi:

– Ağaya de, kommunistlər də belə fikirləşir. Biz də bütün əməkçiləri, fəhlələri, kasıbları azad görmək istəyirik. İnqilabımızın qayəsi budur. Azadlıq istəyirdik, bərabərlik istəyirdik, onu da əldə elədik.

Mir Qədir ağa dodaqaltı gülümsədi:

– Adətən, zorla əldə olunan şeyi əldə saxlamaq çətin olur, – dedi. – İstər rəncbər olsun, istər fəhlə olsun, istər təhsilli olsun, istər bisavad olsun, istər varlı olsun, fərqi yoxdur, hamı azad doğulur, amma hamı ona layiqdir-mi?

– İnsan yaranandan azadlığa layiqdir... – deyə çekist onun sözünü kəsdi.

Mir Qədir ağa astadan dedi:

– Elə olmağına elədir, cənab! Amma zahirdə azadlığa qovuşmuş qul batindəki köləlikdən dərhal azad ola bilməz. Buna miruri-zaman lazımdır.

Dilmanc “miruri-zamanın” mənasını ağadan təkrar soruşdu, sonra rus dilinə anladığı kimi çevirdi.

– Milyon il? – deyə çekist inamsızlıqla soruşdu.

– Məcəzi mənada deyirəm... – deyə ağa dəqiqləşdirdi.

Çekist razılaşmadı:

– Qul azadlığa çıxmasa azadlığın ləzzətini hardan biləcək?

Ağa başını tərpətdi:

– Elədir, – dedi və dərhal əlavə elədi. – Amma savadsız və avam kütləyə çox azadlıq vermək olmaz. Bunun axırı pis olacaq.

Çekist heyvətlə bu saqqallı-əbalı kişiyyə baxdı. İnkilabın ilk illərində başıpozuqluğu, hərc-mərcliyi görəndə o da bu qənaətə gəlmişdi ki, savadsız və qara kütləni başlı-başına buraxmaq olmaz. İndi Şərqli din xadimi ilə onun baxışlarının uyğunluğundan çaşdı: «Bu da sənə vəhşi Şərq! Gör, nələr düşünürlər!» – deyə fikirləşdi.

Həqiqi maraqla soruşdu:

– Demək istəyirsiniz ki, insanın azadlığı məhdudlaşdırılmalıdır?

Ağa çal saqqalını sığalladı:

– Bəli, son vaxtlar bu nəticəyə gəlmişəm... – dedi. – Dərəbəyliklə uzağa getmək olmaz.

– Bizim hakimiyyəti qəbul eləyirsən? – deyə çekist birbaşa soruşdu.

Mir Qədir ağa dolayı cavab verdi:

– Allah-taala mənim istəyimi gözləmədən məni yaratdı. Onun verdiyini şükranlıqla qəbul eləmək lazımdır.

– Bizim siyasətimizlə razısınız? – deyə çekist təkid elədi.

– Bizim narazılığımız nəyisə dəyişə bilərmə?

– Xeyr!

– Onda soruşmağa ehtiyac yoxdur.

Çekist gülümsədi. Daha ağanı saxlamadılar, buraxdılar. Ona verilən möhürlü kağıza çekist əlavə bir neçə söz yazdı. Gülə-gülə:

– Ağa, səninlə söhbət eləmək mənə çox xoşdur. İmkanın olsa hərdən yanıma gəl, dərdləşək. Həyif ki, din xadimisin, yoxsa səni bolşeviklər firqəsinə götürərdim, – dedi və tapşırırdı. – Bu kağızı bərk saxla, gələcəkdə gərəyin olar.

***

Kağızın kərəmətindənmi, ya başqa səbəbdənmi, məlum deyildi, bir müddət, doğrudan da, Mir Qədir ağaya dəyib-dolaşan olmadı.

İyirmi birinci ildə kənd yenidən çalxalandı. Ərzaq sapalağı toplayan silahlı adamlar soruşmadan evlərə, mülklərə, gizli saxlanc yerlərinə, anbarlara girir, əllərinə keçən azuqəni kökündən siyirib aparırdılar. Bir-iki məhəllədə qarışıqlıq düşdü, tufəng səsləri eşidildi.

Bunu gözləyirmiş kimi kəndə cəza dəstəsi girdi. Qabaqcadan hazırlanmış siyahı ilə kəndin mənəm-mənəm deyən kişilərini inqilab komitəsinin həyətinə cəm elədilər. Cəza dəstəsinin hərəkətləri səlis və dəqiq idi. Bu işlərin dalında kəndi tanıyan adamın dayandığını anlamaq çətin deyildi. Hamının gözü qarşısında, məscid meydanında bir dəstə hampanı, varlığını və taciri məhkəmə-filansız güllələdilər. Demə, cəza dəstəsinin başında Nazıoğlu Qulu dayanırmış.

Ağaya və onun ailəsinə toxunmadılar. Çekistin verdiyi kağız, doğrudan da, karına gəldi, yoxsa Nazıoğlu Quludan olsaydı, onu dəsxəşə göndərəcəkdə. Mir Qədir ağaya belə dedi:

– Ağa, bir də rastıma çıxsan kəlmeyi-şəhadətini oxu. Daha kağız-filan sənə kömək eləməyəcək.

Mir Qədir ağa onu barışığa çağırırdı:

– Sən mənim qardaşımın ölümündə günahkarsan! Amma mən sənə qanına təşnə deyiləm, – dedi.

Gözünü qan tutmuş Nazıoğlu Qulu çımxırdı:

– Sənə qardaşının ölümündə günahkar mən deyiləm.

– Bəs, kimdir?

– Onu polismeysterin köməkçisi Arakelov öldürdü.

– Nə üstə?

– Sənə qardaşın arvadbaz idi. Arakelovun əlindən məşuqəsini almışdı.

– Bəs, Səkil deyir ki, Canpoladı sən öldürmüşsən...

– Qoy, Səkil əlimə düşsün, gör, başına nə oyun açıram, – dedi və soruşdu. – Səkil kənddədir?

Ağa onun sualına cavab vermədi. Soruşdu:

– Deyirsən, Səkil yalan deyir?

– Əlbəttə! Mən özüm Arakelovun əlindən canımı zorla qurtarmışam. Mən sizin qan düşməniniz deyiləm, amma dostunuz da deyiləm. O rəhmətlik mənə dağ çəkib. Sağ olsaydı, onun canını özüm alardım. Bir də, ağa, heç şikayət eləmə, tökülən qanlara ağız büzmə, zəmanənin özü qana təşnədir, – dedi. – Görmürsən, qan su yerinə axıdılır? Qandan kim qorxur ki? İstəsəm sənə də qanını tökərəm.

– Sən ki hökumət adamısan, onun qanunlarını nə təhər pozacaqsan?

– Mənim qabağımı elə cibimdə gəzdirdiyim partbi-let saxlayır da! Yoxsa səni divara söykəməyə mənə kim mane ola bilər ki?

Mir Qədir ağa onu bir də dilə tutdu:

– Onda barışığa gələk...

Nazioglu Qulu istehza ilə:

– Ay sən öləsən! Məni hərifləmək istəyirsən? Mənə verilən səlahiyyətlərin həddi-hüdudu yoxdur. Kimi istərəm asaram, kimi istərəm kəsərəm, – dedi və cibindən mandatını çıxartdı, – Gör, kimlər bu kağıza qol çəkib!

Ağa kağızı alıb gözünə yaxınlaşdırdı. Qayıtaranda pıçıldadı:

– Qol çəkənlərin hamısı müsəlmanların düşmənidir, Nazıoğlu.

Nazıoğlu Qulu narahat halda:

– Boş-boş danışma! Bu kişilərin hamısı inqilabçıdır...

Ağa bir də pıçıldadı:

– İnqilabçıdır-nədir bilmirəm, amma kağızda adı lap başda duran erməni on səkkizinci ildə kəndə hücum eləyən daşnak qoşununun başında dayanırdı.

Nazıoğlu Qulu inadla:

– Səhv eləyirsən, qoca.

Mir Qədir ağa kədərlə dedi:

– Sən hələ cavansan, nahaq düşmənlərimizlə ittifaqa girmisən. Bilmirsən ki, dünya gəldi-gedər dünyadır, vəfasız dünyadır.

– Boş-boş danışma, qoca. Bəy-xan dünyasıdır vəfasız. Əməkçilərin dünyası vəfasız ola bilməz.

– Sən hələ cavansan, oğul, vəfasızlıq görməmişən...

– Kəs səsini! Sənin moizələrinə dünya inqilabının ehtiyacı yoxdur... – deyə Nazıoğlu Qulu qışqırdı. – Əgər haqqın boynumda olmasaydı, mən sənə göstərərdim. Neynəyim ki, Nazının nəşini yerdən götürmüşən!

***

Cəza dəstəsi evdən aralanan kimi bağın böyründəki suyu çəkilmiş ovdanda gizlənən Səkil Qoçu Mir Qədir ağanın yanına gəldi.

Mauzeri də dolu idi. Nazıoğlu Qulu bir az da o yan-
bu yan eləsəydi, ağanın könlünə dəysəydi, baxmayacaq-
dı onun silahlı milislərinə, xosumvay eləyəcəkdi.

– Ağa, mən gedirəm.

Mir Qədir ağa kədərlə ona baxdı:

– Qaçırsan?

Səkil zarafatından qalmadı:

– Qaçmaq pis sözdür, ağa, özümə bunu yaraşdırmı-
ram.

Mir Qədir ağa da gülümsədi:

– Bəs, bunun adını nə qoyursan?

– Aradan çıxmaq deyirlər buna, ağa!

– Qaçmağın adını dəyişməklə məğzini dəyişmək ol-
maz, – deyə ağa söz atdı.

– Məğzinə varan kimdir? – deyə cavan Səkil güldü. –
Əsas odur ki, baş yerində qalsın, papaq tapmağa nə var
ki!

Mir Qədir ağa burnunu qırışdırdı:

– Zina oğlunun gəlişi səni yaman qorxudub, xalam
oğlu, – dedi. – Səni belə ağciyər bilməzdim.

Qoçu iraddan alınmadı:

– Sən Qulunu mənim qədər tanısaydın, ağa, belə
deməzdin. Bu zina oğlu Allahın bəlasıdır, – dedi və ağa-
nı inandırmağa çalışdı. – Sənin də gizlənməyin vacibdir,
ağa. Arvad-uşağı da götür çıxmaq Xızı dağlarına. Oralar-
da qohum-əqrəba çoxdur. İşlər yat-kut olana qədər qa-
larıq oralarda...

Mir Qədir ağa başını buladı:

– Mir Qədir ağa hər zinadan əmələ gələnin qabağın-
dan qaçmaz, xaloğlu.

Səkil onu bir də dilə tutdu:

– Ağa, bir zinadan əmələ gələnlə bacarmağa nə var
ki! O, indi tək deyil ey, özü kimi zinadan əmələ gələnləri
yığıb ətrafına, hökumətlik edir.

Mir Qədir ağa qərarından dönmədi:

– Xaloğlu, daha başımı ağrıtma, mən kəndi tərک
eləyəsi deyiləm...

Səkil gördü təkid eləməyinə dəyməz, sözü dəyişdi:

– Nazının qapıları bağlı idi. Hara gedib?

Mir Qədir ağa laqeyd halda:

– Nazı bir neçə ay bundan qabaq rəhmətə getdi. Apa-
rıb dəfn elədik.

Səkil vaysılandı:

– Vay-vay! Gərək ölüsünü yerdən götürməyəydin.

Mir Qədir ağa ona qərribə nəzərlərlə baxdı:

– Necə olsa, adımız üstündə idi, rəhmətlik qardaşı-
mın siğəsi idi, keçə bilmədim, – dedi. – Canpoladın ölü-
mündən sonra evdən bayıra çıxmırdı. Bir dəfə uşaqların
anasına demişdi ki, əgər Canpoladın qətində Qulunun
əli varsa, südümü ona halal eləmərəm.

Səkil çox durmadı, halal-hümmət elədi, ayrılında
ağanın gözləri doldu:

– Xaloğlu, Canpoladın ətrini səndən alırdım, sən də
məni tərک elədin.

Qoçu ona ürək-dirək verib dedi:

– Ağa, yerimi-yurdumu bərkidən kimi xəlvəti gəlib səni başa çıxacağam.

Amma Səkil vədə xilaf çıxdı, kəndə bir də ikinci cahən müharibəsindən sonra qayıda bildi.

- XII -

33-cü ilin aclığı ölkəni bürüdü. Rusiyadan gələn bəla əyalətlərə yayıldı. Mir Qədir ağanın yanına bir nəfər gəldi. Bu onun qəzada yaşayan köhnə müridlərindən Əkil idi. İçəri girən kimi salam-kələmsiz:

– Simsar ağa, daha batıram! – dedi.

Muxtarilər bir-birinə «simsar» müraciət eləyirdilər. Bunun da mənası həmkar, qahmar, tərəfdar demək idi. Mir Qədir ağa həmişə hörmət-izzət gördüyü Əkilə hey-rətlə baxdı, ehtiyatla:

– Simsar Əkil, nə baş verib? Bu nə halətdi? – deyə soruşdu.

– «Yoldaşlar» axırını buğdanı da taxıl quyusundan çıxarıb apardılar. Daha nə baş verməlidir ki? Bir-iki heyvanım vardı, ümidim onlara idi, onlara da dabaq düşdü, başını qəflətən, harda gəldi qoydular, ələ də gəlmədilər, murdar olub getdilər. Evdə bir misqal azuqə qalmayıb, uşaqlar acdır, tərə yeməkdən göyərirlər. Daha nə baş verməlidir ki? Keçən il bəd gəldi, göydən bir damla ya-

ğış düşmədi, arpa əkdim bitmədi, buğda əkdim bitmədi, hər şey məhv oldu. «Yoldaşlar» da belə eləyir. Dənlik üçün saxladığım buğdanı da apardılar. Daha nə baş verməlidir ki?

Simsar Əkil, deyəsən, havalanmışdı. Ağa sadıq müridlərindən birinin bu günə düşməyinə kədərləndi. Əkil əliaçıq kişi idi, heç vaxt ağanı unutmurdu, ildə bir neçə dəfə yanına pay-puşla gəlirdi. Bunları yada salan Mir Qədir ağa fikirləşmədən ona əl tutdu. Kiçik oğlu ilə köməkləşib Əkil ağanın ulağına bir tay arpa yüklədi. Bu əliaçıqlıqdan kövrələn müridi əlindən öpmək istədi, Mir Qədir ağa qoymadı:

– Simsar Əkil, təriqətimizə görə biz qardaşlıq, belə şey eləmə, günaha batarsan, – dedi.

***

Ağanın öz vəziyyəti də yaxşı deyildi, çətinliklə dolanırdı. Əlinin zəhmətindən savayı bir güman yeri qalmamışdı. Axundluğun daşını atmışdı, məsciddən aralanmışdı, kəbin kəsmirdi, dua-piti yazmırdı, nəzir-niyaz qəbul eləmədi.

Bu hadisədən bir həftə keçdi. Ağa külafirəngidə sobanın kənarında oturmuşdu. Balaca pəncərədən evinə tərəf dikələn yoxuşda iki nəfəri qalxan gördü. Qabaqdadkı adam simsar Əkil idi. Axund qarşısındakı kitabı qırağa qoydu, eynəyini çıxartdı. İstədi həyətdə qurdalanan kiçik oğluna desin ki, qapıya gələnləri qaytarsın geri,

amma şəninə sığışdırmayıb bayıra çıxdı. Əkil tikanla çəpərlənmiş həyəətə girdi. Arxasınca bir çadralı zənən gəlirdi. Qoltuğundakını əvvəl boğça bildi. Mir Qədir ağa səhv elədiyini sonra anladı. Zənən bürüncəkli uşağı yerə qoydu. Bu iki-üç yaşında qız uşağı idi. Əkil təmənləşmədən axundun qənşərində dayandı:

– Simsar ağa, bu uşaqları sənə qulluqçu gətirmişəm, – dedi və laübalı halda uzaqlara baxdı. – Böyüyü qızım-dır, kiçiyi nəvəmdir.

Əkilin gözləri bulanıq idi, bəbəkləri bir yerdə dayanmırdı. Qan Mir Qədir ağanın başına vurdu, müridinin halına varmadan çıxmırdı:

– Sərsəmləyirsən, simsar Əkil. Mən qulluqçu saxlayan hampalardanam səninçün? Belə zarafatın yeridir-mi?

– Simsar ağa, mən zarafat eləmək halında deyiləm, – deyə Əkil mızıldandı. – Bu yaşında sənə kimsə qulluq eləməlidir, ya yox? Çöllü-biyabanda tək qalmısan...

Mir Qədir ağa hirslə:

– Bunun sənə nə isti-soyuğu var? Bir sözlə, sənin təklifin nə təriqətimizə uyğundur, nə də zəmanəyə... – deyə ağa əlini yellətdi.

Qonaq bağırırdı:

– Batsın belə zəmanə...

Mir Qədir ağa ehtiyatla pıçıldadı:

– Yavaş danış, – dedi. – Allah evini tiksən, evimi yıxar-sən. Bilmirsən ki, yerin də qulağı var?

Əkil matdım-matdım baxdı:

– Ağa, mən getdim, – dedi.

Mir Qədir onu saxlamağa cəhd elədi:

– Simsar Əkil, dayan, uşaqları da apar...

Əkil qolunu onun əlindən çıxarıb dinməz uzaqlaşdı.

***

Mir Qədir ağa bir müddət həyətin ortasında quruyub qaldı. Handan-hana özünə gəldi, çərəkəsini çıxarıb istixarə elədi. Su quyusunun yanında dayanmış, soyuqdan titrəyən çadralı zənənə dedi:

– Balalarım, keçin evə, qonağım olun, bir az qızının. Gün uzundur, bir şey fikirləşərəm. Allah kərimdir, naümid kafərdir.

Qonaqlar içəri keçdilər. Külafirəngi isti idi. Mir Qədir ağa üstünə xalça salınmış alçaq taxtı göstərdi:

– Əyləşin, – dedi və açıq qapıdan oğlunu səslədi. – Adə, daha orda bitib qalma, gətirdiyin yeməyi sobanın qırağına qoy, isinsin. Görürsən ki, qonaqlarımız var, cəld tərən.

Ağanın kiçik oğlu utana-utana içəri girdi. Qonaqlara tərəf gözünü qaldırmadan həsir zənbildən qazançanı çıxartdı, isti dəmir sobanın üstünə qoydu. Hələb-hələbət sobaya bir-iki çırpı atdı. Ağadan soruşdu:

– İzn versən, evə gedərdim.

– Get, amma axşama gəl ha.

– Oldu, ağa!

Mir Qədir ağa yerdə salınmış xalçanın üstünə süfrə saldı. Zənbildən dəstərxanı aldı, açdı. Taxçadan iki saxsı çuxur götürdü. Dəstərxandakı çörəyi iki yerə böldü, bir hissəsini ortaya qoydu, qalanını dəstərxana bükdü, amma süfrədə saxladı. İsti xörəyi çölməklərə çəkdi. Qonaqlarını çağırdı:

– Gəlin oturun, nuş eləyin, – dedi.

Çadralı qonaq yerindən qımıldanmadı. Körpənin cırıq paltara bürünmüş bədəni titrədi, dodaqlarını yaladı, amma o da tərپənmədi. Ağa bayıra çıxanda qapıdan onları yalandan hədələdi:

– Yeməsəniz sizi çubuqlayacağam...

Ağa həyətdə başını işlə qatdı. Payızın soyuğu canına işləyəndən sonra evə döndü. Gördü süfrə yığışdırılıb, qablar yuyulub, çaydan sobanın üstündə dızıldayır. Böyük qız çarşabını açmışdı, saçları çiyinə dağılmışdı. Gənclik təravəti ilə işıqlanmış üzü arıq idi. İri gözləri vardı. Çox gözəl olmasa da, suyuşirin idi. İri sinəsi köhnə çəpgəninə sığmırdı.

Ev sahibi içəri girəndə böyük qız ayaq üstə idi, vargəl eləyirdi. Keçib çadranı tələsmədən başına çəkdi, ucu ilə yüngülcə yaşmandı. Ağa onun yaraşığını, qəddi-qamətini görüb məyus oldu.

– Bala, mən sənənin baban yaşındayam! Özünü azad hiss elə. Elə təriqətimiz də bunu təbliğ eləyir. Şura hökuməti də azadəliyin tərəfdarıdır.

Xalçanın üstündə böyrü üstə hərəkətsiz düşüb qalmış qızcığaz tox yeməkdən sonra mışıl-mışıl yatırdı. Əkilin qızı uşağı qaldırdı, taxtın üstünə uzatdı.

Ağa yerdə bardaş qurub oturdu, xırda mütəkkəni dirsəyinin altına aldı. Ayaq üstə dayanan böyük qıza buyurdu:

– Keç otu, bala, babandan utanma, – dedi.

Qız göstərilən yerdə oturdu, yaşmağını yarımçıq açdı. Gözlənilmədən dilləndi. Onun səsində elə bir məlahət vardı ki, Mir Qədir ağa diksindi.

– Simsar ağa, mənə baba lazım deyil. Mənə azadlıq da lazım deyil. Atam məni sənə kənz göndərib. Bu təklifə razılaşdım ki, ailəmə kömək olsun. Bundan sonra qulluğunuzda duracağam.

Qız aydın danışdı. Fikrini səlīs ifadə eləyirdi. Ağanın açıq danışan qızdan xoşu gəldi. Eyni açıqlıqla dedi:

– Bala, mənə nə kənz, nə qulluqçu lazımdır. Qoca kişiyəm, hay-hayım gedib, vay-vayım qalıb. Atanın sözü ilə başqa xəyallara düşmə. Belə olmaz, axı! Mən simsar Əkili belə başı xarab adam bilməzdim.

Qız eşitmirmiş kimi məlahətli səslə onun sözünü kəsdi:

– Simsar ağa, mən uşaq deyiləm, mənə lazım olanı bilirəm, – dedi.

Mir Qədir ağa qaşqabağını tökdü:

– Xanım qız...

– Mən qız deyiləm, bir dul gəlinəm, simsar ağa.

Mir Qədir ağa özünü itirdi:

– Sənin dul olduğunu bilmirdim. Elə bildim qız uşağışan! – dedi. – Kişi rəhmətə gedib?

Qadın bir az acıqla cavab verdi:

– Rəhmətə getməyib, göndəriblər.

Ağa maraqlandı:

– Əgər sirr deyilsə, nə üstə?

Əkilin qızı daha acıqla dedi:

– Sirr niyə olur ki? Mənim köpək oğlu ərim dinc oturmurdu, orda xosunlaşırdı, burda xosunlaşırdı, hökumətlə hökumətlik eləyirdi. Qoşulmuşdu bir-iki özü kimi başı xaraba. Bir gün milislər gəldi, tutub apardılar onları. Məhkəmə-filansız güllələdilər, guya üsyan hazırlayırmışlar. Qayınatamla qayınanam məni saxlamadı, dedilər, ayağın bəddir, bizə düşmüşür. Qayıtdım atam evinə. Kürəkəninə görə atamı da çək-çevirə saldılar. O da qəzəblənib məni başından eləməyə bəhanə gəzirdi. Dedi, sən ailəmizə bəla gətirdin, səni Mir Qədir ağaya kənz göndərirəm. Mən də razı oldum. Hər gün ac-yalavac, danlaq altında yaşamaqdansa kənzlik yaxşıdır...

– Uşaq sənindir? – deyə ağa maraqlandı.

– Xeyr, ağa, böyük bacımın körpəsidir. Bacım rəhmətə gedəndən sonra mən saxlamışam. Elə öyrəşib ki, mənsiz bir dəqiqə də qalmır, – deyə gəlin cavab verdi.

Ağa bir az düşündü, qətiyyətlə dilləndi:

– Səni atanın evinə qaytaracağam, – dedi.

Əkilin qızı bir ləhzə dinmədi, birdən gülümsədi:

– Bu mümkün deyil, simsar ağa!

Ağa onun gülüşündən rəncidə oldu:

– Niyə, xanım? Mənə səni qaytarmağa nə mane ola bilər ki? – deyə çaşqınlıqla soruşdu.

Ağsaqqal kişinin çaşqınlığı gəlinin kefini açdı. Ürək-dən güldü:

– Simsar ağa, atam məni bura gətirməzdən qabaq mollaya apardı, kəbinimi sənə oxutdurdu. İndi biz Allahın hüzurunda ər-arvadıq.

Heyrətdən ağanın gözləri iriləndi. Təsbeh əlindən düşdü:

– Xanım, xanım, elə danışma. Mən heç kimi vəkil eləməmişəm ki, mənim adımdan danışsın. Sənin atana da belə bir səlahiyyət verməmişəm. Bu nikah batildir...

Gəlin mehriban bir istehza ilə:

– Elə şey yoxdur, simsar ağa! Təriqətimiz bu səlahiyyəti atama verir. «Təriqətin hər bir üzvü o birisinin vəkilidir! Həm bu dünyada, həm də o dünyada!» Sizin öz sözləriniz deyilmi?

Ağa məğlub oldu, saqqalını sığalladı:

– Xanım, söz mənim sözümdür, amma bu başqa mənada deyilib, – dedi. – Belə başa düş, xanım, onsuz da hökumət yanında əskim tüstülüdür. İkiarvadlılığı da dübarə bir günah kimi boynumdan asarlar, işlərim kələməyallaq olar.

– Simsar ağa, bunun hökumətə nə dəxli var? Bir mən bilərəm, bir də sən...

Ağa qalxdı ayağa:

– Bu hökumətə hər şeyin dəxli var! – dedi. – Sən, xanım, naməhrəmlə bir otaqda qala bilməzsən. Dincinizi aldız, indi yığışın, sizi geri aparacağam.

Qadın yerindən tərپәнmədi. Arxayın-arxayın yaşmağını açdı, sonra çadranı çiyinə saldı, üzünə düşən saçlarını başının kəskin hərəkəti ilə geri atdı. Mir Qədir ağa bu məlahətin qarşısında sarsıldı, çal saqqalını didişdirərək bayıra atıldı.

Bir azdan şər qarışacaqdı. Ağa toyuq-cücəni hinə qatdı. Evin daldayında bağlanmış ulağın qabağına bir qom ot atdı. Heyvanın soyuqdan büzüşdüyünü görüb çulu belinə saldı. Qalın əbasına bürünüb üzümlüyü, sovulmuş bostanı xeyli dolandı. Qərara gələ bilmirdi. Əkil ona elə bir tapmaca vermişdi ki, açmasını tapa bilmirdi. «Nəhlət şeytana!» – deyib evə qayıtdı.

Gəlin süfrə açmışdı, iki fincan çay süzmüşdü. Çuxurlardan birinə meyvə qurusu tökmüşdü. Yəqin vaxtını boş keçirməmişdi, rəflərlə, evin saxlanc yerlərilə tanış olmuşdu. Ağanı bu sözlərlə qarşıladı:

– Simsar ağa, özünüzü nahaq yerə soyuğa verirsiniz. Mən öz xoşumla bu evi tərk eləməyəcəyəm... Gəlin oturun, çay için...

Ağa pərişan halda mızıldandı:

– Bilmirəm, neynəyim, xanım, – deyə asqırdı və xalçanın kənarında oturdu, corablarını soyundu. – Mən sizin inadınızı başa düşürəm...

Gəlinin yanaqları istidən tərəvətlənmişdi. O qətiyyətlə dedi:

– Simsar ağa, siz məni evinizdən qova bilərsiniz, amma mən atamın evinə qayıtmayacağam.

– Bəs, hara gedəcəksən?

– Küçəyə gedəcəyəm. Hər yerdə də deyəcəyəm ki, məni bu işə ərim Mir Qədir ağa vadar elədi.

Ağa həqiqətən qorxdu:

– Nə danışırsan, xanım? Sən məni, baban yaşında bir kişini şərləyəcəksən? Allahdan qorxmursan?

– İnsan vadar olanda heç kimsədən qorxmur, simsar ağa!

Ağa diqqətlə ona baxdı:

– Sən, xanım, deyəsən, oxumuşlardansan?

Gəlin etinasız halda:

– Elə də böyük təhsilim yoxdur, – dedi. – Ərəb hü-rufatı ilə kitab oxuyuram, onu atamdan öyrənmişəm. Latın əlifbasını Şura məktəbində öyrənmişəm. Beşinci sinfə qədər oxumuşam.

Ağa maraqla soruşdu:

– Sonra nə oldu?

Gəlin başdansıvdu:

– Sonra məktəbin binası yandı. Dedilər, sinfi düşmənin işidir, gözü götürmür ki, övladlarınız savadlansın. Müəllim yarım il gah bu tövlədə, gah o tövlədə uşaqlara dərs keçdi. Sonra bezikdi, qoydu qaçdı. Beləcə qaldıq başlı-başına. Sonra da atam məni ərə verdi, məktəb

də getdi işinin dalınca, – dedi və bunları danışa-danışa taxçadan miss ləyəni aldı, çaydandan isti su tökdü, bardağdan soyuq su əlavə elədi, əli ilə yoxladıqdan sonra gətirib sobanın yanındakı kətilin bərabərində qoydu. – Simsar ağa, gəl otur, ayaqlarını isti su ilə yuyum. Sənə soyuq olub, asqırırsan...

Qəza-qədərə müqavimət göstərməkdən bezikmiş ağa dinməz qalxdı, kətildə oturdu, balaqlarını çırmaladı, ayaqlarını isti suya saldı. Gəlin diz üstə çökdü, ağanın kəndli ayağı kimi cadar-cadar olmuş ayaqlarını ovuşdurra-ovuşdura yudu. Bu təmasda nə vardısı, ağa diksindi. Xoş xatirə qəlbini tərپətdi:

– Yadıma düşdü, beş-altı il bundan qabaq sizin kəndə hüsrə gəlmişdim. Atanın qonağı oldum. Sən mənim ayağımı yuyanda qıdıqlayan qızsan! Hüsrədə az qala məni güldürəcəkdin.

Gəlin qıyqacı ona baxdı, gülümsədi:

– Axır ki, yadına düşdüm, simsar ağa! Sənin diqqətini özümə cəlb eləmək üçün daha nə eləməli idim ki? Buyruğunuzda dururdum, hər xırda istəyinizi dərhal yerinə yetirirdim, yenə də mənə etina eləmirdin...

Ağa heyrtlə gülümsədi:

– Adın nədir, ay inadkar gəlin?

Gəlin altdan yuxarı ona baxdı:

– Simsar ağa, adım Simsardır! Bu adı, deyirlər, sən mənə qoymusan. Təriqətimizin şərəfinə...

Ağanın yadına düşdü. Dünya müharibəsi təzə başlamışdı. Əkil ikinci qızının adqoydusuna axund Mir Qədir ağanı dəvət eləmişdi. «Muxtari»lərin başçısı razı olmuşdu. Ağa onda cavan idi, kefi kök idi. Vilayətin hörmətli kişilərindən biri idi.

İndi köhnə vaxtlar gəldi dayandı gözünün önündə, gözləri yol çəkdi:

– Yadıma düşdü, Simsar xanım, yadıma düşdü, – dedi.

Gəlin qabağa əyildi, az qala alnı ağanın dizlərinə toxunsun. Dirsəyə qədər çırmaladığı qolu ilə üzünə tökülmüş saçlarını geri atdı. Ağa daha dözmədi, əlini onun başına çəkdi. Gəlin dikəldi, yaş əlləri ilə ağanın quru və isti əlini qamarladı, minnətdarlıqla dodaqlarına sıxdıqda iri dənəli göz yaşları yanağına axdı. Mir Qədir ağanın çal saqqalı işıldadı, solğun dodaqları nar kimi qızardı.

***

Şura hökuməti ikiarvadlılığa yaxşı baxmırdı, belə işləri qanundan kənar sayırdı. Köhnəliyin qalıqları ilə ölüm-dirim mübarizəsi gedirdi. Haqq tərəfi, dərrakə sahibi olan Mir Qədir ağa dünyanın qarışıq vaxtında ikinci arvad almaq fikrində deyildi. Heç sinni də buna imkan vermirdi. Dolanışıq da ağır idi. Amma olacağa müqavimət göstərmək mümkün deyildi. Əsil müsəlman kimi qəza-qədərə boyun əyməli oldu.

Bir neçə aydan sonra Mir Qədir ağa boynuna aldı:

– Simsar xanım, bilirdim ki, Allah-taala mənə sevdiyindən o dünyada cənnət bəxş eləyəcək. Amma bu dünyada da mənə cənnət bəxş eləyəcəyini gözləmirdim. Sən mənə xoşbəxt elədin, – dedi. – Bundan sonra o dünyaya rahat gedə bilərəm.

Simsar xanımın üzü minnətdarlıqdan çiçək kimi açıldı:

– Ağa, o dünyanı əlimizdən alan yoxdur, bu dünyadan danış. Təzə ağ günə çıxmışam, ölüm-itimdən danışib qəlbimi üzmə. Yaşamaq lazımdır, ölməyə nə var ki! – dedi.

– Sən mənə bir oğul doğsan yüz yaşayaram.

Simsar xanım utana-utana:

– Allah qoysa..., o da olacaq, – dedi.

Vədə tamam oldu, Simsar xanım bir oğul doğdu. Adını Məlikəjdər qoydular. Mir Qədir ağa Şura hökuməti gələndən çəkdiyi əzab-əziyyəti unatdı. Amma ürəyi səksəkəli idi. Əyalətlərdən bəd xəbərlər gəlirdi. Əkil kişini “qulaqlığa” salıb ailəsi ilə bir yerdə sürgün eləmişdilər. Cavan arvadından bunları gizlədə bilmədi. Simsar xanımın gözünün yaşı qurumurdu. Ata-anasından çox özündən kiçik bacılarına yazığı gəlirdi. Ağa onu ovuda bilmirdi. Simsar xanım:

– Xırda bacılarımın günahı nə imiş şura hökumətinin yanında? – deyə ağlayırdı.

Ağa xəstə arvadını da unutmurdu. Hər gün ulağa minib kəndə enirdi. Tamam iflic olmuş qadın danışa bil-

miridi, amma qulağı eşidir və gözü görürdü. O, ağaya tənə ilə baxırdı. Günüsündən xəbəri vardı. Güman ki, böyük oğlunun arvadı, evin gəlini, dilini dinc saxlamamışdı. Ağanın xəstə arvadı çox yaşamadı, 37-ci ilin qışında canını ağaya tapşırırdı, bu bivəfa dünyadan vaxtında köçdü.

***

Həmin ilin yazı kəndə yenidən vəlvələ düşdü. Kənar da qalmış hampaları, ağaları, bəyləri bir-bir məhşər ayağına çəkirdilər. Fövqəladə komissiyanın xələfləri köhnə siyahını masanın mahud örtüyünün altından eşələyib yenidən üzə çıxartmışdılar. Bu dəfə heç kim unudulmamışdı. Bütün bu işlərin səbəbkarı yenə də Nazıoğlu Qulu idi. Barmağını hara tuşlayırdısa oraya vay-şivən düşürdü. Kəndi ondan yaxşı kim idi tanıyan?...

Mir Qədir ağa bu dəfə canını qurtara bilmədi. Çekistin verdiyi kağız da dadına yetmədi. Milislərin qatıb qabağına gətirdikləri ağanı Nazıoğlu Qulu qərribə bir sevinclə qarşıladı:

– Sənə demişdim, axı, bir də rastlaşsaq işin pis olacaq, – dedi və Mir Qədir ağanın əlindəki kağızı alıb atdı yerə, tapdaladı. – Elə bilirsən keçən dəfə qabağımı bu bir əlcə kağız saxlamışdı?

– Bəs, nə saxlamışdı? – deyə Mir Qədir ağa palçığa batmış kağızı yerdən götürdü.

– Mənə dedilər ki, anamı ləyaqətlə dəfn eləmişən, eh-san vermişən. Qabağımı bu saxladı. Yoxsa çoxdan canını almışdım, – deyə Nazıoğlu Qulu dilləndi. – O kağız boş şeydir, at getsin.

– Mənə kağız verən həmin kişi sizin böyüyünüz deyilmi? – deyə Mir Qədir ağa təlaşla soruşdu.

– İdi! İndi Sibirdə çürüyür...

– Yaxşı kişi idi, ədalətli idi, – deyə Mir Qədir ağa mızıldandı. – Hayıf ondan.

Nazıoğlu Qulu hazırcavablıqla:

– Darıxma, səni də onun dalınca göndərəcəyik. Oralarda rastlaşsan bu tərifnamələri ona deyərsən, – dedi.

– Günahı nə idi ki?

Nazıoğlu inamsız halda:

– Əks-inqilabçı çıxdı, – dedi. – İnqilabın düşmənlərinə isə aman yoxdur.

Ağa kənarda dayanan milis nəfərlərinə baxıb astadan soruşdu:

– Sən ürəkdən bu imansız hökumətə qulluq eləyirsən?

Nazıoğlu duruxaraq:

– Ürəkdən! – dedi.

– Yalan danışma. Belə görürəm, sənin də axırın çəkistin axırı kimi olacaq, – deyə ağa gülümsədi.

Nazıoğlu Qulu qapqara qaraldı. Ağa haqlı idi, artıq başının üstündə buludların sıxlaşdığını hiss eləyirdi. Onu get-gedə işdən kənarlaşdırırdılar. İndi heç vəzifəsi

də yaxasındakı çiyələk rəngli romblara uyğun deyildi.
İnamsız halda:

– Hələ ki, sənin axırındır, ağa! – dedi və milislərə çevrildi. – Aparın!

Mir Qədir ağanı həyətin qapısında, enişdə dayanan açıq banlı maşına tərəf aparan milislərə bir də əmr elədi:

– Mənim maşınımə mindirin, – dedi və istehza ilə. – Deyirəm, ağa ilə yolda həmsöhbət olarıq.

Ağa soruşdu:

– Bu gedər-gəlməz yoldur?

Nazıoğlu Qulu gülümsədi:

– Elədir, ağa, düz tapmışan.

Ağa çətinliklə dedi:

– Səndən bir xahişim var.

Nazıoğlu Qulu onu tələsdirdi:

– Sözüünü de, vaxt yoxdur.

– Mənim körpə oğluma və ağırayaq arvadıma toxunma, – deyə eyvanda gözüyaşlı dayanmış Simsar xanımı göstərdi.

Nazıoğlu Qulu qadına baxmadan:

– Ağa, bu yaşda cavan arvad alanda, hələ bir uşaq da əkəndə fikirləşmək lazım idi, – dedi və duruxdu.

Ondan evi axtarmaq tapşırığını gözləyən göy paqonlu çavuşa Nazıoğlu Qulu:

– Getdik! – deyə komanda verdi.

Çavuş tələbkarlıqla:

– Rəis, təlimatda yazılıb ki, dustağın ailəsi də tutulmalıdır, – deyəndə erməniliyi üzə çıxdı.

Nazıoğlu Qulu qaşlarını çatdı, rəsmən tabeliyində olan erməniyə baxdı. O, yaxşı bilirdi ki, çavuş onun hər bir addımı barəsində rəhbərliyə məlumat verir. Buna baxmayaraq hökmlə:

– Məni öyrədirsən? – deyə soruşdu.

Çavuş çaşdı:

– Üzr istəyirəm, rəis! – dedi.

Nazıoğlu barışdırıcılıqla:

– Eləsə erməniliyinə salma! Müsəlman kəndində olduğunu unutma, – dedi. – Yadında saxla, dustağın əsil ailəsi kənddədir! Burdakı qadın ağanın məşuqəsidir. Təlimatda məşuqə haqqında bir söz yoxdur. Bir də bizim işimiz kişilərlədir, arvadlarla yox!

Nazıoğlu Qulu hələ də can-dildən çalışmağında idi. Bakı kəndlərini yaxşı tanıdığından bircə imkanlı şəxsi də əldən qoymurdu. Şəhər milisinin bütün əməliyyatları onun iştirakı ilə keçirilirdi. Hər gün türməyə yeni dustaqlar yola salırdı.

***

Birinci dəfə dustaqxanaya düşmüş Mir Qədir ağanın qəlbindən qara qanlar axırdı. Həbsxana otağı dolu idi, oturmağa zorla yer tapdı. Bir neçə gün keçdi. Dustaqxanaya birdən sakitlik düşdü. Bu sükut üç öynə yemək vaxtı, bir də dustaqlar gündəlik gəzintiyə aparılanda

pozulurdu. Nəzarətçilərin hərəkətlərində də bir çaşqınlıq vardı. Həmişəki hökm-fərmalıq yoxa çıxmışdı. Nəsə baş vermişdi.

Sonra hər şey yenidən başladı. Müvəqqəti sakitlikdən sonra dindirilməyə aparılan Mir Qədir ağa qolları arxasında gələn dustağı əvvəl tanımadı. Elə bir kökə salınmışdı ki, sifətinə baxmaq olmurdu. Bu adamın Nazıoğlu Qulu olduğunu gec başa düşdü. Özü gedər-gəlməz yolun astanasında olsa da, ürəyində bir şadlıq baş qaldırdı.

Nazıoğlu Qulu ağanın tuşunda dayandı, astadan:

– Sən haqlı çıxdın, ağa! – dedi. – Dünya vəfasız imiş...

Gör, məni nə günə qoyublar...

Həbsxana nəzarətçisi bağırdı:

– Danışığı, kəs! – dedi və tufəngin dibçəyini yüngülcə Nazıoğlu Qulunun kürəyinə toxundurdu.

Nazıoğlu Qulu həqiqi bir heyrətlə çevrildi:

– Sən məni, keçmiş rəisini vurursan? – dedi. – Dünənə qədər sən qabağında mil dayanmağı özünə şərəf bildirdin. Nə tez dəyişdin?

Nəzarətçi acıqlandı:

– Kəs, əks-inqilabçı! – dedi və tufəngin dibçəyini var gücü ilə onun kürəyinə ilişdirdi.

Nazıoğlu Qulu ağrıdan inildədi, səntirləyə-səntirləyə keçdi. Mir Qədir ağa şükranlıq hissi ilə başını göyə qaldırdı. Onun arxasınca gələn nəzarətçi:

– Axund, hansı gününə şükr eləyirsən? – deyə soruşdu və xəbərdarlıq elədi. – Danış, amma geri çevrilmə.

Mir Qədir ağa dilləndi:

– Bu adam mənim düşmənim idi. Onun zəlil gününü görüb Allaha şükür elədim.

Nəzarətçi güldü:

– Sənin öz günün, elə bilirsən, yaxşıdır?

Mir Qədir ağa şükranlıqla:

– Çıxmayan cana həmişə ümid var! Mıxı mismar eləyən dünyadır... Kim bilir sabahları nə olacaq... – dedi.

Amma ağanın ümidləri doğrulmadı. Mıxı mismar eləyən dünya Şura hökumətinin işləkləri qarşısında hələ aciz dayanmışdı. Ağanın ailəsini, oğul-uşağını, yaxın qohum-əqrəbasını bir-birinə qatıb dəmiryol stansiyasına apardılar. Yük vaqonlarına doldurdular, Qazaxıstan çöllərinə sürgün elədilər. Bir daha onları görən olmadı. Hətta onun kəməğil oğluna da rəhm eləməmişdilər. Bu xəbəri eşidən Mir Qədir ağanın ürəyi hövl elədi. Müstəntiq onu növbəti dəfə dindirən vaxt nəfəsi getdi, daha qayıtmadı.

- XIII -

Simsar xanıma toxunan olmadı. Fitri ağı can qurtarmağın yolunu ona göstərdi. Kiçik oğlunun, bir də bətnində bəslədiyi uşağın xətrinə nəyə desəydin gedərdi.

Onu sovetliyə çağırmışdılar. Orda Mir Qədir ağanın ölüm xəbərini mətinliklə qarşıladı. Kənd Sovetinin sədr-i erkək bir qadın idi. Hörüklərini təpəsində yığmışdı. Üzü bol-bol vəsmələnsə də, gözləri sürmələnsə də, kifirliyi göz çıxarırdı. Simsar xanımı xeyli sorğu-suala tutdu. Amma Simsar xanım çaşmadı.

– Sən Mir Qədir ağanın arvadısan?

Simsar xanım aydın bir səslə:

– Xeyr, xanım!

– Mən xanım deyiləm, yoldaşam. Bildin?

– Bildim, yoldaş!

– Bəs, sən Mir Qədir ağanın evində neyləyirsən? Niyə orda yaşayırsan?

– Atam uşaq vaxtından məni və bacım qızını ağaya qulluqçuluğa vermişdi.

– Qulluqçu, yəni nökar?

– Bəli, yoldaş.

– Niyə?

Simsar xanım izah elədi:

– Atam Axund Mir Qədir ağanın müridlərindən idi.

Sovet sədr-i bir az fikirdən sonra qərara aldı:

– Demək olar ki, sən bizim adamsan, zəhmətkeşsən.

Ərizə yazarsan səni kolxoza götürərik. İstəyərsən?

– Bəli, yoldaş.

Sədr diqqətlə ona baxdı:

– Çadraya niyə bürünmüşən? Mən də qadınam da...

– dedi. – Çıxar bu köhnəliyin qalığını.

Simsar xanım bu tələbi yerinə yetirdi. Sədr təəccüblə onun iri qarnına baxdı:

– Sən boylusan? Bəs ərin hanı?

– Ərdə deyiləm.

– Bəs, uşaq kimdəndir?

– Ağadandır...

Sədr qəzəblə çığırdı:

– Bəs, deyirsən onun arvadı deyilsən?

Simsar xanım bu məsələyə yekə bir nöqtə qoydu:

– Yoldaş, zorlanan qadın haçandan arvad sayılıb ki? – dedi.

Sovet sədri az savadlı da olsa, məntiq qarşısında geri çəkilməli oldu. Siyahıda göy qələmlə quş qoydu. Bu o demək idi ki, Simsar xanıma çox da etibar eləmək olmaz. Amma Mir Qədir ağanın bağ evini onun əlindən almədılar. Hətta, tikilinin ətrafındakı iyirmi-otuz sot yeri də Simsar xanıma saxladılar. Mir Qədir ağanın qalan torpaqlarını, dədə-babadan qalma üzümlüklərini, bağ-bağçasını, əkin yerlərini, kənddəki evlərini müsadirə eləyib kolxoza qatdılar.

Simsar xanımın halı gün-gündən pisləşirdi. Nədənsə, ikinci hamiləliyi ağır keçirdi. Qorxu, sıxıntı, ağanın ölümü ürəyinin yağını əritmişdi. Bacısı qızı yekəlsə də, gücü ancaq kiçik Məlikəjdərə dayəlik eləməyə çatırdı. Simsar xanım tükənməyən qayğılardan, can ağrılarından başını itirmişdi.

Yarımcıq doğulmuş uşaq yaşamadı, tələf oldu. Simsar xanım bir müddət yataqdan qalxa bilmədi. Ölüm-dirim sağalırdı. Oğlunun xətrinə yaşamalı idi.

***

O, Mir Qədir ağadan çox şey öyrənmişdi. Əkməyi, becərməyi, ağaca qulluq eləməyi bacarırdı. Əncir, üzüm qurudurdu, bəhməz bişirirdi. Ağa həmişə hərəkətdə olan kişi idi. Deyirdi ki, əli işdə olan adam ac qalmaz. Simsar xanım da hərəkətdə idi. Özünü, bacısı qızını, körpəsini dolandırmalı idi. Kolxoz işinə də gedirdi. Əvvəl ona ağanın nökrəri kimi baxırdılar, münasibətdə buna uyğun idi. Bəzən də ona xalq düşməninin əyalı kimi baxırdılar, münasibət də buna uyğun dəyişirdi. Amma Mir Qədir ağanın nəfəsi evin ətrafına sədd çəkmişdi, kimsə buralarda hərlənmirdi. Simsar xanım ot-əncər bişirir, toyuq-cücənin yumurtasını tutya kimi işlədir, ailəsini yarı ac-yarı tox dolandırır.

***

Dava düşdü, vəziyyət bir az da qəlizləşdi. Dolanışıqları lap ağırlaşdı. Amma davanın xeyri də oldu, çox şey unuduldu.

Kolxoz taxıl əkininə güc vermişdi. Sahələr təmizlənmişdi, peyinlənmişdi, traktorla şumlanmışdı. Əslində, Abşeronun qumsal torpağı bu işə yaramırdı. Arpa-buğda qıt olurdu. Alçaq, yarım metrə qalxan taxılı biçmir-

dilər, sünbülünü kisələrə yığdırlar. Bu əhalinin əlindən, az da olsa, tuturdu. İşləyən qadınlar, qocalar, bir də əlil kişilər idi. Zülmə bəslənən məhsulun cüzi hissəsi kolxozçulara paylanılırdı, qalanı ordunun ehtiyacına tədarük olunurdu. Günlər saqqız kimi uzanırdı. Həyat fərəhsiz, solğun keçirdi. Ailələr gözü yaşlı yuxudan qalxır, gözü yaşlı çalışır, gözü yaşlı yatırdı. Ehtiyacdan kimsə başını qaldırıb köks dolusu nəfəs ala bilmirdi. Dava isə bitmək bilmirdi, acı bağırsağ kimi uzanırdı.

Axır ki, müharibə qurtardı, amma kimsədə sevinməyə tab qalmamışdı.

***

Həyatı sanki qaranlıq məhbəsdə keçən Simsar xanım ümidini oğluna bağlamışdı. Müharibədən sonra qorxduğu köhnə söhbətlər yenə yada düşdü. Kolxozda ayrıca briqada yaradıldı. Xalq düşmənlərinin ailələrini, siyasi cəhətdən etibarsızları bir yerə yığdırlar ki, nəzarət eləmək asan olsun. Rəhbərlik bir neçə briqadir dəyişdi, heç kimin işindən razı qalmadı. Axırda çolaq Badinin üstündə dayandılar. Bu briqadanı ona tapşırdılar.

Beləsi əsl tapıntı idi. Müharibədən şikəst, kontuziyalı qayıdan Badi adamlara qan uddururdu. Qadınlara, qocalara, yeniyetmələrə gün verib-ışığı vermirdi. Adam əlini beldən, dəhrədən çəkən kimi Badi özünü yetirirdi, salırdı şallağın altına. Çolaq ayağı ilə hər yerə çatdırırdı.

Hektarlarla yer tək gözündən yayınmırdı. İki manqanın arasında gündə neçə dövrə vururdu.

Badinin sahələrin arasında, qəlbilikdə bir otaqçası vardı. Evə getmirdi, gecə-gündüz burada qalırdı. Ac-yalvac yaşayan adamlardan hər dənə, hər salxım üzümü, hər gilə ənciri göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Bu canfəşanlığa görə iclaslarda kolxoz sədri Badinin adını göylərə qaldırırdı, bəzi işləklərinə barmaqarası baxırdı. «Qalib əsgərin hər şeyə haqqı var!» kəlamını tez-tez təkrarlayırdı.

Məlikəjdərin on üç yaşı vardı, boydan cılız da olsa, canı bərk idi. Dərsdən sonra briqadaya gəlirdi. Anasına kömək eləyirdi. Böyüklərin buyruğunu yerinə yetirirdi. Səkil Qoçu manqanın arabaçısı idi. Manqa başçısı Bibi adında bir yaşlı qadın idi. Hərdən nəvələri də sahəyə gəlirdi. Ona yemək gətirirdilər. Bir neçə saat sahədə olurdular. Amma onlar işəmirdilər, oynayırdılar. Məlikəjdər həm işgüzarlığı ilə, həm də susqunluğu ilə yaşıdlarından fərqlənirdi.

Hamının ölmüş bildiyi Səkil Qoçu bir neçə aydı kənddə peyda olmuşdu. Simsar xanım səfil qocanın nağıllarına beş-on dəqiqə qulaq asandan sonra inandı, illərlə istifadəsiz qalmış boş tövləni onun ixtiyarına verdi.

***

Simsar xanım həmişə bürüncəkli, yaşmaqlı gəzirdi. Gözəgəlimli gərdənini örtük altında saxladığından kə-

nardan yaşlı qadına oxşayırdı. Badi səsi çıxmayan, əmrlərini dərhal yerinə yetirən qadına fikir vermirdi, insafla rəftar eləyirdi. Elə olurdu ki, günlərlə Simsar xanıma, onunla bir yerdə işləyən bacısı qızına ağır iş tapşırırdı.

Bir gün Məlikəjdər dərsdən gec çıxmışdı. Sahədə anasını arvadların arpasında görmədi. Həmin gün xəstə xalası evdə qalmışdı, işə çıxmamışdı.

Manqa iki-bir, üç-bir kölgəliyə çəkilmişdi, dincəlirdi. Bibi ilə Tamaşa arabanın kölgəsində nahar eləyirdi. Simsar xanım gözə dəymirdi. Məlikəjdəri görüb pıçıldaşdılar. Qadınlar uşağı çağırtdılar, lakin Məlikəjdər eşitmirmiş kimi dağ kimi qalaqlanmış taxta qutuların arxasında gizləndi. Onu səsləyən qadınlara cavab vermədi, amma danışıqlarını eşidirdi.

Bir azdan Simsar xanım çadrasına bərk-bərk bürünərək qadınlara yaxınlaşdı. Süfrənin kənarında oturdu. Tamaşanın uzatdığı ayranla dolu dolçanı aldı, bir nəfəsə içdi. Manqada hamının «Bibi» çağırdığı yaşlı qadın soruşdu:

– Nə oldu?

Simsar xanım kədərlə dedi:

– Çolaq şeytan əl çəkmir də!

– Nə deyir, axı?

Simsar xanım dodağını əydi:

– Deyir, səni almaq istəyirəm.

– Sən nə dedin?

Simsar hirsəl:

– Nə deyəcəyəm ki? – dedi. – Deyirəm, xəstəyəm, ürəyim ağrıyır, mənim ərə getmək fikrim yoxdur, həm də Mir Qədir ağanın oğlunu böyüdürəm. Deyir, sənə Mir Qədir ağan belə-belə olsun, indi bu kəndin Mir Qədiri, ağası mənəm. Deyirəm, məndən əl çək. Deyir, mən səndən əl çəkən deyiləm, razı olmasan səni yatab elətdirərəm, boynuna elə bir yük vuraram ki, altından Sibir-də də çıxma bilməzsən.

– Bunu düz deyir! – deyə Bibi deyindi. – Belə mərdimazarlıq onun əlindən gələr. Gör, neçəsini bədbəxt eləyib...

Bibi yenə nəşə demək istəyirdi ki, Tamaşa onun sözünü kəsdi:

– Bu arvad, köhnə palan içi tökməkdən xoşlanır da! Deginən heç yeridi!... – dedi və Badidən ötrü sinov getdiyindən təlaşla Simsar xanımdan soruşdu. – Badi istədiyini elədimi? Hə, bacı, boynuna al...

Simsar xanım qeyzlə:

– Allah vürmüşdü onu!

Bibi işgüzarlıqla:

– Səkil kişiyyə demək lazımdır, qoy, Badi ilə danışsın, – dedi.

Simsar xanım başını buladı:

– Badi onu eşitməyəcək, – dedi. – Hələ qorxuram Səkil kişini dərbədər salsın.

Bibi razılaşdı:

– Elədir, bu şorgöz köpəkoğludan nə desən gözləmək olar, – dedi. – Amma Səkil Qoçuya demək lazımdır.

***

Məlikəjdər daha dərsi atmışdı. Tezdən durur, anası ilə xalası qızına qoşulub işə gəlir, onlardan uzaqlaşmırdı. Bütün günü çöldə idi. Simsar xanım onu dilə tuturdu:

– Oğlum, məktəbi atma, oxu. Oxusan, bir günə çıxarsan. Məni də, özünü də, xalaqızını da zillətdən çıxararsan...

Daşdan səs çıxırdı, oğlandan səs çıxmırdı.

Məlikəjdəri Simsar xanımın yanında görəndə Badi bu tərəflərə heç baxmırdı. Uşaqda nə vardısı, hamı ondan çəkinirdi. Hətta yaşıdları da onun yanında özlərini narahat hiss eləyirdilər.

Çolaq Badinin taxta komasına qadınlar «kontor» deyirdilər. Dəftər-kitabını burada saxlayırdı. İçəridə xırda bir masa vardı. Onun da böyründə biradamlıq hündür taxt dururdu. Hər iki mebel müşəmbə ilə üzlənmişdi. Bir-birinə tikilmiş iki sıyrıqlı açılında yorğanı, qatlananda yastığı əvəz eləyirdi. Küncdə elektrik sobası vardı. Çaydan həmişə üstündə cızıldayırdı. Soba yananda içəri hamam kimi isinirdi. Soyuqlar düşəndə Badi həvəsə gəlirdi, manqaları hərəmxanası kimi fırlanırdı. Birini dillə, birini qorxudaraq çəkirdi kontora, basmarlayırdı. Müqavimətə rast gələndə kədərlənmirdi, dərhal qələmi-

ni işə salırdı. Yazdığı danoslar sərrast idi. Boğçasında bir neçə başaq aparən, yaxasında bir ovuc mövüc gizlədən, qurudulmuş ənciri corabına dolduran hər bir qadın qanunu pozurdu. Bəlkə kiməsə keçmək olardı, amma xalq düşmənlərinin arvad-uşağına bunu bağışlamaq olmazdı. Aktlaşdırıb günahkarı dərhal salırdılar milisin qabağına. Badi qorxulu adam idi. Tək gözünün, çolaqlığının hayıfını kimdən desən alardı.

Kontorun ətrafı arpa zəmisı idi. Taxıl dizə qədər qalxmışdı. Amma payızlıq arpalıqda gizlənmək çətin idi. Məlikəjdər özünü qarğıdalı sahəsinə vermişdi. Badi ulağın üstündə yanından keçdi. Məlikəjdər onu bir az qabağa buraxıb dalınca düşdü. Badi əlindəki dürməyi tez-tez ağzına aparırdı. Arada qumquması da havada qövs cızırdı. Uşaq bilirdi ki, bu qabda briqadir su yox, araq saxlayır. Badi doyandan sonra əllərini eşşəyin çuluna sildi. Elə ki qonşu manqaya çatdılar, Məlikəjdər geri qayıtdı.

Yolu kontorun yanından keçirdi. Gördü qapı açıqdır. Badi yəqin ki, qapının qıfılını asmağı yaddan çıxarmışdı. Oğlanı maraq aldı, içəri girdi. Əmək günləri yazılmış dəftərləri varaqladı. Taxtın altında quru tülkü dərilərindən başqa heç nə yox idi. Ayaq tərəfdəki dolabı açdı. İki dəmir çuxur, bir dəmir parçdan başqa kağıza bükülmüş bir fal çörək gördü. Yarımçıq araq şüşəsinin yanında qabığı soyulub bir neçə yerə bölünmüş baş soğan vardı.

Otaq təmiz idi, amma turşməzə dəri iyi adamın nəfəsini darıxdırırdı.

İri, iki qapılı taxta ş kaf kontorda yeganə qiymətli şeydi. Bir gözünə yorğan-döşək, yastıq yığılmışdı. Təmiz alt paltarları dəsmala bükülmüşdü. Ş kafın ikinci bölməsində Badinin üst paltarları asılmışdı.

İsti otaq Məlikəjdərə ləzzət elədi. Badi elektrik sobasını da yana-yana qoymuşdu. Üstündəki şiş qızarmışdı. Məlikəjdər şişin ağac dəstəyini əlinə aldı, bir az baxıb yenə yerinə qoydu. Keçib taxtda uzandı. Dərhal onu mürğü tutdu. Bir xeyli keçdi. Məlikəjdər hənirtiliyə oyandı. Xırda pəncərədən Badini gördü. Tərkində bir qadın vardı. Məlikəjdər bayıra çıxmağa macal tapmadı, ətrafa göz gəzdirdi, tez taxtın altına girdi, dəriləri üstünə çəkdi. Amma nəfəsi dərhal tıncıxdı, sivişib çıxdı, taxta ş kafa girdi.

Bir-iki dəqiqədən sonra sərxoş Badi deyinə-deyinə qapını araladı.

– Yenə qapını bağlamağı unutmuşam. Axır vaxtlar heç bilmirəm yaddaşıma nə olub, – dedi.

– İstəyirsən yaddaşın düzəlsin, araq içmə, – deyə qadın səsi gəldi.

– Bəs nə içim? – deyə Badi soruşdu.

– Doşab iç, şirin çay iç, – deyə qadın güldü.

Badi yenə deyindi:

– Sobanı da keçirməmişəm. İçəri hamam kimidir.

Qadın soruşdu:

– Gəlim, ya gəlməyim?

Badi kobudluqla:

– Keç, ay canıyanmış, qapıda dayanma, – dedi.

Və neynədisə qadın ufuldadı:

– Uff..., eləmə, sən Allah, ağrıdır, – dedi. – Keçirəm, amma söz ver məni incitməyəcəksən...

Badi hırıldadı:

– Söz verirəm, – dedi və keçib taxtda oturdu. – Gəl, sən də otur.

– İçkili olanda səndən qorxuram, – deyə qadın mızıldandı.

– Elə də çox içməmişəm, qorxma, – deyə Badi güldü.
– Hələ bir yüz də vuracağam.

– Sən Allah içmə, Badi.

– Qırağa, dur, görün.

Badi dolabı açdı, araq şüşəsini götürüb iki qurtum içdi. Ağzını əlinin dalı ilə silib oturdu. Taxt onun ağırlığından cırıldadı.

– Gəl, qucağıma...

Məlikəjdər şkaflın qapısının deşiyindən hər şeyi görürdü. Əvvəl arxası ona tərəf olan qadını Tamaşa bildi. Üzü şkafa tərəf çevriləndə gördü ki, yox, bu bağçılıq manqasından Dürdədir.

Bundan sonra nə gördükləri, nə eşitdikləri dərrakəsinə sığmadı. Məlikəjdər gözünü yumub qulaqlarını qapasa da taxtın cırıltısına qarışan şəhvani səsləri uzun müddət unuda bilmədi.

Bir azdan Dürdə çıxıb getdi. Məlikəjdər yorğun düşmüş Badinin yatmağını gözlədi. Briqadir taxtda xeyli çevrikdi, sonra xorultusu eşidildi. Məlikəjdər bir az da gözlədi, şkafdan çıxmaq istəyirdi ki, hənirti eşitdi, yenedən şkafın qapısını çəkdi. Açar deşiyindən içəri girən adamın ancaq kürəyini görürdü. Onun əlində qəmə parıldayırdı. İçəri girən adam bir anlıq yerində hərəkətsiz qaldı. Nə fikirləşdisə silahını qoynunda gizlətdi. Sobanın üstündən qızarmış dəmir mili götürdü. Bir anlıq taxtın qarşısında dayandı. Sonra əlindəki hacəti Badinin tükklü qulağına soxub sıxdı. Dəhşətli ağrıdan Badi ilan kimi qıvrıldı, taxtdan yumbalandı. Mil qulağında hayqırdı:

– Aaaaa!

Qatil nifrətlə:

– Öl, binamus! – dedi.

Sonra qoynundan qəməni çıxarıb Badinin boğazına çəkdi. Qan əvvəl asta-asta, sonra fısqıraraq taxtın altına axdı.

Gördüyü qətdən Məlikəjdərin ağı başından çıxdı, qatilin tanış silüetinə baxa-baxa bayıldı. Bir müddət huşsuz qaldı. Özünə gələndə daha ehtiyat eləmədən şkafdan çıxdı, hələ də can verən Badiyə baxmağa qorxaraq gözünü yumdu, ayaqları bir-birinə dolaşa-dolaşa kontordan aralandı.

Məlikəjdər iki böyük oğlundan narazılığını gizlətmirdi. Onlar birinci arvadından idilər. Anaları erkən rəhmətə getmişdi. Bəlkə elə buna görə də onlarla həmişə mülayim davranırdı. Böyüyünün adı Hatəm, ortancılınsa Adəmdı. Ağanın ciddi-cəhdinə baxmayaraq onlar oxumadılar ki, oxumadılar. Oğlanlarını kəndin iri yem dükənina işə düzəltdi ki, həm başlarını dolandırsınlar, həm də veyillənməsinlər. Sənədlərdə biri satıcı, o birisi müdir gedirdi. Mağazada hər gün tonlarla mal satılırdı. Dörd-beş yükçü işin öhdəsindən zorla gəlirdi. Sovet hökumətinin yem dükənindən xəbəri yox idi, dükənün xeyrini il on iki ay Məlikəjdərin törəmələri xərcləyirdi.

Amma tonlarla maldan gələn xeyir Məlikəjdərin iki oğluna azlıq eləyirdi. Arada basıb mayanı da yeyir, dükənə süpürgə çəkirdilər.

Məlikəjdər axırını vasitəyə əl atdı, onların əl-ayağını yığdı. Amma evliliyin də köməyi olmadı.

İndi Hatəmin mitinqçilərə qoşulma xəbəri ağanı təəccübləndirməmişdi. Hətta, onun kənd cavanlarının qabağına düşüb dəstə çəkməyi, çalxalanan meydana aparmasına da fikir verməmişdi. Bilirdi ki, heç bir işin qulpundan axıra qədər yapışmayan adam bu işi də yarımçıq qoyacaq. Amma elə olmadı. Hatəm meydandan ayrılmırdı. Günlərlə evə gəlmirdi, deyilənə görə, çadır-

larda gecələyirdi. Kef-damaqdan qalmayan, özünə korluq verməyən bir adamın hərəkata qoşulması anlaşılan deyildi. Kənddə hamı Hatəm ağadan danışırdı. Kişi qısa vaxtda azadlıq carçısına çevrilmişdi.

Ağa içəri girən Hatəmə özü ilə üzbəüz yer göstərdi. Birbaşa başladı:

– Oğlum, bu nə işdir tutursan? – deyə soruşmuşdu.

Hatəm ruh yüksəkliyi ilə:

– Ağa, Vətəni xilas eləmək lazımdır!

– Vətənə nə olub ki? – deyə ağa özünü sayalığa vurdu.

– Ağa, Vətən əldən gedir! Ermənilər torpaqlarımızı tutur. Ruslar da onlara rəvac verir.

Ağa üzünü turşutdu:

– Vətən əldən gedəndə mitinqə çıxmırlar, oğlum, silaha sarılırlar.

– Onu da eləyəcəyik...

– Oğlum, biz övladi-peyğəmbərik! Bizim işimiz dua-sənadır.

Hatəm bildiyini dilinə gətirdi:

– Ağa, sən özün altdan-altdan mitinqçilərə yemək göndərirсэн, odun göndərirсэн.

Məlikəjdər duruxdu:

– Bunu hardan bilirsən?

– Ağa, yerin də qulağı var! Eşitdiyimə görə, hətta pul da əl tutursan. Deyirsən, yalandır?

Məlikəjdər təsdiqlədi:

– Yox, yalan deyil, hamısı doğrudur! – dedi. – Amma durub tribunaya çıxıb gəvəzəlik eləmirəm. Çünki bu mənim işim deyil. Bunun üçün başqa adamlar var.

– Mən gəvəzəlik eləmirəm.

– Xalqı hökumətin üstünə qaldırmaq gəvəzəlik deyil, bəs, nədir?

– Bu dağılmalı hökumətdir.

– Bəlkə də! – deyə Məlikəjdər yarıkənül razılaşdı. – Yaxşı, durub düşmüşən camaatın qabağına! Doğrudanmı, sən hökumət yıxmağın yolunu bilirsən?

– Yol göstərənimiz var!

Ağanın yanında oturmuş dayı-bacıoğlu dinməz qulaq asırdılar. Söhbətin bu yerində Seyfəl daha dözmədi, məzəmmətlə dedi:

– Sənin yol göstərəninin dünənə qədər leytenant Şmidt adına zavodda fəhlə işləmirdi, bəyəm?

Mizi xısın-xısın güldükdə Hatəm ötgünlüklə:

– Ondan da böyükləri var, – dedi.

Seyfəl istehza ilə:

– Dayınəvəsi, onları da tanıyıriq, – dedi.

Məlikəjdər olduqca mülayim dilləndi:

– Oğul, yol göstərmək üçün gərək savadın ola. Sən ki orta məktəbi zorla qurtarmısan.

– Azadlıq mücahidinə savad yox, Vətən sevgisi lazımdır.

– Oğlum, hamı uçmaq üçün yaranmayıb. Vətənə başqa cür də qulluq eləmək olar.

– Ağa, bu yoldan dönən deyiləm.
Məlikəjdər özünü saxlaya bilmədi:
– Get, inşaallah, istəyinə çatacaqsan... – deyə oğlundan üzünü döndərdi.

- XV -

Hatəm gedəndən sonra köşkə sükut çökdü. Məlikəjdərin qarğıışı Seyfəllə Mizini heyrtləndirdi. Ağanın belə hövsələdən çıxdığı olmamışdı.

Yalnız Hambaloğlu Rahibin gəlişi otağı canlandırdı. O, özündən razı halda hesabat verdi. Dili ağzına sığmırdı. Hesabatını belə bitirdi:

– Bir sözlə, ağa, bu bizim ən uğurlu işimizdir. General nizamlı bir mexanizm yaradıb.

Məlikəjdərin pərişanlığı keçdi, gülümsədikdə Hambal oğlu Rahib soruşdu:

– Ağa, siyahıya yeni adamlar salmaq olarmı?

Məlikəjdər başını tərپətdi.

– Mənə elə gəlir ki, olar, – deyib üzünü əvvəl Seyfələ, sonra Miziyə tərəf tutub soruşdu. – Siz buna necə baxırsınız?

Seyfəl dərhal:

– Ancaq bizə dost olanların malını qəbul eləyib yollamaq məsləhətdir, – deyə qətiyyətlə dilləndi.

Mizi yumşaq halda:

– Bu alverdir, – dedi. – Seçməyin mənası yoxdur. Sərfəbazardır, istənilən gülçünün malını aparmaq olar.

Hambaloğlu Rahib Mizinin sözünü tutdu:

– Mən Mizi əmioğlu ilə razıyam.

Məlikəjdər isə Seyfəlin tərəfini tutdu.

– Hər yerindən durana kömək eləməyin mənası yoxdur. Hətta, qazanc naminə də buna getməyinə dəyməz, – dedi. – Qardaşoğlu, sənə müraciət eləyənlərin adını Seyfələ deyərsən. Qərarı o verəcək.

Rahib əlini sinəsinə qoydu:

– Oldu, ağa, – dedi və maraqla soruşdu. – Ağa, hər dəfə soruşmaq istəyirəm, general İvanovu hardan tanıyırsan?

Məlikəjdər ağa gülümsədi:

– Uzun söhbətdir, – dedi. – Mən onu tanıyanda general deyildi, adi leytenant idi.

- XVI -

Əsgərlik yaşına çatmış Məlikəjdəri rayon hərbi komissarlığına çağırıdılar. Anası rəhmətə gedəndən sonra onun hər addımına göz qoyan Səkil Qoçu da yanına düşdükdə cavan daha dözmədi:

– Tək gedəcəyəm, – dedi.

– Mən yanında olsam, yaxşıdır, – deyə qoca inad elədi.

Məlikəjdər istehzasını saxlaya bilmədi:

– Nədir, əsgərliyimi də bir yerdə çəkəcəyik? – deyə soruşdu.

Səkil Qoçu güldü:

– Kimdi səni əsgər aparan! – deyə əlini onun boynuna saldı. – Bir arşın boyun var.

– Mən gedəcəyəm, sən də görəcəksən, – deyə Məlikəjdər dartındı.

Səkil Qoçu onun yaxasını boşladı. Səhih bilirdi ki, sısqə boyluları hərbi xidmətə çağırırlar.

Hərbi komissarlıqdan Məlikəjdəri qeydiyyatda düşmək üçün milisə göndərdilər. Məlum oldu ki, pasport almalıdır. Ərizə yazdı. Kargüzar qadın Məlikəjdəri dilə tutdu:

– Adə, atanın adını sadəcə Qədir yaz da, – dedi, sonra pıçıldadı. – Cəddinə qurban olum, başına niyə bəla açırsan?

– Xanım, mənim atamın adı Mir Qədir ağadır. Pasporta da elə yazılmalıdır. Başqa cür yazsaz, mən o pasportu götürməyəcəyəm. Atamın soyadı da Axundzadədir, Axundov deyil.

– Adə, aqlını başına yığ, inad eləmə, yoxsa səni də tutub göndərərlər atanın dalınca.

– Atamı adına görə tutmayıblar, xanım, əqidəsinə görə tutublar. O köhnə zəmanənin adamı idi, elə düşüncüdü. Mən isə Şura hökumətinin yetirməliyəm. Mənim düşüncəm Şura düşüncəsidir. Buna şübhəniliz olmasın...

Məlikəjdərin şax cavabı kargüzar qadını karıxdırdı:

– Yaxşı, rəis gələr deyərəm... – deyə onun sənədlərini qırağa qoydu. – Sabah gələrsən.

Kargüzar qızın arxasındakı açıq qapıdan bir kişi boylandı. Bu rəis idi. Söhbəti eşitdiyindən diqqətlə Məlikəjdərə baxdı. Qadına işarə verdi. Bu inad oğlanın istəyini yerinə yetirdilər. Adını, soyadını arzuladığı kimi yazdılar.

***

Bir azdan ona hərbi komissarlıqdan rəsmi çağırış vərəqi gəldi. Məlikəjdər həvəslə getdi. Hərbi komissiyadan onu geri qaytardılar. Boyu yüz otuz altı santimetr olan oğlanın çağırış vərəqinə «hərbi işə yararsızdır» yazdılar. Məlikəjdər xahiş elədi:

– Məni əsgərliyə göndərin, – dedi.

Üzü-üzlər görmüş hərbi həkim cavanın xahişinə təəccübləndi:

– Adə, sənin kətdilərin əsgərlikdən yayınmaq üçün nə oyunlardan çıxmırlar, sən isə əsgər getmək üçün yalvarırsan. Bəlkə səni dəlixanaya göndərək?

– Mənim aqlım başımdadır. Vətənə borcumu vermək istəyirəm.

Həkim əllərini yana açdı:

– Boyun çıxanda borcunu verərsən, – dedi.

– Orduda boyum çıxar... Məni əsgərliyə yazın...

Həkim onu dilə tutdu:

– Yaza bilmərəm, bala, dərimi boğazımdan çıxararlar, – dedi. – Boyun çıxanda gələrsən.

– Neynəyim ki, boyum çıxsın, həkim?

Həkim başdansovdu dedi:

– İdman elə, turnikdə dartın...

Məlikəjdər mızıldandı:

– Kənddə turnik yoxdur, axı.

Həkim əlini yellətdi:

– Turnik yoxdur, tut ağacları var! – dedi. – Daha başımı ağrıtmə, çıx bayıra.

***

Məlikəjdər altı ay həyətdəki tut ağacının budaqlarından dartındı, saatlarla sallana qaldı. Oğlan az qala ağacda yatacaqdı. Əvvəl bunu da ağanın qəribəliklərindən biri sayan xalası qızı dinmirdi. Səbəbini biləndən sonra yanıb-yaxıldı:

– Xaloğlu, başına at təpib? Boyun çıxmır, lap yaxşı, buna sevinmək lazımdır da! Daha niyə özünə zulum eləyirsən? Əsgər getmək beləmi vacib olub?

Budaqdan sallana qalmış Məlikəjdər cavab vermədi. Xalası qızı yaxına gəlib pıçıldadı:

– Atan Mir Qədir ağa kimi kişinin bağrını çatladan bir hökumətə qulluq eləmək nəyinə lazımdır? Beləmi şirin olub?

Məlikəjdər ondan gözlənilməyən bir istehza ilə pıçıldadı:

– Xala qızı, özünə əl qatmağın lap nahaqdır. Olan olub, keçən keçib. Biz nə hökuməti hökumətlikdən çıxara bilərik, nə də Mir Qədir ağanı atalıqdan. Orta məxrəcə gəlmək lazımdır...

Xalası qızı Məlikəjdərin səsindəki istehzadan alındı. Kömək üçün Səkil Qoçuya üz tutdu. Ağsaqqal Məlikəjdəri fikrindən daşındırmaq üçün dilə tutdu:

– Ağa, boyunun çıxmamağı Allahın lütfüdür. Niyə Allahın inayətindən qaçırsan?

– Mən əsgər gedəcəyəm.

– Orda başına bir iş gəlsə, müqəddəs ocaq boş qalacaq.

– Ocağın kəraməti məni qoruyacaq, – deyə Məlikəjdər qımışdı.

Bu deyimdə nə vardısı Səkil Qoçu ondan əl çəkdi.

Yeni çağırış vaxtına Məlikəjdərin boyu on santimetr uzandı. Bu lazım olduğundan da bir neçə santimetr çox idi. Onu yoxlayan tanış hərbi həkim məmnun halda gülümsədi. Bir belə cavanın arasında Məlikəjdəri tanımışdı. Onun kağızına «yararlıdır» ştampını ürəklə vurdu və təriflədi:

– Afərin! – dedi və böyük otaqda hamının başını qarışıq görüb astadan əlavə elədi. – Mən sənin atan Mir Qədir ağanı tanıyırdım. Ona layiq oğulsan. Allah sənə yar olsun, ağa, özünü qoru.

Məlikəjdərin qulluq elədiyi hərbi hissə hardasa Ukrayna ilə Moldaviya arasında yerləşirdi. Ay yarımliq hazırlıqdan sonra bura göndərilmişdi. Bir-birinə isinişmiş təzə əsgərləri müxtəlif taqımlar arasında böldülər. Bir müddət çadırlarda qaldılar. Kazarmalar sürətlə tikilirdi. Qısa qurtarmalı idilər.

Köhnə əsgərlər təzə gələnlərin gözünün odunu ilk gündən alırdı. Təpik, yumruq bərkə-boşa düşməmiş yeniyetmələrin amanını qırırdı. Onların taqımında bir xaxol balası at oynadırdı. Yalan olmasın yüz kilo çəkisi vardı, amma meymun kimi cəld idi. Uşaq başı boyda yumruğunu kimə tutuzdururdusa, həmin adam bir həftə özünə gəlmirdi. Bir sözlə, vəba idi taqıma düşmüşdü. Təkcə əsgərlər deyil, elə çavuşlar da, hətta zabitlər də ondan kənar gəzirdilər.

Məlikəjdər dözümlü əsgər idi. Əmrləri vaxtında və səlissə yerinə yetirirdi. Ağır işdən qaçmır, zıqqamırdı. Kalaşnikov avtomatını gözüyumulu söküb-yığırdı. Ən əsası o idi ki, özünü gözə soxmurdu.

Taqım komandiri İvanov soyadlı bir cavan baş leytenant idi. Nazik qara bıqları, oynaq qara gözləri vardı, saçları yetişmiş buğda sünbülü rəngində idi. Hərbi şəhərcikdəki qadınların sevimlisi idi. O, hissə komandirinin cavan arvadı ilə dostluq eləyirdi.

İvanov Məlikəjdəri bacarığına, dözümlüyunə görə hamıya nümunə göstərirdi.

Başına bir iş gəldi. Həmin gün növbətçi idi. Taqım təlimdə idi. O, çadırı yığışdırırdı. Təlimlərdən həmişə yayınan xaxol balası içəri girib palçıqlı çəkmələrini onun qabağına atdı:

– Qaragilə! Götür təmizlə, – dedi. – Güzgü kimi parılatmalısan.

Məlikəjdər gözünün ucu ilə arxayın dayanmış xaxola baxdı. Bu adam ondan bir boy hündür idi. Dalını-qabağını fikirləşmədən ağır əsgər çəkməsinin bir tayını qolayladı, zərbə zalımın düz burnunu tutdu. Bu o qədər sürətlə baş verdi ki, köhnə əsgər yayınmağa macal eləmədi. Burnundan qan açıldı. Xaxol balası yerə oturdu. Məlikəjdər onun gözünün içinə baxdı:

– Mənə ilişmə! Yoxsa səni öldürəcəyəm, – dedi və barmağını tapança kimi tutdu. – Bax, belə!

Köhnə əsgəri nə çəkmənin zərbəsi, nə də burnundan açılan qan dayandırdı. Onu balaca əsgərin gözləri qorxutdu. Çəkmələri də götürüb çadırdan çıxanda mırıldandı:

– Baxarsan, mən səni diri-diri torpağa göməcəyəm, – dedi.

Məlikəjdər qara günlərini gözünün qabağına gətirdi, amma hadisənin şahidsiz baş verməsi işi yüngülləşdirmişdi. Xaxol balası kinli deyildi, bərkindən yapışmadı. Tezliklə onu tərxis elədilər. Taqım xaxol balasını yola

salmağa düzülmüşdü. Hamı ilə görüşən xaxol balası balaca əsgərin qabağında dayandı. Birdən onun qayışından tutub asanlıqla başı üzərinə qaldırdı:

– Sizin aranızda əsl kişi budur! – dedi və yerə qoydu.

Beləcə, Məlikəjdərin comərd əməli sirr olaraq qalmadı, taqımda layiqli yerini tapdı.

***

Hissənin ətrafında bir-iki dağılmış kənd var idi. Alman işğalının nəticələri hələ də göz qabağında idi. Kəndlər arvad-uşağın ümidinə qalmışdı, dağıntıları bərpa eləməyə gücləri çatmırdı.

Kəndlərin kobud kişi nəvazişinə həsrət qalmış qadınları, qızları hissənin bir parçasına çevrilmişdilər. Qazmalar, dağılmış daxmalar, xarabalıqlar, üzümlüklər məhəbbət yuvalarına çevrilmişdi. Qadın bolluğu əsgərləri məst eləmişdi. Məhəbbət əsnasında deyilənlər həmişə həqiqətdən xəbər vermir. Hərənin bir tarixçəsi vardı. Qadınlar əsgərləri inandırırırdılar ki, almanlar öldürməyi, yandırmağı, qırmağı bacarırdılar, sevişməkdən zövq almırdılar. Deyirdilər ki, aclıqdan, səfalətdən, yaxınlarının ölümündən, qorxudan yaman günə qalmış gözəllər onları maraqlandırmırdı.

Bir sözlə, bir belə cavanın cəmləşdiyi hərbi hissə, hətta, ahıl qadınları da özünə cəlb eləyirdi. Ətrafında həmişə qələbəlik olurdu.

Müharibədən xeyli keçməyinə baxmayaraq general Banderanın tərəfdarları hələ də meşələrdə gizlənirdi. Onlar qaçaqçılıq eləyir, azsaylı milis dəstələrinə hücum çəkir, kənd sovetinin fəallarına divan tuturdular.

Fövqəladə hadisə baş verən kimi hərbi hissə komandanlığın əmri ilə patrul xidməti həyata keçirirdi, ətraf meşələri qarış-qarış “daraqalayırdılar”. Məlikəjdəri belə bir qrupun tərkibinə salmışdılar. O, həddən artıq sərvaxt tərpnənirdi. Banditin şərəfsiz gülləsinə tuş gəlmək istəmirdi. Qan-qadalı müharibədə ölənlər artıq yaddan çıxırdı, bandit gülləsindən ölənləri isə heç yada salan olmayacaqdı.

Meşənin dərinliyində bir xırda xutora rast gəldilər. Yanmış evləri mamır, ot basmışdı. Yalnız bir yerdən tüstü qalxırdı. Bu yanmış bir evin zirzəmisini idi. Səslədilər, amma cavab verən olmadı. Dəstə başçısının işarəsilə əsgərlərdən biri qalxıb tüstü gələn bacaya bir əski soxdu. İki-üç dəqiqədən sonra içəridən öskürək səsi gəldi. Zirzəminin qapısı açıldı, iki yeniyetmə öskürə-öskürə çıxdı.

Uşaqların üst-başı yaman gündə idi. Əsgərlərin onlara yazığı gəldi. Hərəkətindən bir şey çıxarıb verdi. Uşaqların donu açıldı, əsgərlərə isinişdilər.

***

Dəstə daha orada yubanmadı. Axırda tərpnənən Məlikəjdər uşaqların öz aralarında rus dilindən fərqli bir dildə danışdığını eşidib yerə mıxlandı. Adda-budda

türk sözlərini qulağı alıb geri döndü, elə bildi qarşısında azərbaycanlılardır. Uşaqların qaqauz olduqlarını öyrəndi. Burda bildi ki, qaqauzlar türkdilli olsalar da, xristiandırlar. Uşaqların famili Baltaçı idi. Bu Məlikəjdəri valeh elədi. Üçü də dil yaxınlığından vəcdə gəlmişdi. Ayrılanda Məlikəjdər söz verdi ki, onları unutmayacaq.

Məlikəjdər imkan düşən kimi meşədəki xutora gedirdi. Qaqauz oğlanları onun gəlişinə sevinirdilər.

Bir gün takım komandiri baş leytenant İvanov onu yanına çağırdı.

– Sabahdan səni komandirin arvadına köməkçi göndərirəm. Onun tapşırıqlarını yerinə yetirəcəksən.

Məlikəjdər başına gələnləri danışdı, yetimlərə kömək eləməyə icazə istədikdə İvanov güldü:

– Komandirin arvadından icazə alarsan! – dedi. – Güman ki, icazə verər, ürəyiyumşaq qadındır.

***

Yanmış evi təzədən tikmək lazım idi. Məlikəjdərin buna gücü çatmadığından zirzəmini sahmana saldı. Əsgər yoldaşlarının köməyi ilə damını örtüdü. Komandir arvadının buyruqçusu olduğundan hissənin dərzisi onun sözündən çıxmadı, köhnə əsgər paltarlarından oğlanlara əyin-baş tikdi.

Uşaqlar hissəyə də ayaq açdılar. Onların batıq yanaqları düzəldi, rəng-rufları duruldu. Məlikəjdər komandir süfrəsindən artıq qalanları əsirgəmirdi.

Payıza yaxın onların hamamını da təmir elədi. Quyunun əl nasosuna əl gəzdirdi. Hamamdakı iri tiyanı dığırladıb hissəyə apardı. Dəlmə-deşiyini qaynaq elətdirib geri gətirdi. Ocaqxananı daşla tikdi. Hamamı birinci özü yoxladı, bu ona ləzzət elədi. Oğlanları da çağırdı. Kiçiyi sevinə-sevinə gəldi, böyüyü çimməkdən qəti boyun qaçırtı. Çılpaq əsgərə baxmadan dedi:

– Mən ocağa-suya baxıram, siz rahat çimin.

Məlikəjdər razılıqla:

– Yaxşı, – dedi. – Buşlatımın cibində sabun var, gətir onu, istəyirəm alt paltarlarımı yuyum, yaman gündədir, amma qorxuram qurumasın.

Teddi ocağa odun ataraq:

– Sən gedənə qurumasa Savvanın dəyişəyini geyərsən. Ölçünüz bir olar, – dedi.

Qardaşlar kənardan yaşlı kimi görünürdülər. Kiçiyi deyib-gülən, ünsiyyətçi idi, on iki yaşı vardı, adı da Savva idi. Böyüyü hikkəli, adamayovuşmaz Teddi idi. On dörd-on beş yaşı olardı. Savva ondan yaman qorxurdu. Teddi səsini qaldıran kimi, qardaşı az qala, siçan deşiyini satın alırdı.

Validəymləri haqqında danışmağı sevmirdilər, hiss olunurdu ki, nəyisə gizlədirlər. Xeyli ünsiyyətdən sonra Məlikəjdər aydınlaşdırdı ki, uşaqların ataları benderaçılara qoşulub, müharibədən sonra hökumətə təslim olmaq istəyib, amma yoldaşları buna imkan verməyiblər, onu qətlə yetiriblər, evlərini də yandıırıblar. Bir müddət

onlarla kimsənin işi olmayıb. Ailə zirzəmidə yaşayır, bir təhər dolanırmış. Lap yaxınlara qədər vəziyyətləri heç də pis deyilməmiş. Toyuq-cücələri, inəkləri, donuzları vardı. Amma keçən il meşəyə getmiş anaları geri qayıtmayıb. Bundan sonra uşaqlar tək qalıblar.

***

Komandirin çox cavan arvadı, demək olar ki, Məlikəjdərin heç bir işinə qulp qoymurdu. Əsgər taxta evi, evin ətrafını təmiz saxlayırdı. Yeməyi vaxtında verirdi, pal-paltarını, ağırları camaşırxanadan ütülü gətirirdi. Odur ki, əsgərin arada bir-iki saat yoxa çıxmağına barmaqarası baxırdı.

Bir dəfə Məlikəjdər yenə meşəyə getdi

Savva uzaqdan ona əl eləyib inəyin dolaşmış çatısını açırdı. Məlikəjdər soruşdu:

– Teddi hardadır?

– Gölə getdi. Dedi, çimmək istəyirəm.

Yağıntı sularından yaranmış gölün ətrafını qamış, kol-kos basmışdı. Hər tərəf sakit idi.

Sahilin hündür yerində bir alma ağacı bitmişdi. Altındakı paltarlardan bildi ki, Teddi göldədir. Məlikəjdər ağaca dırmaşdı. Göl elə bil ovcunda idi, amma suda çimən gözüne dəymədi. Məyus halda ağacdən düşmək istəyirdi ki, bir şappıltı gəldi. Diqqətlə səs gələn tərəfə baxdı. Sudan çılpacaq bir qız çıxdı. Doğrudan da, su pərisinə oxşayırdı. Bircə uzun saçları çatmırdı. Məlikəjdər

az qala ağacdan yıxılacaqdı. Qızın bütün gözəllikləri örtüksüz idi. Onun Teddi olduğuna çətinliklə inandı. Kobud kişi paltarlı, üz-gözü həmişə çirkli-pasaxlı oğlanın gözəl bir qız olduğunu təsəvvür belə eləyə bilməzdi.

Teddi çox arxayın, bütün boyu bərabəri dik dayanıb əski ilə qurulanıb tələsmədən geyindi. Bütün bu müddət ərzində ağaca peyvənd olmuş Məlikəjdər nəfəsini belə dərməyə qorxurdu. Birdən gülüş səsi eşitdi:

– Ay axmaq əsgər, nə quruyub qalmısan? Düş aşağı. Məlikəjdər çətinliklə mızıldandı:

– Teddi, sən axı oğlan idin.

Teddi ürəkdən güldü:

– Mən həmişə qız olmuşam, sənin gözlərin bağlanmışdı.

***

Yelena ona qarşı çox mərhəmətli idi. Məlikəjdər bunun səbəbini başa düşmürdü. Əlindəki beli yerə qoyub yaxınlaşdı. Taxta evin qarşısındakı yelləncəkdə oturmuş Yelenadan soruşdu:

– Xanım, sizə müraciət eləmək olar?

Yelena danışmaqla arası olmayan əsgərin müraciətindən diksindi:

– Məni qorxutdun! – deyə gülümsədi. – De görüm, nə istəyirsən.

– Mənə o qədər yaxşılıq eləyirsiniz ki, bilmirəm xəcalətinizdən necə çıxacağam.

Yelena yelləncəyi saxladı. Dedi:

– Mənim Bakıda qohumlarım var.

– Siz bunu mənə demisiniz.

– Bir neçə il bundan qabaq anam məni Bakıya, xalam-gilə göndərmişdi. Yay təttilini sizin şəhərdə keçirdim. Unudulmaz günlər yaşadım, çimərlikdə oldum.

– Bunu mən bilmirdim.

Yelena diqqətlə Məlikəjdərin sifətinə baxdı:

– Sənin qardaşın varmı? – deyə qəflətən soruşdu.

– Xeyr, xanım.

– Mən səni bir nəfərə oxşadıram. Həmin oğlanla Bakıda tanış olmuşam. Xalamın qonşuluğunda Anuş adında bir qoca erməni arvad yaşayırdı. Həmin oğlan onun nəvəsi idi. Hündürboy, cüssəli, dəlisov şeydi. Hərdənbir gəlirdi. Hər gələndə də bütün həyəti bir-birinə vururdu. Qorxu deyilən şey bilmirdi.

Məlikəjdər diksindi:

– Adı Sanı deyildi? – deyə onun sözünü kəsdi.

Yelena həyəcanla:

– Elədir, adı Sanı idi, – dedi. – Onu tanıyırsan?

– Onunla rastlaşmışam, – deyə Məlikəjdər qısa cavab verdi.

– Keçən il bura gəlmişdi, – deyə Yelena güldü.

Məlikəjdər diksindi:

– Siz yazışırdınız?

Yelena qəribə nəzərlərlə ona baxdı:

– Əlbəttə, yox! – dedi. – Ünvanımı xalamdan almışdı.

– Bəs, bura niyə gəlmişdi ki?

– Demədi.

– Tək gəlmişdi?

– Yox, iki dostu ilə gəlmişdi.

– Neynəyirdilər ki?

– Onlar da sənin kimi hərbi hissənin ətrafındakı xurtorlarda itib-batırdılar.

– Sizə baş çəkirdi?

Yelena məğrur halda:

– Hərbi şəhərçiyə bir-iki dəfə gəlmişdim. Gördü üz göstərmirəm, incidi məndən. Başqa cür ola da bilməzdi, mən ərlə qadınam, köhnə əlaqələri bərpa eləyə bilməzdim, – dedi və söhbəti dəyişdi. – Sən o vaxt deyirdi ki, atası inqilabçı olub.

– Onun atası inqilabçı yox, əclaf olub. Ona görə də güllələyiblər.

Yelena diqqətlə Məlikəjdərə baxdı:

– Bəs, sənin atan nə olub?

– Mənim atam din xadimi olub. Onu Səninin atası güllələyib.

– Belə de! – Yelena tərəddüdlə soruşdu. – Bəs, belə oxşarlığınıza səbəb nədir?

– Allah bilir! İkimizin də kökü bir kənddəndi. – Məlikəjdər bildiyini gizlətmədi. – Gərək ki, Sənini indi həbsdədir.

Yelena heyrlənmədi:

– Deyirəm, axı, neçə vaxtdır ondan səs-soraq yoxdur.

Məlikəjdər qulluq borcunu tələsik yerinə yetirdi. Yelena onun bütün tapşırıqları qaça-qaça görməyinə hey-rətləndi:

– Əsgər, sənə nə olub? Hara tələsirsən?

Məlikəjdər özünü yığışdırdı:

– Heç nə, xanım! – dedi.

– Həm də sənin üzün işıq saçır, əsgər! – deyə Yelena söz atdı. – Görüşə gedənə oxşayırsan!

Məlikəjdər cavab vermədi, beli götürüb mızıldana-mızıldana Yelenadan aralandı, gözlədi ki, komandır arvadı evə çəkilsin.

İmkan tapan kimi hissədən çıxdı. Qaç-aqaça özünü meşəyə çatdırdı. Tələsməyinin səbəbini dəqiq deyə bil-məzdi. Qız onun yolunu səbirsizliklə gözləyirdi. Onlar zirzəmiyə çəkildilər. Teddi onu qucaqladıqda Məlikəjdər mane oldu:

– Qardaşın gələ bilər! – dedi.

Teddi arxayın halda:

– Gəlməyəcək.

– Hardan bilirsən, axı?

– Mən ona hər şeyi demişəm, – deyə Teddi gülümsə-di. – Demişəm ki, səni sevirəm.

Məlikəjdərin nəzərləri Teddinin nəzərləri ilə birləş-dikdə tərəddüdü keçdi, qızın uşaq yumruğu kimi gir-dələnən məmələrini, mütənasib çılpaq gərdənini Al-

lah-taalanın bir ərməğanı kimi qəbul elədi, Səkil Qoçu demişkən, taleyin inayətinə boyun əydi.

Vaxt sürətlə keçirdi. Məlikəjdər saata baxdı:

– Getməliyəm, əzizim, – dedi.

Teddi taxtdan düşdü:

– Sabah gələcəksən?

Məlikəjdər arxayın halda:

– Hər gün gələcəyəm, – dedi.

***

Amma Məlikəjdərin gəlməyi tilsimə düşdü.

Həmin gün gecə hissəni həyəcan siqnalı ilə ayağa qaldırdılar, tam hərbi hazırlıq elan olundu. Qısa hazırlıqdan sonra onları sübh tezdən maşınlara doldurub dəmiryol vağzalına apardılar. Yük qatarlarına mindirib qapıları bayırdan bağladılar. Fikirləşməyə, bir addım qırağa qoymağa macal vermirdilər.

Məlikəjdər Teddini itirəcəyindən qorxurdu. Əşya kisəsindən bir parça kağız çıxartdı, sevgilisinə bir neçə sətirlik məktub yazdı: “Əzizim Teddi! Bizi naməlum istiqamətə göndərirlər. Üç-dörd ay gözləyərsən, məndən xəbər çıxmasa, Bakıya gedərsən. Orda sənə də, uşağın da qayğısına qalarlar. Mən səni sevirəm. Bakıdakı ünvanım belədir...” Məktubu bitirib nəfəslikdən bayıra baxdı. İvanovu platformada, axırncı vaqonun qarşısında görüb ürəyi atlandı. Xeyli yalvarıb-yaxardı, yola verilmiş quru ərzaq payının bir hissəsindən keçdikdən sonra

vaqonun qapısını qoruyan çavuşu razı saldı. Təzəlikdə hissə komandirinin arxa cəbhə üzrə müavini təyin olunmuş İvanov artıq kapitan rütbəsində idi. O, yaxınlaşdı, xırıltılı səslə:

– Nə lazımdır? – deyə çavuşdan soruşdu.

Hissəni yola salmaq İvanovun boynuna düşmüşdü. Xəstələnmiş hissə komandiri baş vaqondan çıxmırdı. Kapitanın qışqırmaqdan boğazı gəlmişdi.

– Bu əsgər deyir ki, sizə vacib sözü var, yoldaş kapitan, – deyə çavuş yanında dayanmış Məlikəjdəri göstərdi.

İvanovun gözü tanış simanı alan kimi əmr elədi:

– Burax gəlsin!

Yerə hoppanıb qaça-qaça qabağına gələn Məlikəjdərə əmr elədi:

– Sözü de, amma qısa elə, vaxtımız yoxdur.

– Komandir, siz qalırsınız?

– Hə, burda qalırım, – deyə kapitan səbrini zorla basdı. – Sözü de, qatar indi tərpənəcək.

Məlikəjdər bir heçə kəlmə ilə xahişini bildirib dördqat bükülmüş dəftər vərəqini ona uzatdı.

İvanov əsgəri danladı:

– Heç evlənmək vaxtıdır? – dedi, amma söz verdi. – Narahat olma, xutora gedib məktubunu sevgilinə çatdıraram.

Məlikəjdərin ürəyi yerinə gəldi. İvanovun əlini minnətdarlıqla sıxıb tərpənən qatara tələsdi.

Barmaqılıqlı balaca pəncərələrdən heç nə görünməsə də, artıq bilirdilər ki, onları Macarıstana aparırlar. Budapeşt şəhərinə çata-çatda qatar dayandı. Əsgərlər yerə tökülüşdülər. Səhra mətbəxi quruldu. Yeməkdən sonra hamıya əsl döyüş sursatı paylandı. Yürüşə tam hazır sıraya düzülmüş hissənin qarşısında komandirin siyasi işlər üzrə müavini çıxış elədi:

– Macarıstan Respublikasında əksinqilab baş qaldırmışdır. Sovet hökuməti öz beynəlmiləl borcunu yerinə yetirərək, dost macar xalqının çağırışı ilə, onun köməyinə gəlib. Dünyada kommunizmin qələbəsi naminə, irəli!

Üsyan eləyən, azadlıq istəyən macar xalqı aldadılmış sovet əsgərlərinin həmləsinə məruz qalmışdı. Nə baş verdiyini anlamayan sovet əsgəri «Vur!» deyəndə vururdu, «Öldür» deyəndə öldürürdü. Burdakı xidmət aylarını Məlikəjdər sonradan yuxu kimi xatırlayırdı. Bir neçə aydan sonra Budapeşt sakitləşdi. Qanına qəltan edilmiş macarlar quzuya dönmüşdülər, amma vəziyyət qorxulu olaraq qalırdı. Macarların sakit, mehriban davranışında gizli bir hiddət var idi. Qarşılaşdığı sovet əsgərlərini həvəslə qonaq eləyən, pivə bokalını zorla əlinə dürtən adamlar tində-bucaqda rastlaşdıqda dəvətsiz gəlmiş qonaqların kürəyinə bıçaq saplamağa hazır idilər.

Şəhərdə komendant saati tətbiq olunmuşdu. Gecələr patrul xidmətinə çıxan taqımlar küçəyə səpələnərək

hərəkət eləyirdilər. Bir-iki hadisədən sonra əsgərlərə gündüzlər də tək gəzmək yasaqlanmışdı.

Axırınıcı növbəni Məlikəjdər yaxşı xatırlayırdı. Hündür qüllələri olan, son dərəcə yaraşlıq binanın qarşısında keşik çəkirdilər. Binanın qapısına “Ratuşa” yazılmışdı.

Axşama yaxın növbəni təhvil verdilər. Hamı sevinirdi. Növbəni bitirmiş manqanın əsgərləri yoldaşlarından kefi kök ayrılacaqdılar ki, gurultu qopdu. Binanın qüllələrindən biri uçub əsgərlərin üstünə töküldü. Həlak olan həlak oldu, şikəst olan şikəst. Yekə bir daş Məlikəjdərin başına dəyib yerə yıxdı. Baş qarpız kimi partlamışdı. Onu ölmüş bilib ölülərlə bir çadıra apardılar. Adı hissənin itkiləri siyahısına salındı.

Gecə səhərə qədər ölülərlə bir yerdə qaldı, amma bəxti gətirdi. Sümüyə işləyən səhər ayazı ona can verdi, huşu üstünə gəldi, sürünə-sürünə çadırdan çıxanda keşikdə dayanan əsgəri qorxutdu.

Bir neçə ay hospitallarda yatdı, ala-babat sağaldı, amma həkim komissiyası daha onu hissəyə göndərmədi, yararsızlığına görə tərxis elədi. Balaca əsgərin başı yerində qərar tutmurdu, əski gəlincik kimi titrəyirdi. Teddini arada xatırlasa da, canı ilə əlləşdiyindən tez də yaddan çıxarırdı.

- XVIII -

Məlikəjdəri Bakıya bir hərbi feldşer gətirdi. Qatar şəhərə axşamüstü çatmışdı. Feldşer köməksiz əsgəri respublika hərbi komissarlığının növbətçisinə təhvil verib vəzifəsini bitmiş hesab elədi, geri qayıtdı. Növbətçi rayon hərbi komissarlığı ilə əlaqə saxladı, əlil əsgəri məşinə mindirib kəndə yola saldı, bir neçə təşkilatın nümayəndəsinin iştirakı ilə Məlikəjdər ailəsinə təhvil verildi.

Səkil Qoçu ürək ağrısı ilə Məlikəjdəri qarşıladı, amma əlini sallayıb oturmadı, dərhal hərəkətə keçdi. Olmazın türkcərarəsini onun başında sınaıdı. Çox keçmədi ki, qocanın qayğısı ilə Məlikəjdər özünə gəlirdi.

– Bəlkə səni evləndirək, ağa? – deyərək Səkil Qoçu təklif elədi.

– Bir elə evliliyim çatmır, – deyərək Məlikəjdərin dodağı qaçdı. – Heç zarafatından qalmırsan, dədəm.

– Zarafat nədi, həqiqi sözümdü, – deyərək Səkil Qoçu yola gətirməyə çalışdı. – Hökmən evlənməlisən.

Məlikəjdər qaşqabağını tökdü:

– Boşla, dədəm, mən canımın hayındayam, – dedi.

Səkil Qoçu əl çəkmədi:

– Sən, gəl, razı ol, ağsaqqalın sözünü yerə salma.

Məlikəjdəri gülmək tutdu:

– Dədəm, gəlsənəm, səni evləndirək! – deyərək zarafat elədi. – Sən məndən qovraqsan... Arvadın ikimizin də qayğısına qalar.

Səkil Qoçu ağanın zarafatına baş qoşmadı, tam ciddi davam dilləndi:

– Mən səni elə bir adama tapşıracağam ki, qayğına məndən artıq qalsın.

– Kimdi o elə?

– Sənin xalan qızı!

– Dədəm, o mənə analıq eləyib!

– İndi də sənə arvadlıq eləyər.

– Xalacıyı xəstədir, axı!

– Hətta xəstəyə də xoşbəxtlikdən pay düşür, – deyər Səkil Qoçu onu yola gətirməyə çalışdı. – Qorxma, elə xəstəliklə yüz il yaşayırlar.

– Qoçum, mən onu sevmirəm, axı!

– Sevgi-məhəbbət sonra gəlir, ağa. Nə sən Məcnun-san, nə də xalan qızı Leylidir.

– Qoçum, hələ tezdir. Mən çörək qazanmağın yolunu tapmalıyam.

– Çörəyini Allah yetirəcək, ağa. Tələsmək lazımdır, Mir Qədir ağanın ocağı boş qalmamalıdır. Dünya ölüm-ittim dünyasıdır, – deyər Səkil Qoçu fikrini açıq deməkdən çəkinmədi. – Allah mənə zürriyyət verməyib. Nəsildən bir sən qalmısan, bir mən. Mən heç, tamam çıxdaşam. Ümidim sənə idi, sən də əsgərlikdən belə qayıtdın. Bir dəri, bir sümüksən, quruca qəfəsin qalıb. Olmadı elə, oldu belə, başına bir iş gəlsə, nəslimizin kökü kəsiləcək.

Səkil Qoçunun türkəçarələri, başına pərvanə kimi dolanan arvadının qayğısı, hərbi hospitaldakı həkimlə-

rin dava-dərmanı Məlikəjdəri sağaltdı. Get-gedə başının titrəyişi keçdi. Həyət-bacada fırlanır, xırda-para işləri görürdü. Bir məşğuliyyəti də vardı. Yenicə doğulmuş oğlu Hatəmə baxırdı. Amma uşağı qucağına götürmürdü, yerə salmaqdan qorxurdu, hələ də həyəcanlanan kimi halı çevrilir, gahdan huşunu itirirdi.

***

Məlikəjdər bir gün Səkil Qoçuya əsgərlikdə başına gələnləri qısaca danışdı, məsləhət istədi. Məhəbbət tarixçələrinin xiridarı olan Səkil Qoçu həvəslə onu sorğu-suala tutdu. Özü üçün bəzi şeyləri aydınlaşdırandan sonra rəyini bildirdi:

– Sənin sevgilin gəlsəydi, indiyə kimi gələrdi. Yəqin fikrini dəyişib, – dedi, sonra məsləhət gördü. – Unut, getsin.

– Unuda bilmirəm, dədəm, – deyə Məlikəjdər kədərləndi. – Kim bilir, bəlkə ondan uşağım var.

– Nədi, gedib onu Bakıya gətirəcəksən?

– Razi olsa, gətirəcəyəm, dədəm Səkil. Biz bir-birimizə vəd vermişik.

– Qadınların vədinə çox inanma, ağa.

– Teddini tanısaydın, belə deməzdin... – deyə Məlikəjdər incidi.

Səkil Qoçu xəyalları göylərdə gəzən Məlikəjdəri yerə dartdı:

– Bəs, maraqlanmırsan ki, buna kəbinli-talaqlı arvadın nə deyəcək? – dedi və heç cür istehzasını saxlaya bilmədi. – Bəlkə xalaqızını da məsləhətə çağıraq?

Məlikəjdər küskün-küskün qocaya baxdıqda Səkil Qoçunun yazığı gəldi:

– Yaxşı, görüm neynəyirəm, – dedi.

Hər şey qeyli-qalsız ötüşdü. Səkil Qoçu nə demişdisə, xalaqızı asanlıqla razılaşdı. Gözü yaşlı dedi:

– Mən canımı sənə sadağa demişəm, ağa, neynəsən qəbulumdur.

Bunu gözləməyən Məlikəjdər necə həyəcanlandısa, huşunu itirib yerə yıxıldı.

***

İkinci uşağa hamilə olan ağırayaq xalaqızı burnuna çatmış qarnını zorla çəkirdi, canının hayında idi. Axşam kişilərin yerini eyvanda yanaşı salırdı ki, lazım olsa, Səkil Qoçu Məlikəjdərin köməyinə yetsin.

Gecəni dəbərmədən yatan Məlikəjdər sübh tezdən oyandı. Günəşin şüaları kiçik pəncərəni döyəcəliyirdi. O, yorğanı üstündən atıb qalxdı, pal-paltarını əyninə çəkdi.

– Dədəm, gedək, – dedi.

Bir az aralı mütəkkəyə söykənib mürgüləyən qoca dərhal dikəldi.

– Səfərimiz haradır? – deyə soruşdu.

– Teddi gəlib, dədəm.

Səkil Qoçu zarafata salmaq istədi, amma Məlikəjdərin üzündə peyda olan aydınlıqdan çaşdı. Heç şübhə ola bilməzdi, bu onun tapındığı işıq idi, Mir Qədir ağanın nuru idi.

Məlikəjdər taxtın böyründən çəliyini götürdü.

– Cəddim məni çağırır, dədəm. Bütün gecəni məni səsləyib.

Səkil Qoçu dinməz onun yanına düşdü.

Doqqazdan təzəcə aralanmışdılar ki, qabaqlarına bir nəfər çıxdı. Bu, ziyarətgahın ətrafındakı çöldə mal otaran uşaqlardan idi.

– Nədi, bala? – deyə Səkil Qoçu soruşdu.

– Ziyarətgaha bir nəfər urus arvad gəlib. Məlikəjdər ağanı soruşur.

Söz uşağın ağzından çıxan kimi Məlikəjdər həmişə söykəndiyi çəliyi atıb ziyarətgaha tərəf götürüldü. Səkil Qoçu bir an quruyub qaldı, sonra üzünü Qibləyə tutub salavat çevirdi.

- XIX -

İyirmi il bundan qabaq yeniyetmə Seyfəllə Sərrafı Məlikəjdərin himayəsinə verəndə ögey bacısı Bibigil arvad demişdi:

– Ağa, bilirsən ki, nəvələrim atasız qalıb. Kənd yeridir, yüz söz deyirlər. Qorxuram ona-buna qoşulsunlar,

pis yola düşsünlər. Bunları qanadının altına almaq, pasibanlıq eləmək sənin borcundur.

Ögey bacısı hökmlü qadın idi. Amma övlad sarıdan bəxti gətirməmişdi. Yeganə oğlu əməli-saleh deyildi. Özünü seyid kimi aparmırdı. Görünür, ata tərəfinə çəkmişdi. Hər boş şeyə görə şabalıd kimi partlayır, əlini bıçağa atırdı. Çapqını-talanı sənət seçdiyindən türmə yollarını su yoluna döndərmişdi. Cinayət aləmində Qara Seyid kimi tanınırdı. Həbsxanaya girib-çıxmaqdan yorulmurdu. Sanı ilə yolları “zon”da kəşmiş, köhnə ədavətlər yada düşmüşdü. İki yerli arasına dava düşəndə Sanı cəld tərپənmişdi, Qara Seyidin axırına çıxmışdı.

Bibigil xanım, nə qədər oğlu sağ idi, Məlikəjdəri atası Mir Qədir ağanın varisi kimi tanımırdı. Arvada söz qandırmaq olmurdu. Hətta, Səkil Qoçu da Bibigil xanımı başa salmağa çətinlik çəkirdi. Amma qəza-qədər hər şeyi yerinə qoydu. Qara Seyidi itirəndən sonra Bibigil xanım ögey qardaşı ilə barışıb onu atası Mir Qədir ağanın yeganə varisi kimi tanıdı.

Məlikəjdər hökmlü bacısının sözünün üstündə söz deməyə çəkindi. Beləcə, özü belə gözləmədən nəslin ağsaqqallı oldu. Bacısının nəvələrini yanına gətirdi.

İllər keçdi, qardaşların Məlikəjdərə sədaqətindən əfsanələr yarandı.

Səksəninci illərin əvvəlində ailənin yükünü Seyfəl çəkməli oldu. Məlikəjdər xəstələnmişdi, əsgərlikdə aldığı zədə yenə onu yatağa yıxmışdı. Bu ərəfədə Sanının adamları o qədər həyasızlaşmışdı ki, daha ocağa-pirə baxmırdılar. Bu qarşıdurmanın axırı müharibə idi. Mizi balıqçılardan iki dəstə düzəldib birini Sərrafa tapşırıdı, o birini oğlu Bic Əbdülə. Qan töküləcəkdə ki, Seyfəlin bacarığı üzə çıxdı.

O, bir gedişlə vəziyyəti dəyişdi, Sanını qabaqladı. Bu belə oldu.

Atası Qara Seyidin tək-tük dostlarından biri olan Lotu Faxı "Turşulu" zonda yatırıdı, ömürlük həbs cəzasına məhkum olunmuşdu. Seyfəl bayramlarda onu yada salır, yanına zənbil-zənbil pay-puşla gedirdi. Bir vaxtlar Lotu Faxı Qara Seyidin nəşini həbsxana nəzarətçilərindən alıb ailəsinə təhvil vermişdi. Belə borcdan çıxmaq çətindi.

Lotu ömürlük dustaq olsa da, zonda özünü çox sərbəst aparırdı. Oğrular arasında elə etibar qazanmışdı ki, "obşak", yəni oğru daxılı ona tapşırılmışdı. Hətta, həbsxana rəhbərliyi də lotu ilə hesablaşırdı.

Görüşünə gələn Seyfəli doğma adam kimi qarşılandı. Onu dinləyib dedi:

– Mən Sanıya qarşı gedə bilmərəm. Nəslimizin kökünü kəsər.

Seyfəl dilində dolaşan zəhəri saxlamadı:

– Əmi, hələ adına lotu ayaması da qoşmusan! – dedi. – Qorxağın biri imişsən ki!

Lotu onun istehzasına fikir vermədi:

– Amma sənə başqa cür kömək eləyəcəyəm, – dedi.

Seyfəl çaşdı: – Nə təhər? – deyə şübhə ilə soruşdu.

Lotu Faxı uzaqdan başladı:

– Bilirsən, qardaşoğlu, keçən ay Soçidə qanuni oğrularla işbazlar arasında bir gizli razılışma oldu. Mən də dəvətli idim.

Seyfəl ağzı açıla qaldı:

– Demək istəyirsən ki, sən bu təzəlikdə Soçidə olmusan?

– Əlbəttə, burda təəccüblü nə var ki! – Lotu çiyinlərini qürurla doğrultdu. – Mən həbsxanadan istənilən vaxt çıxıb bilərəm. Bircə andım kifayətdir ki, buraxsınlar.

Seyfəl təəccübünü gizlətmədi:

– Bəs, qorxmurlar ki, aradan çıxasan?

Lotu onun sadələvhlüyünə güldü:

– Bu, mümkün deyil! Obşak mənə tapşırılıb, qardaşlarımdan etibarını itirib bilmərəm. Qaçmağım ölümdən pisdir.

Seyfəl köksünü ötürdü:

– Yaxşı, Soçidən danışmaq.

Lotu sözləri seçə-seçə dedi:

– Soçi razılaşmasına görə “obşakların” birinə gəlirinin bir hissəsini öz xoşu ilə verən işbaz həmin “obşakın” himayəsindədir, heç bir oğru ona yaxın gedə bilməz.

Seyfəl dəqiqləşdirməyə çalışdı:

– Gəlirin bir hissəsi deyəndə, nəyi nəzərdə tutursan?

Lotu güldü:

– Sizə elə də baha oturmaz, qardaşoğlu, – dedi, qısa fasilədən sonra əlavə elədi. – Bayır köşkdə qoyduğunuz nəzir qutusundan ildə bir dəfə obşaka ianə versəz, kifayətdir.

– Sanı daha yaxın gəlməyəcək?

– Sanı razılaşmanı poza bilməz, – deyə Lotu onu inandırdı. – Altdan-altdan, başqasının əli ilə nəsə eləyə bilər, amma açıq düşmənçilikdən vaz keçməli olacaq.

Seyfəlin bu gedişindən Məlikəjdər sağalandan sonra xəbər tutdu, xeyli götür-qoydan sonra bəyəndi. Onu təriflədi:

– Başınla bir taqım adamın işini görmüsən.

- XXI -

Bakıdan həyəcanlı xəbərlər gəlirdi. Heç Rusiyanın özündə də vəziyyət sabit deyildi, hətta Krasnoyarsk kimi bir əyalət şəhəri də qaynayırdı.

Xalis nə baş verdiyini anlaya bilmirdi. Onunla bir kursda oxuyan erməni dığası birdən-birə dil açmışdı. Bu qorxacaq oğlanı elə bil dəyişmişdilər. Lazım oldu, ya olmadı, diskussiya açırdı. Bir dəfə tarixi mübahisə milli təhqirə keçdi. Xalis əsəblərinə yiyəlik eləmədi, yumruğunu yellətdi, zərbəsindən erməni oğlanın burnu partladı.

Günahını səmimi-qəlbdən boynuna alan Xalis töhmətlə canını qurtaracağını düşünürdü. Cəzasının belə sərt olacağını gözləməsə də, institutdan qovulmağını sakit qarşıladı.

***

İki gündən sonra Xalis Bakıya çatdı. Onu qarşılamağa gələn qardaşlarına tərəf tələsdi. Əvvəl Hatəmlə, sonra Adəmlə qucaqlaşdı. Arxada dayanmış qaraqabaq Seyfəllə könülsüz görüşdü. Çox gözləmədilər, baqaj tez verildi. Qardaşları onu araya alıb hava limanının geniş həyətinə çıxartdılar. RAF maşını hazır dayanmışdı. Seyfəl sükanın arxasına keçdi. Xalis ağa istər-istəməz boylandı. Onu qarşılamağa gələn daha yox idi. Gülümsədi, bilirdi ki, atası təm-tərağı xoşlamır.

– Bu nə vaxtın gəlməyidir? – deyə Hatəm soruşdu.

Xalis sualdan anladı ki, atası onun institutdan qovulmağını qardaşlarına deməyib. Sadəcə dedi:

– Rus qəzetləri Bakıda qırğınlardan yazırdı. Narahat olub gəldim.

– Rusların adətidir də, milçəkdən fil düzəldirlər.

– Bəs, əslində nə baş verir, axı?

Hatəm çox əhatəli cavab verdi. Xalis təəccüblə:

– Bunları hardan bilirsən?

Adəm şit-şit güldü:

– İndi böyük dadaşımız böyük adamdır! Xalq hərəkatının başında dayananlardandı.

– Dadaş da mitinqçilərə qoşulub?

– Bah! Bilmirdin? Dadaş indi tribunada Nemətlə yanaşı dayanır.

Xalis maraqla soruşdu:

– Bu gün də mitinq var?

– Hər gün mitinq var. Meydan boşalmır.

– Hökumət mane olmur?

– İstəsə də mane ola bilmir.

– Bunun axırı nə olacaq?

– Axırı pis olacaq! Xalqı qırğına verəcəklər, – deyə Hatəm üzünü turşutdu. – Kreml işi belə qoymayacaq. Rus soldatı xalqı qıracaq.

Xalis ehtiyatla soruşdu:

– Sənin mitinqçilərə qoşulmağına ağa nə deyir?

– Hələ ki susur...

– Narazıdır?

– Yəqin ki.

– Ağanın qəzəbindən qorxmursan?

– Mənim otuz beş yaşım var, qardaş, – deyə Hatəm mızıldandı. – Ata-anadan qorxan vaxtlarım arxada qalıb.

Xalisin gəlişi ailənin bayramına çevrildi. Geniş həyət qaynayırdı. Qardaşı Adəmin uşaqları əmilərindən əl çəkmirdilər. Seyfəlin də oğlanları onlara qarışmışdı. Qonum-qonşudan görüşünə gələnlərin ardı-arası kəsilmirdi. Xalisin yaşıdları, dost-aşnası sübh açıldandan gecə keçənə qədər yanında otururdular.

Həftənin axırında get-gəl səngidi, qonaq-qaranın əl-ayağı yığışdı. Yalnız bundan sonra oğul valideynləri ilə diz-dizə oturmağa imkan tapdı.

İndi Xalis təbəssümlə valideynlərini dinləyirdi. Söhbətin yeganə səbəbkarı olsa da, onların mükəlimələrinə qətiyyənlə müdaxilə eləməzdi. Xalis gələnin gündən bu günə hələ də dərdlənən Tidora xanım artıq neçənci dəfə idi ki, təkrarlayırdı:

– Uşağın gələcəyi necə olacaq, ağa?

Axırıncı kursdan xaric edilmiş Xalisi oxuduğu ali məktəbə yenidən bərpa eləmək çətin iş deyildi. Əgər oğlu onun istəyinin əleyhinə getsəydi, Məlikəjdər dərhal onun yaxasını boşlayacaqdı. Amma Rusiyanın qarışıq vaxtı idi. Açıq deməsə də, Xalisin Krasnoyarska qayıtmağını istəməzdi. Tidora xanımın af-ofundan Məlikəjdər ağanın nurani üzündə bircə əza da tərpnəmədi. Monoton səslə dedi:

– Onun gələcəyi yaxşı olacaq...

– Rusiyada qalsaydı, barı, bir ağ günə çıxardı. Bakıda neynəyəcək?

– Bakının nəyi pisdir ki? – deyə Məlikəjdər ağa arvadının keçmiş gözəlliyindən əsər-ələmət qalmayan çöhrəsinə gözücu baxdı.

– Bəyəm Bakının yaxşılığını-pisliyini müzakirə eləyirik, ağa? – deyə anadan olanda Teodora adı ilə xaçlanmış, sonradan islamı qəbul eləmiş Tidora xanım yüngül bir istehza ilə soruşdu. – Mən Xalisin burda nə ilə məşğul olacağını bilmək istəyirəm.

Məlikəjdər ağa arvadının istehzasını qulaqardına vurdu. Mülayimliklə:

– Mənim məşğul olduğum işlə məşğul olacaq... – dedi.

– Sənin məşğul olduğun işin axırı yoxdur, ağa, – deyə Tidora xanım qəlbindəkini gizlətmədi. – Oğlumuz ona layiq işdən yapışmalıdır.

– Xanım, səhvin var, zəmanənin övzayı deyir ki, ən layiqli iş mənim məşğul olduğum işdir, – deyə Məlikəjdər ağanın səsinin tonu azca dəyişdi.

– Mənim bir sözüm yoxdur, ağa. Amma Xalis indi böyük kişidir. Bəlkə onun da fikrini soruşasan... – deyə Tidora xanım oğlunun susmağından darılaşaraq təklif elədi.

– Mən onun istəyinə məhdudiyyət qoymuram. Qoy, özü qərar versin, – deyə Məlikəjdər ağa dilləndi.

İkisi də səbəbkarın cavabını gözləyirdi. Məlikəjdər oğluna baxmadan ayağa qalxdıqda, Xalis dilləndi:

– Mən atamın yanında olmalıyam, ana.

– Bəs, ali təhsilin?

– Atamın məktəbinə nə gəlib, ana, yüz ali məktəbə dəyər, – deyə Xalis gülümsəyib qalxdı, atasına yaxınlaşdı.

Məlikəjdər razı halda boyda özündən hündür olan Xalisi qucaqladı. Dedi:

– Görünür, dərslərim havayı keçməyib. Elə bilirdim, yad ölkə səni dəyişib.

Tidora xanım narazılığını bürüzə vermədi, ata ilə oğulu baş-başa qoyub həyəətə düşdü.

***

Elə ki təklidə qaldılar, Xalis dilləndi:

– Atam, sən hər şeyi bilənsən! – dedi. – Təsadüfən mənim institutdan çıxarıлмаğımın sirrini bilmirsən?

Məlikəjdər tələsmədən bir siqaret odladı:

– Mənim işimdir, – dedi və heç nə gizlətmədən qurduğu kələk barəsində yerli-yataqlı danışdı. – İndi qərar sənindi!

Xalisin ağzı açıla qaldı:

– Atam, bu boyda həngaməyə ehtiyac yox idi. Mən həmişə sənin yanında olmaq istəmişəm, – dedi. – Ailənin müqəddəratı mənim müqəddəratımdı.

Məlikəjdər onu xəbərdar elədi:

– Bu işdə geriyyə yol yoxdur, oğlum.

– Mən geriyyə addım atan deyiləm, – deyə Xalis əmin elədi.

Məlikəjdər bir də məsələni xırdalatdı:

– İşimizin özəlliyi ondadır ki, əməlimizdən xeyli adam bəhrələnir. Qazancımız çox olsa da, xərclərimiz də böyükdür. İşimizə barmaqarası baxmaq olmaz, dostlarımızın da, düşmənlərimizin də gözü bizdədir. Həddən çox adamı işə cəlb eləmişik. Biz onların ümidlərini doğrultmalıyıq. Səhv eləməyə ixtiyarımız yoxdur. Düşmənlərimizin üstümüzə ayaq tutub yeriməsinə imkan verə bilmərik.

Xalis başını tərpətdi:

– Bunlar aydıncı, ağa, – dedi. – Bir şey mənə aydın deyil.

Məlikəjdər maraqlandı:

– Sənə aydın olmayan nədi, oğlum?

Xalis gülümsədi:

– Ağa, bilmək istəyirəm, yanına xahişə gələnlərin sayı-hesabı yoxdur. Bəzən onların işindən ötrü ona-buna ağız açırsan, pul da xərcləyirsən, vaxtını sərf eləyirsən, əsəblərini korlayırsan. Heç kimdən də bir manat umursan. Dağ da olsa, bu xərclərin qabağında əriyər.

Məlikəjdər uzaqdan başladı:

– Nəslimizin adı-sanı boynuma çox yük qoyur. Ata-babalarımız pay verən seyidlərdən olub, pay alan yox, – dedi. – Bu axşamdan həmişə böyrümdə olarsan. İndi isə Seyfəlin yanına get, mən ona tapşırırmışam, o səni hər şeylə tanış eləyəcək.

Tidora xanım səbrlə həyəti dolanırdı. Möhkəm addımlarla eyvandan enən Xalisin qoluna girdi:

– Mən sənə həyatımın tarixçəsini danışmaq istəyirəm, – dedi.

Xalis anasını qapalı qadın kimi tanıyırdı. Karıxmış halda:

– Buna ehtiyac varmı? – deyə soruşdu.

Tidora xanım:

– Var, oğlum, – deyə üzünü qırışdırdı. – Dinləyəndən sonra nəticə çıxararsan.

Sevdiyi adamın vəfasızlığına inana bilməyən Teddi aylarla hərbi hissəyə ayaq döydü. Bətnində baş verən dəyişikliklər də ona dinclik vermirdi. Gün-gündən yumrulanan qarnı sorğu-suala çəkdiyi əsgərlərin təbəssümünə səbəb olurdu. Səhih bir şey öyrənə bilmədi. Nəhayət, aldadıldığına inandı, hikkədən özünə qəsd eləmək fikrinə düşdü, amma bətnindəki körpəyə qıymadı.

Vaxt yetişəndə Savvanın mamaçılığı ilə bir oğlan doğdu. Adını Malik qoydu. Uşağın dünyaya gəlişi onu bir az sakitləşdirdi, amma bu uzun çəkmədi. Atasına oxşayan oğlan uşağı çox yaşamadı. Balasının ölümü cavan anaya çalın-çarpaz dağ çəkdi. Uşağı yerə göməndən sonra havalanmış Teddi bir-iki il kölgə kimi yaşadı. Sonra sakitləşdi, ağılna nə gəldisə, başladı yola hazırlaşmağa. Savva onu dilə tutdu:

– Nahaq gedirsən, bacı! – dedi. – Yəqin evlənib.

– Mən ona ikicə kəlmə deyib qayıdacağam, – deyə Teddi onu inandırmağa çalışdı, sonra getməyinin əsil səbəbini açdı. – Məni yoldan saxlamaq fikrinə düşmə, qardaş, burda qalsam dəli olaram!

Savva bir də cəhd elədi:

– Bakı, deyirlər, böyük şəhərdir, onu necə tapacaqsan?

– Taparam! – deyə Teddi inamsız dilləndi. – Məlikəjdər deyirdi ki, Bakının otuz iki kəndi var, ən böyüyü bizim kənddir. Deyirdi ki, atam Mir Qədir ağanın ziyarətgahını tanımayan yoxdu. Taparam.

– Bəlkə bunları yalandan deyib? Hə? – deyə Savva soruşdu. – Onda neynəyəcəksən?

– Adını, soyadını ki bilirəm, – deyə Teddi özündən çıxdı. – Lap yerin deşiyində də olsa, tapacağam.

***

Günlərlə yol gələn Teddi aldadılmadığını başa düşəndən sonra ürəyi rahatlıq tapdı. Səkil Qoçunun təəcübünə rəğmən Xalaqızı Teddini üzügülər qarşılıdı. Günüsünü qucaqlayıb öpdü. Sonra gözlənilməyən bir dilavərliklə pəltəklədi:

– Bu gündən sən mənim bacımsan.

Bir aydan sonra xalaqızı Məlikəjdər ağaya daha bir oğul doğdu, amma uşaq sevinc gətirmədi, zahını hal

apardı. Çağırılmış feldşer də kömək eləyə bilmədi. Xalazı şam kimi söndü.

Teddi günüsünü həm ana əvəzi, həm bacı əvəzi ağladı. Xalazının yetimlərini köynəkdən keçirtdi, onlara əsil anadan da artıq bir pasiban oldu.

- XXIII -

Seyfəl Xalisi sevinclə qarşladı. O, ağanın malikanəsini dövrəyə almış kiçik evlərin birində ailəsi ilə yaşayırdı. Giriş-çığışları ayrıca olsa da, bir həyətə baxırdılar, aralarında hasar yox idi. Xalis ağa Seyfəldəki dəyişikliyə mat qalaraq təklif olunan yerdə oturdu. Amma:

– Gəlişimə belə sevinəcəyini gözləmədim, Seyfəl əmioğlu, – deyə atmacasını saxlamadı.

Seyfəl ancaq Məlikəjdər ağanın dediklərini yerinə yetirirdi. Ağanın ailə üzvlərinin şıltaqlıqlarını qulaqardına vururdu. Kiçik Xalisin hamiliyi Seyfələ tapşırılsa da, nadincliyinə görə böyük qardaşları tərəfindən döyülən kiçik qardaşı heç vaxt müdafiə eləməzdi. O, uşağı əsl azərbaycanlı görmək istəyirdi. Tidora xanımın evdə Xalisin beyninə yeritdiyini gündüz Sərraf vurub çıxarırdı. Hər dəfə ağa balasına deyirdi: “Sən bu xristian boşboğazlığını burax, ağaoğlu. Dünyanı onlar bu günə qoyublar. Dünya islamın ümidinə qalsaydı, çoxdan sahmana düşmüşdü”.

Xalisin uşaqlıqda sünbül rəngində olan sarışın saçları axır üç ildə tündləşmişdi, şabalıd rəngi almışdı. Atasına daha çox oxşayırdı, hər kəlməsində Məlikəjdərin nəfəsi duyulurdu. Seyfəl hörmətlə:

– Qəribə də olsa, boynuma alıram ki, fikrimi dəyişmişəm, – dedi və köksünü ötürdü. – Bəli, sənin böyük qardaşlarının bivec çıxdılar.

Xalis ağa gülümsədi:

– Təəssüflənirsən?

Seyfəl fikrini gizlətmədi:

– Əlbəttə! Böyük qardaşın bu iş üçün doğulmuşdu. Mülayimliyi, üzügülərliyi, sinədən gələn xırıltılı səsi insanı valeh eləyir. Hayıf ki, ipə-sapa yatan deyil. Əvvəllər fikri-zikri qumar idi, sonra eyş-işrətə qurşandı, indi də siyasətə qoşulub.

– Bəs, o birisi?

Seyfəl əlini yellətdi:

– O birisindən danışmağına dəyməz. Ağıl uşaq ağıldır. Bizim işimizə yarımaz.

Xalis birdən ürəkdən güldü:

– Halına yanırım, Seyfəl əmioğlu, – dedi. – Məcburiyyət üzündən seçim qarşısında qalmısan. Bilsəydim gəlişim səni belə kədərləndirəcək elə Krasnoyarskda qaldım.

Seyfəl tam səmimiyyətlə:

– Amma sənin Bakıya qayıtmağın məni çox sevindirirdi. Elə bil çiynimdən daş düşdü. Qarışıq zəmanədir, hər şey ola bilər. Nəsil başsız qalmamalıdır.

– Bir təhlükəmi var?

Seyfəl onu sakitləşdirdi:

– Xeyr, ağaoğlu, salamatçılıqdır, – dedi. – Amma bərayi-ehtiyatın ziyanı yoxdur. Düzdür, Sanının tutulmağı aranı bir az sakitləşdirib.

– O belə qorxuludur?

– On illərlə zonda oturmuş adam zəncirdən buraxılmış qapağan köpək kimidir. Ondan nə desən çıxar.

– Gücü çoxdur?

– Güclü olmağına güclüdür, amma Məlikəjdər ağaya bata bilməz.

– Mən bilmirdim, – deyə Xalis boynuna aldı. – Elə bilirdim ağa ancaq ibadət eləməyi bacarır.

Seyfəl dedi:

– Sənin bunu bilmək vaxtın çatıb. Məlikəjdər ağanın tapşırığı belədir. Bizim söhbətimiz uzun çəkəcək.

- XXIV -

Yoldaşlarının əfv xəbəri Sanını yerindən oynatmışdı. Bir saatdı var-gəldən yorulmurdu, kiçik kameranı eninə-uzununa ölçürdü.

Qaydaya görə saat on ikidə nəzarətçi elektrik çıraqlarını keçirirdi. İndi şam işığında Sanını müşahidə eləyən curlarından biri o birisi ilə himləşdi. Asta Ravil pıçıldadı:

– Sanı yüzüncü dəfədi dövrə vurur.

Taxta Ravil dəqiqliyi sevirdi:

– Səhvən var, bu onun doxsan beşinci dövrəsidi, – deyə astadan dilləndi.

Asta Ravil mübahisə eləmədi:

– Görəsən ona nə oldu? – deyə soruşdu.

– Başına hava gəlməsə yaxşıdı, – deyə Taxta Ravil bədxahlıqla irişdi.

– Bu gecə hər şey götür-qoy olunmalıdı, – deyə Asta Ravil dilləndi.

– Hə, vaxtımız azdı, – deyə Taxta razılaşdı.

– Sanı sabahdan kamerada tək qalacaq, – deyə Astanın gözləri doldu. – Yazıq bizsiz darıxacaq.

Taxta Ravil istehza ilə gülümsədi. O, adaşı kimi sentimental deyildi.

***

Qanuni oğru Sanı üçüncü il idi ki, gözləyirdi. Daha hökumət çörəyindən xirtdəyə qədər doymuşdu. Cinayət aləmində bir qərinə təcrübəsi vardı. Adətən onun türməyə girib-çıxmağının arası çox çəkmirdi. Çəkdiyi cəzanın müddətindən asılı olmayaraq, hər dəfə nümunəvi davranışına görə azadlığa buraxılırdı. Amma bu dəfə belə olmadı, gözləməkdən səbri tükənmiş Sanını hələ də arayıb-axtaran yox idi.

Bu üç ili Sanı qapalı kamerada tək deyildi. Tutulan kimi qayğısına qalmışdılar. Gözəgörünməz qüvvələrin

qüdrətinə söz ola bilməzdi. Özü arzuladığı kimi onun iki əlaltısını yanına qatmışdılar. Bu cinayət ortaqları ilə iyirmi il bundan qabaq Sibirdə, “zon” da tanış olmuşdu. O vaxtdan ayrılmırdılar. Əlaltılarının ikisinin də adı Pavildi, ikisi də milliyyətcə tatar idi. Adaşlar deyib-gülən, zarafatcıl oğlanlardı, Sanını darıxmağa qoymurdular. Ravillər də cinayət aləmində söz sahibi idilər, qanuni oğru sayılırdılar. Amma onları bu mərtəbəyə ucaldan Sanının qabağında “şestyorka” olaraq qalırdılar.

Sanı, nəhayət, keçib taxtında bardaş qurdu. Dedi:

– Əfv olunmağınıza sevinirəm. Sizi təbrik edirəm.

Ravillərin üzü güldü. “Taxta” qolunu Sanının boynuna saldı:

– Sağ ol! Gedən ayaq yanağından bir maç ver! – deyərək onu öpmək istədi.

Sanı mane oldu:

– Şitlik eləmə, – dedi. – Ağız-burnunu partladaram.

Taxta dərhal aralandı. Bilirdi ki, Sanıdan nə desən çıxar. İlan kimi qəflətən çalmağı var.

– Biz elə bildik bu xəbər səni kədərləndirib! – deyərək “Asta” gülümsədi.

– Niyə ki? Sizin çıxmağınız xoş əlamətdir, – deyərək Sanı da gülümsədi.

– Nəyi xoşdur? – deyərək Taxta etiraz elədi. – Sən türmədə, biz azadlıqda.

– Yada düşməyimizin özü əlamətdar hadisədir, – deyərək Sanı onları başa salmağa çalışdı.

Taxta onun fikri ilə razılaşmasa da:

– Bizə sözün nədir? – deyə soruşdu.

– Sizə bir neçə məsləhətim var. Birinci budur ki, özünü gözə soxmayın. Sakitcə yaşayın. Mən çıxana qədər dinməz oturun.

– Elə niyə? – deyə Ravillər bir ağzıdan soruşdular.

– Müstəqil iş sizlik deyil, – deyə Sanı fikrini açıq bildirdi.

– Niyə, axı? – deyə Taxta coşdu.

– Elə birinci addımda ilişəcəksiniz, – deyə Sanı onun coşmağına etina eləmədi. – Sizin dərrakənizə bələdəm.

– Sən bizi lap başıboş sayırsan ha! – deyə “Taxta” incidi. – Əl-ayağımızı tərپətməyə imkan versən görərsən analar necə oğullar doğub!

– Belə bir imkan əlinizə düşəcək, darıxmayın, – deyə Sanı kədərlə gülümsədi.

Taxta Ravil anlamadı:

– Bu haçan olacaq?

– Düşmənlərimiz axırıma çıxandan sonra, – deyə Sanı mızıldandı.

Asta Ravil mütəəssir oldu:

– Allah bizi o gündən saxlasın. Sənsiz biz batırıq... – dedi.

Taxta işgüzarlıqla:

– Sənin belə ümitsizliyinə səbəb nədi?

Sanı izah elədi:

– Bayırda vəziyyət kökündən dəyişib. Görürsüz ki, neçə ildir bizi arayıb-axtaran yoxdur. Sovet hökuməti dağılır, erməni-müsəlman davası gedir, hamilərimizdən bir səs çıxmır, bir sözlə, bura təzədən düşməmək üçün gərək əl-ayağımızı yığışdıraq.

Taxta Ravil qaşqabaqla:

– Əl-ayağımızı yığışdırsa, Sanı, ac qalarıq, – dedi.

Asta Ravil onu dürtmələdi:

– Sən yedin, ya yemədin, heç fərqi yoxdur, ikilik tax-tasan ki, varsan. Bir az pəhriz gözləsən ziyan çəkməzsən.

Qaxac ət parçasına oxşayan Taxta Ravil köklükdən əziyyət çəkən adaşına nifrətlə baxdı:

– Pəhriz sənə lazımdı ey, donuz kimi piylənmişən, – deyə ona bozardı.

Sanı acıqlandı:

– Qurtarın! Deyişməkdən yorulmadız? – dedi və sakitləşmiş əlaltılarını başa saldı. – Heç kim sizi aclığa məhkum eləmir. Obşakın o boyda daxılı var...

Ravillərin ikisi də qulağını şəklədi.

– Deyirsən, saxlancdan istifadə eləyək? – deyə Asta Ravil soruşdu. – Tez deyil?

Sanı başını tərpətdi:

– Lap vaxtıdır! Kimin üçün yığırıq ki? – dedi. – Gülü xanım sizi ac qoymayacaq. Həmişə xərcliyiniz olacaq. Daxıl nənəmlə Gülü'nün nəzarətindədir.

Sanı saxlancın yerini Ravillərdən gizlətmirdi. Onlara inanırdı. Adaşların hesabına görə daxılda karlı pul

olmalı idi. On illərlə kənara heç nə xərcləməmişdilər. Amma daxilın etibar olunduğu adamların sırasında Gü-lünün adını eşidəndə narazı qaldılar.

– Saxlancı Kürsümün qızına nahaq tapşırımsan, – deyə Taxta Ravil mızıldandı.

– Niyə ki? – deyə Sanı lağla soruşdu. – Hər həftə onun gətirdiyi torba-torba yeməyi həzmi-rabedən keçirəndə belə demirdin.

– Yemək-içməyi bir o gətirirdi bəyəm? – deyə Taxta təkrar mızıldandı. – Sədaqətli dostumuz Cinni Canı da gətirirdi, Sallaq Məmiş də gətirirdi, Yanıği daha demirəm, tez-tez gəlirdi. Hətta “suka” Piri də gətirirdi.

Sanı onu cırnatdı:

– Bunların hamısına saxlanc yeri deyilməyib!

Taxta inadla davam elədi:

– Kürsüm də, oğlu da imkan düşən kimi bizi satacaq. Şərəfsiz şeydirlər. Pula görə nəyə desən gedərlər.

– Ay səfehşən ha! Kürsümün pulu ilə müqayisədə bizim daxiladakı pulumuz qəpik-quruşdur. O, əvvəllər tanıdığınız şortu deyil, indi milyonçudur, – deyə Sanı etirazını bildirdi. – Bir də mən daxilı nə Kürsümə, nə də oğluna tapşırmışam, Gülüyə etibar eləmişəm.

– Gülü nə anasını, nə də qardaşını sənın ayağına verər! – deyə Taxta qətiyyətlə dilləndi.

Sanı cavab verməyə macal tapmadı, Asta Ravil lap acı danışdı:

– Kürsüm özü nədir ki, qızı nə olsun, – dedi. – Şeytana pəriş tikən bir ananın qızı...

– Gülü, mənim kəbinli arvadımdır, – deyə Sanı onun sözünü kəsdi.

– Qanuni oğrunun nə arvadı, nə də ailəsi ola bilər, – deyə Asta Ravil məlum qaydanı ibarə ilə təkrarladı.

– Dilini saxla! – deyə Sanı ona acıqlandı.

Asta Ravil dilini saxlamadı:

– Hər şəhərdə bir arvad saxlayırsan, nədi, hamısına sirmimizi deyəcəksən?

– Hamısına yox, amma Gülyə demək olar, – deyə Sanı tərs-tərs asta Ravilə baxdı. – Onun sədaqətini dəfələrlə yoxlamışam. Yazıq türmə yollarında can qoyub. Hər azadlığa çıxanda mənə qəpiyə qəpik hesabat verir. Bir sözlə, nə Gülü, nə anası Kürsüm, nə qardaşı Kürsümoğlu mənə xəyanət eləyər.

– Niyə?

Sanı gülümsədi:

– Qorxudan eləməzlər. Mənim adım gələndə bu ailəni əsmə tutur, – deyə əlaltılarını inandıрмаğa çalışdı. – Bir də Anuş nənəm qocalıb, ölüb-eliyər, daxil başsız qalar. Gülü isə neçə illərdir nənəmin qulluğunda dayanır. Daxıldan da lap çoxdan xəbəri vardı.

Adaşlar olacaqla barışmalı oldular. Asta Ravil qart erməni qarısını xatırlayıb marağını gizlətmədi:

– Nə əcəb nənənə toxunmurlar? – deyə soruşdu. – Deyilənə görə erməniləri şəhərdən qovurlar, axı.

– Elə bilirsən nənəm elə belə arvaddı? – deyə Sanı qürrələndi. – Əzrayıldan başqa ona batan çətin tapılsın. Hər yerdə əlaqələri var.

– Hər halda türmədən çıxmağımız yerinə düşdü, – deyə asta Ravil dilləndi.

Sanı başını tərpətdi:

– Düzdü, Gülü qarını tək qoymur, həmişə yanında-dır, amma sizin azadlığa çıxmağınız məni arxayınlaşdırır...

– Azadlıqda bizim işimizin adı nə olacaq? – deyə Taxta soruşdu. – Nənənə cangüdənlilik eləməliyik?

Sanı Taxtanın istehzasını qulaqardına vurdu:

– Hələlik saxlanıcı qoruyacaqsınız. Amma dərhal nənəngilə getməyin. Özünüzü qəsəbəyə verin, Gülünü tapın. Lazım bilsə, sizi nənəngilə aparacaq, – dedi və başını yastığa atdı. – Daha şamları söndürün, yataq, səhərə az qalır.

- XXV -

Gülü Sanıdan daha çox Ravillərdən qorxurdu. Bu başkəsənləri görəndə bədəni çimçəşirdi. Sanının tapşırığını dinləyib adaşları qardaşının dənizkənarı mülklərinin birində yerləşdirmək istədi:

– Müvəqqəti buralarda qalın. Şəhər qaynayır, qıraqda olmağınız yaxşıdır, – dedi. – Başsız kütlədir, qızışib

erməni evlərinə hücum eləyə bilər. Onda siz də dəsxoşa gedəcəksiniz.

Ravillər razı olmadılar.

– Biz elə qarını qorumaq üçün buradayıq, – deyə Taxta Ravil dilləndi.

– Sanının istəyi belədir, – deyə Asta Ravil təsdiqlədi. Gülü razılaşmalı oldu.

***

Gecə-gündüz çalxalanan Meydanın uğultusundan vahiməyə düşmüş Anuş nəvəsinin əlaltılarını şadlıqla qarşıladı. Gülü ağzını açan kimi:

– Nə qədər istəyirlər qalsınlar, – dedi.

Ermənilərin çoxu şəhərdən qaçmışdı. Qalanları da burunlarını çölə çıxarmağa qorxurdular. Anuş Gülünün ümidinə qalmışdı. Nəvəsinin aşnası yanında olmayanda hündür tavanlı, futbol meydançası kimi geniş evdə Anuş həyula kimi tək dolaşırdı.

Ravillərin gəlişi mənzildəki ab-havanı dəyişdi. Bir-biri ilə deyişməkdən yorulmayan bu peşəkar canilər özlərini uşaq kimi aparırdılar.

İri soyuducudakı ərzaqlar mədələrində gün altına qoyulmuş buz kimi ərisə də Ravillər doymaq bilmirdilər. Qonaqlar süfrədən aralanmırdılar.

Anuş qarının beli yay kimi əyilmişdi. Amma gözləri qırğı kimi iti görürdü.

– Ay qarnınıza şiş batsın! – dedi. – Haçan doyacaqsınız?

Taxta Ravil incimədi:

– Anuş nənə, sən də üç il türmədə otursaydın, belə danışmazdın, – deyə yekə ət parçasını dişinə çəkdi.

Şam yeməyi bitmək üzrə idi. Gülü süfrəni yığışdırmaq istədi. Divar saati on ikini vurdu. Mənzilin dəmir qapısı zərblə döyüldü. Dilavər Anuş qarı büzüşdü:

– Açmayın, – deyə yalvardı. – Keçən gecə də döydülər, döydülər, getdilər.

Amma qapının arxasındakılar usanmırdılar. Zərbələrin sayı artdı. Ağır alətlər işə düşmüşdü. Deyəsən, qapını qırmaq istəyirdilər. Ravillər gözləşib ayağa qalxdılar. Gülü məsləhət gördü:

– Mətbəxdən ət baltasını götürün, əliyalın çıxmayın.

Taxta Ravil gülümsədi:

– Mənim silahım budur! – deyə əlindəki dürməyi yerə qoymadan qapını yarımçıq açdı.

Pilləkən meydançasında iki nəfər durmuşdu. Biri əlində lom, o biri dəmir parçası tutmuşdu. Taxta soruşdu:

– Qarnoy, niyə qoymursuz dincələk?

Əlində dəmir parçası olan kişi çaşqın halda:

– Sən erməniyə oxşamırsan.

– Elədir, mən tataram.

Lomlu kişi yoldaşına acıqlandı:

– Bəs, deyirdin bura erməni evidir!

– Dəqiq bilirəm ki, burda bir erməni arvadı yaşayır, – deyə dəmir parçalı adam onu inandırmağa çalışdı.

Əlində lom olan silahını qaldırdı, üzünü cüssəsiz Taxta Ravilə tutdu:

– Ey tatar balası, qoca erməni arvadını bizə ver, səninlə işimiz yoxdur.

Asta Ravil işıqlığa çıxdı. Onun dolu cüssəsini görəndə qarətçilər geri çəkildilər. Asta Ravil qorxunc səslə:

– Bir neçə gündür ki, erməni arvadı gorbagor olub. İndi burada biz yaşayırıq. Çıxın gedin, yoxsa sizin üçün pis olacaq, – dedi və qapını onların üzünə çırpdı.

Bayırda qarətçilərin səsi bir neçə dəqiqə gəldi, sonra ayaq səsləri eşidildi. Bir azdan sakitlik çökdü. Anuş qarı titrəyirdi. Dedi:

– Siz olmasaydız, mənə öldürəcəkdilər.

Taxta Ravil əlindəki dürməyi həvəssiz gəvələyirdi, iştahı küsmüşdü.

– Ay qarı, sən də ölümdən qorxursan? – dedi. – Yaşadığınızı yaşamısan da.

– Mən istəyirəm mənə azərbaycanlılar yox, ermənilər öldürsün, – deyə Anuş pıçıldadı.

– Sənin üçün nə fərqi var?

– Fərqi böyükdür. İstəyirəm qanım erməniləri tutsun, azərbaycanlıları yox.

– Deməli, sən azərbaycanlıları sevirsen?

– Bəli, onlardan həmişə yaxşılıq görmüşəm, – deyə Anuş mızıldandı. – Allah bu ermənilərin kökünü kəssin.

Bütün bu qırğınların baskarı onlardı. Onların ucbatından mən bir xoş gün görmədim.

Gülü üzünü kişilərə tutdu:

– Yatırsızsa, yerinizi salım?

Taxta Ravil dedi:

– Yatmaq olmaz. Yenə gələ bilərlər, – dedi.

Asta Ravil qarını dilə tutmağa çalışdı:

– Ay nənə, onsuz da yuxumuz qaçıb. Bir yaxşı söhbət elə, başımız qarışsın.

- XXVI -

Anuşun həyatında işıqlı anlar çox olmamışdı. İndi Osmanlıdakı həyatı ona yuxu kimi gəlirdi.

O, hər gün keçiləri qabağına qatıb iki kəndi ayıran tərədə səbirsizliklə gözləyirdi. Mehmet qoyunları haylaya-haylaya türk kəndindən aralanır, tərəyə tələsirdi. Onlar heyvanları başlı-başına buraxıb əl-ələ tutur, deyir-gülür, oynayır, vaxtın necə keçdiyini bilmirdilər. İllər keçirdi. Bir gün:

– Tez böyü, Mehmet... – deyə Anuş əyilib onu öpürdü. – Geciksən, məni başqasına ərə verəcəklər.

– Mən çalışıram... – deyə Mehmet utana-utana dillənirdi...

... Onlar eyni yaşda idilər. Anuş on beş yaşında artıq yepyekə qız idi. Mehmetin boyu çıxmırdı. Onlar yanaşı

duranda oğlanın başı qızın irilənmiş döşlərinə zorla çattırdı. Yekəlmiş Anuş gözəl olmasa da, gözəgəlimli idi.

Başı sevgi-məhəbbətə qarışmış Anuş ətrafda baş verənlərə fikir vermirdi. Uşaqlıqda altında yatdıqları ağaca ildırım düşmüşdü. Ata-anası ölmüş, o, sağ qalmışdı. Yetimin başı qalda olar, deyərlər. Əmisi arvadının qoltuğunda yaşayırdı. Səhərdən axşama qədər bir qarın çörəyə işləyirdi.

Kənddə iki silahlı kişi peyda olmuşdu. Deyirdilər ki, Qafqazlardan gəliblər. Kəndin erməniləri kimi danışmırdılar. Sivil paltarda idilər. Amma hər ikisinin yerişi-duruşu hərbi olmalarını bürüzə verirdi. Avstriya istehsalı olan qısalülə tufəngləri çiyində cavanları başına toplayıb təlim keçirdilər, atəş açmağı öyrədirdilər. Qaş qaralanda kilsəyə yığılır, ermənilərin ağır taleyindən danışır, vətənsiz qalmalarından şikayətlənirdilər, türklərin dalınca alıb-verir, müxtəlif hədyanlar danışmırdılar. Qafqazdan gələnər “qınçaq” adında partiyanın üzvləri idi, hamı onlardan çəkinirdi.

– Müharibə başlayan kimi Rusiyaya köçmək lazımdır, – deyər Qafqazdan gələnər deyirdilər.

Bununla heç kim razılaşırsa da, susurdular.

Bir gün keçiləri qabağına qatıb kəndə enən Anuşun qabağını həmin gəlmə ermənilər kəsdi. Onu zor-xoş ot tayalarının dalına çəkdilər...

Əmisi arvadı Anuşun rüsvayçılığının səbəbkarlarını bilən kimi kəndxudanın üstünə köməyə qaçdı. Kəndxu-

da da yaraqlılardan çəkinirdi, eşitdiyinə əvvəl inanmadı. O, keşişin yanına məsləhətə getdi. Onların ikisi baş-başa verib götür-qoydan sonra işi faş eləmədən yoluna qoymaq üçün yadelli erməniləri kilsəyə çağırıdılar.

Qafqazdan gələnlər yaxşı bəxşiş müqabilində kəndxuda ilə keşişi ələ aldılar. Məsləhət bu oldu ki, qızın əmisi arvadına müəyyən məbləğ pul təklif olunsun. Əgər qadın susmasa başqa tədbirə əl atsınlar. “Qınçaqçılar” Anuşu ərə verməyi də boyunlarına götürdülər. Söz verdilər ki, toy xərcini də özləri çəkəcəklər. Kənd dəmirçisi Artuşun arvadı təzə ölmüşdü, kiçik qızı anasız qalmışdı. Kəndxuda ilə keşişin təklifi yerinə düşdü. Artuş yaxşı cehizi olan qızı almağa razı oldu. Gələcək arvadının üzüqaralığına göz yumdu. Beləcə Anuşu bir neçə günün içində ərə verdilər. Anuş hər gün tərədə erməni kəndinə tərəf boylanan Mehmetə sarı başını qaldırmağa utanırdı. Bu işdən sonra “qınçaqçılar” aradan çıxdılar.

***

Bir il keçdi. “Qınçaq”ın yeni fəalları kəndə ayaq açdılar. İndi onlar çox idilər. Sözüünün üstündə söz deyənləri mauzerlə hədələyirdilər. Tələbləri bu idi ki, camaat yerlərini tərk eləyib Rusiya hüduudlarına köçsün. Adamlara pul-mal, torpaq vəd olunurdu. Kənddəkilərin müqavimətini qırmaq üçün, əl altdan, bir-iki ailənin çöldə otlayan mal-heyvanını gülləyə tutdular. Şayiə yaydılar ki, bu türklərin işidir.

Artuş köçməyə razı olanların birincisi idi. Köçmək əmrini alan kimi yorğan-döşəyini, pal-paltarını arabaya yığdı.

Türklərə qalması deyə “qınçakın” fəalları boşalmış evlərə od vururdular.

Köçün başçısı icma rəhbəri adlanırdı. Bu bir yaşlı erməni taciri idi. Qafilənin bələdçisi də özü idi. Ona dinməz tabe olan adamlardan köməyini əsirgəmirdi. Yanına tez-tez gələn Anuşu heç vaxt əli boş qaytarmırdı. Bu gözəgəlimli qadının istəklərini mümkün qədər yerinə yetirməyə çalışırdı. Anuş da borclu qalmırdı, rəhbərin erkəklik arzularına qarşı getmirdi.

İrənin Ənzəli şəhərində icma rəhbəri çətinə düşdü. Erməni köçünü Bakıya aparacaq gəmi hələ gəlməmişdi. Dünənə qədər ona dinməz tabe olan dindaşları daha əmrlərini eşitmirdilər. Narazı, xəstə, ac-yalavac adamları sakitləşdirmək mümkün deyildi. İcma başçısı səbrlə onları dilə tuturdu:

– Bakını Rus imperatoru ermənilərə verib. Ora gələcək Hayastanın paytaxtı olacaq. Dünyada çıxan neftin yarısını Bakı verir, varlı şəhərdir. Çatan kimi sizə ev verəcəklər, pul verəcəklər, ərzaq verəcəklər, Osmanlıdakından da yaxşı yaşayacaqsınız. Dözün, bizim də Vətənimiz olacaq... – deyə dil töküdü. – Erməni xalqı qarşısında borcunuzu ləyaqətlə yerinə yetirin. Biz həmişə onun-bunun qoltuğunda yaşaya bilmərik. Rus imperatorunun verdiyi şansdan bəhrələnmək lazımdır.

Nəhayət, gözlənilən gəmi limanda lövbər atdı. İcma rəhbəri adamları kapitanı erməni olan gəmiyə yerləşdirdi. Boynuna götürdüyü vəzifəni ləyaqətlə axıra çatdırmış icma rəhbəri arxayınlıqla trapdan düşürdü ki, gözü məşuqəsinə sataşdı, həvəsini saxlaya bilmədi. Bir bəhanə ilə Anuşu karvansaradakı sövməsinə apardı. Anuşun cazibəsindən heç cür çıxma bilmirdi, ayrılarda təklifini bildirdi:

– Bəlkə, mənimlə qalasan? – dedi. – Gələcəyindən qorxma, pulum var.

Onun təklifinə Anuş güldü:

– Yolda yıxılıb ölsən, mənim halım necə olacaq? – deyə soruşdu və icma rəhbərinin könlünə dəyməkdən çəkinmədən lağ elədi. – Bir ayağın gordadır, gələcəkdən danışırısan.

Bakıya çatan kimi erməni ailələrini yerbəyer elədilər. Doğrudan da onları gözləyirmişlər. Artuşun ailəsi arvadının sayəsində nisbətən yaxşı yerə düşdü.

- XXVII -

Min doqquz yüz on yeddinci ilin axırlarında Aptuş da silaha sarıldı, Arakelovun yaratdığı erməni özünü-müdafiə dəstəsinə yazıldı. Şəhər qarışmışdı. Dəstə hardan gəldikləri məlum olmayan ermənilərin hesabına durmadan böyüyürdü. Gecə-gündüz Biləcəri tərəfdə,

boş ərazidə təlim keçirdilər. Anuş evə gələndə barıt qoxuyan Artuşu danlayırdı:

– Ay səfeh, vurub öldürərlər səni! Nə qoşulmusan o başkəsənlərə...

Artuş yekə-yekə deyirdi:

– Kişi işinə qarışma!

Artuş sovetlərə tabe olmayan Azərbaycan qəzalarına göndərilən bir dəstə başkəsən daşnaka qoşulmuşdu. Əliyalın türk-müsəlman əhalisinin qırğınında iştirak eləyirdi. Artuşdan şücaətli bir başkəsən çıxdı. Uşaq-qoca, qız-gəlin bilmirdi, rastına çıxana aman vermirdi.

***

Tənha qalmış Anuş vaxtını öldürmək üçün qonşuya gedirdi. Bir az laqqırtı vurur, gününü axşam edirdi. Qonşunun kiçik oğlu çoxdan bolşeviklərə qoşulmuşdu. İndi şəhərdə hakimiyyəti əlinə alan Bakı Sovetində çalışırdı. Zarafatçı bir oğlan idi. Bir dəfə Anuş ona şikayətləndi:

– Tıqran can, darıxıram. Teatrlar bağlı, sinemalar bağlı, bilmirsən vaxtı necə keçirəsən. Küçəyə çıxmağa qorxuram. Silahlı əlindən tərpənmək olmur, gah orda, gah burda partapart düşür. Bilmirsən başını hara soxsan ki, güllə sənə dəyməsin. Utanmasaydım bir tüfəng də mən əlimə alardım...

Tıqran zarafatla Anuşa dedi:

– Anuş xala, gəl səni Bakı Sovetinə aparım. Sənin yerin oradır. Arvadların üstündə komissar olarsan.

Anuş bu təklifə həvəslə razılaşdı. Səhərisi Tiqrana qoşuldu. Çılğın, qoluzorlu, inadkar, hər cür cinayətlərdə əli olan ünsürlərin yığıldığı Bakı Sovetində kişi əlindən, rus və erməni dilli adamların əlindən tərpənmək olmurdu. Azərbaycan türkcəsində danışan tək-tük idi.

Tiqranın məsləhətilə bir neçə gündən sonra Anuş bolşeviklər partiyasına yazıldı. Qadın məsələləri ilə məşğul olan şöbəyə iş düzəldi. Arxayınlıq üçün paltarının altında naqan gəzdirirdi. Tiqran zarafatından qalmırdı:

– Anuş xala, başını bəlaya saldın ha!

– Niyə, Tiqran can?

– Hakimiyyəti əlimizdə saxlaya bilməsək, halımız xarabdı, hamımızı qıracaqlar.

Anuş istehzasını gizlətmədi:

– Sən öz gününə ağla, Tiqran can, – dedi və yaraşlıq gərdəninə işarə ilə, – mən necə olsa, canımı qurtaracağam.

***

Kişi yığnağına düşmüş Anuş ürəyində arzu-kam saxlamadı. Elə ilk gündən gözü tutduğunu cənginə çəkirdi. Eşqbazlıq məşğuliyyətini gizlətmədiyindən Bakı Sovetinə gələn işçi qadınlar onun qeybətini qırır, dalınca yüz söz deyirdilər. Dedi-qodu dəftərxananı idarə eləyən

Tiqranın qulağından kənardə qalmadı. Anuşu yanına çağırıb xeyli danladı:

– Xala, özünü əməlli apar ha! Qadınları hürkütmə. Mənim adımlı da bədnam eləmə. Qoy deməsinlər ki, Tiqranın xalası şortudur.

Anuş onun üstünə çəmkirdi:

– Mənə ağıl öyrətmə, qayınatam deyilsən! – dedi, amma həmin gündən özünü yığışdırdı.

Bir gün Anuş silahlı adamlar arasında Nazioğlu Qulunu gördü. Onun da bolşeviklərə qoşulduğunu bilirdi, amma çoxdandı rastlaşmırdılar.

Nazioğlu Qulu Anuşla xeyli dərdləşdi, işindən şikayətləndi. Sonra Maranı xəbər aldı. Anuş ağızucu dedi:

– Evdədir.

– Səninlə qalır?

– Bəs, harda qalacaq ki? Arakelov öləndən sonra qayıtdı üstümə, tək yaşamağa qorxdı, gəldi sığındı mənə, – deyə Anuş könülsüz cavab verdi.

Qulu əl çəkmədi:

– Özünü necə hiss eləyir?

– Dəvəsi ölmüş ərəb kimi! – deyə Anuş çımxırdı. – Başqa söhbət başına qəhətdir? Yadında saxla, Qulu, Maranın ayağı ağırdır, kimə nəzəri düşürsə, həmin adam başını tezliklə yerə qoyur.

Nazioğlu Qulu gülümsədi:

– Mən başımı tezliklə yerə qoymaq fikrində deyiləm.

Qulunun şən cavabı Anuşu sakitləşdirdi. Görmədiyi bir neçə ayda xeyli mətinləşmiş cavanın görünüşü qadını cəzb elədi. Ağına nə gəldisə, onun qolundan tutub çəkə-çəkə bir otağa apardı. Özü içəri girəndə tapşırıdı:

– Gözlə, gəlirəm, – dedi və çox çəkmədi ki, girdiyi qapıdan boylandı. – Gəl, səni gözləyirlər.

Nazioğlu Qulu içəri girdi. İri bir masanın arxasında oturmuş çəlimsiz cavan erməni ilə salamlaşdı. Anuş onları bir-birinə təqdim elədi:

– Tıqrən can, bu bizim ailənin dostudu. Sən deyirdin ki, yerlilərdən etibarlı adam lazımdır. Nazioğlu Quluya etibar eləyə bilərsən.

Bir neçə gündən sonra Nazioğlu Qulunu Bakı Sovetinin fəvqəladə komissiyasına keçirdilər. Bundan sonra onlar tez-tez görüşürdülər. Anuş onu bir neçə dəfə özü ilə Keşlədəki evinə aparmaq istədi. Amma tezliklə anladı ki, Nazioğlu Qulu arzuladığı kişilərdən deyil, qadınlardan kənar qaçır. Hər kəlməsi Mara ilə başlayırdı, Mara ilə də qurtarırdı.

Anuş öz xoşu ilə Qulunun yaxasını buraxdı.

Türk qoşunlarının sorağını alan Bakı Kommunası Azərbaycan qəzalarını viran qoyan erməni dəstələrini geri çağırıdı. Komissarlar Bakını müharibəsiz vermək istəmirdilər.

Üst-başını dəyişməyə evə gəlmiş Artuş silahlı-patrontaşlı Nazioğlu Qulunu eyvanda gördü. Masa arxasında oturub çay içirdi. Anuşla Mara da yanında idi. Artuş qorxudan özünü itirdi. Minlərlə azərbaycanlının qanına əli batmış ermənini əsmə tutdu. Əcəlini gözünün altına aldı. Elə bildi cavan qoçu haqq-hesab çəkməyə gəlib.

Nazioğlu Qulunu Maradan başqa heç bir qadın maraqlandırmırdı. O, Canpoladın ölümünü arzulamırdı, sadəcə Maranı onun əlindən almaq istəyirdi. Arakelov bundan istifadə elədi. Hadisələr Nazioğlu Qulunun nəzarətində deyildi. O, sadəcə gözünü qan örtmüş piyada idi. Xəyanətdən sonra bir müddət gizləndi, yalnız atalığının ölümünü eşidib üzə çıxdı, Bakı Sovetinin yaratdığı Qırmızı Qvardiyaya yazıldı.

Nazioğlu Qulu yaxınlaşıb Artuşu qucaqladı. Xoş-beşdən sonra gəlişinin səbəbini bildirdi. Dünyanın bütün şərəfsizliyini təhəmmül eləyən Artuş belə Qulunun alçaqlığına mat qaldı. Sevincini gizlədə bilmədi:

– Sən mənim qızım la evlənmək istəyirsən?

Nazioğlu Qulu başını tərpətdi:

– Mən onu sevirəm, – dedi.

– Bütün olanlardan sonra sən onu almaq istəyirsən? – deyə Artuş təəccübləndi.

Nazioğlu Qulu:

– Mən Maranı sevirəm, – deyə təkrar elədi.

– Ay axmaq, küçədə erməni-müsəlman davası gedir ey! – deyə Artuş özünü saxlaya bilmədi. – Nə sevgibazlıqdır.

– Mən Maranı erməni-müsəlman davasından qabaq da sevirdim, – deyə Nazioğlu Qulu gülümsədi.

Anuş da Nazioğlu Qulunu fikrindən daşındırmaq üçün dedi:

– Qoy, ara sakitləşsin, sonra baxarıq.

Mara bu mübahisəyə son qoydu. Tələsmədən durub gəldi, Nazioğlu Qulunun qoluna girdi:

– Mən sənin arvadın olmağa razıyam, – dedi.

Artuş daha mübahisə eləmədi, razı oldu. Osmanlı qoşunları durmadan Bakıya yaxınlaşırdı. Bu, izdivacı sürətləndirdi. Silah səsləri altında yüngül bir toy da elə dilər. Nazioğlu Qulu arzusuna çatdı.

***

Bakını və ətraf qəzaları vahimə içində saxlayan erməni dəstələri Osmanlı qoşunlarının sorağını eşidən kimi quyruqlarını qısdılar. Qaç-ha-qaç başlandı. Topların ilk mərmiləri Poxludərəyə düşəndə Anuş dəniz limanında Artuşla vidalaşırdı.

Erməni dəstələri eyni vaxtda bir neçə gəmiyə minirdi. Onlara məxsus silah-sursat nizamla yüklənirdi. Talandan əldə olunmuş qənimətlər taxta qutulara qablanmışdı, taylara vurulmuşdu. Yük o qədər çox idi ki, saatlarla yüklənsə də, qurtarmaq bilmirdi.

Artuş Anuşa yalvarırdı:

– Gedək mənimlə! Sənsiz mən məhv olacağam.

– Deyirsən, yenə ac-yalavac yaşayım? – deyə Anuş qaşqabağını tökdü. – Xeyr, Osmanlıdan köçəndə çək-diklərim bəsdir mənə.

– Qorxma, mən indi əvvəlki Artuş deyiləm, kisə-kisə qızılım var, neçə tay xalça-palazım var! – deyə Artuş döşünə döydü.

– Bunlar səndə hardandır? Olmaya çapqınla məşğul olmusan? – deyə Anuş təəccübləndi.

Artuş ağzından söz qaçırdığına peşman halda mızıldandı:

– Səninçün nə fərqi var, hardandır? Əsas odur ki, var! Gedək mənimlə, – dedi.

Anuş başını buladı, öz növbəsində Artuşu fikrindən daşındırmaq üçün dilə tutdu:

– Bəlkə qalasan? Kimdir səni arayıb-axtaran! Kürəkənin də türkdür. Bəd ayaqda səni qoruyar.

Artuş başını buladı:

– Sən bilmirsən mən nələr eləmişəm. İstəsəm də, qala bilmərəm, – dedi. – Qalsam türklər iri tikəmi qulağım boyda kəsəcəklər.

– Səni nə məcbur eləyirdi ki, bu başkəsən ermənilərə qoşulasan, müsəlmanları, türk əhalisini qırasan? Bunlar ki bizə bir pislilik eləməmişdi, – deyə Anuş onu acıladı. – Sakit otura bilmirdin?

Artuş maymaq-maymaq gözünü döydü.

– Mən səni bir də görəcəyəmmi? – deyə Anuş soruşdu.

– Deyə bilmərəm, arvad.

– İmkan oldu, qayıt...

– Bu çətin söhbətdir.

Anuş Artuşun gəmiyə qalxmağına laqeydliklə baxdı. Əri özü kimi silahlı, saqqallı, əlləri qanlı adamların arasında itəndən sonra təəssüflənmədən geri qayıtdı, Artuşu həyatından bir dəfəlik sildi.

- XXVIII -

Nazioğlu Qulu ilə Maranın ər-arvadlığı itnən-pişiyin ər-arvadlığından fərqlənmirdi. Bir yastığa baş qoyan gündən hər gün didişirdilər. Olmazın latayırını bir-birinin ünvanına deyirdilər, amma ayrılmırdılar. Yəqin it-pişik yaşayışından ləzzət alırdılar. Türklər Bakını tutanda Qulu arvadını da özü ilə Həştərxana aparmağı qərar verdi. Anuş etinasızlıqla:

– Görmürsən halını? – dedi.

Qulu soruşdu:

– Bəs, neyləyim? – dedi. – Kimin umuduna qoyum? Özüm qala bilmərəm, bolşeviklərə qulluq eləyənin başını sığallamayacaqlar, yaxşı halda, tutub güllələyəcəklər.

Anuş təklif elədi:

– Bəlkə kəndə anan Nazının yanına aparasan?

Qulu başını buladı:

– Nazı məni görmək istəmir, – dedi. – Canpoladın ölümündə məni günahkar bilir.

– Qonşulara tapşırıq! Bir az qızılı var, verərik onlara, biz qayıdana qədər baxarlar... – deyə Anuş dilləndi. – Özümüzlə aparmağa sözüm yoxdur, amma, qorxuram, yolda ölsün.

Nazıoğlu Qulu etiraz elədi:

– Canı bərkdir, heç nə olmaz.

İki ilə yaxın Həştərxanda qaldılar. Qulu bu xəstə arvadından ikiəlli yapışmışdı, qayğısına qalırdı, taleyin ümidinə qoymurdu.

***

İyirminci il gəldi. Onlar Onbirinci Ordunun tərkibində Bakıya varid olanda Mara yetirhayetirdə idi. Dünyanın qarışıq vaxtı doğulan uşağın adını Badi qoydular. Zahılıq dövrünü çətin keçirən qadın uşaq dünyaya qədəm qoyan gündən həyata marağını itirdi, daha fikir-xəyalı göylərdə dolaşırdı. Diribaş, həyatsevər qız heyva qurusu kimi büzüşmüşdü. Uşağın özü də ailədə mübahisələrə səbəb oldu, şadlıq gətirmədi. İlk vaxtların zəif oxşarlığı aylar keçdikcə get-gedə daha bariz görünürdü. Maranın zəif and-amanına Qulu inana bilmirdi. Kim olsaydı inanmazdı da, Badi Arakelova oxşayırdı, yekə erməni burnu adamın gözünə girirdi. Nazıoğlu Qulu hiddətlə dedi:

– Yaxşı varis doğdun mənə!

– Vallah, mənim günahım yoxdur, – deyə Mara zarzar ağladı.

Anuş Maranın köməyinə gəldi:

– Arakelov gör, neçə ildir ölüb! Sümüyü də sürmə olub, sən hələ də Maranı ona qısqanırsan...

Hamısı düz idi, bircə uşağın Arakelova oxşarlığı başa düşülən deyildi.

***

Heç kim Badini sevmirdi. Mara istəksiz doğulan uşağa cin-şeytan kimi baxırdı. Çağa ağlayanda az qalırdı boğub öldürsün. Badi nənəsinin ümidinə qalmışdı. Anuş da onu bildiyi kimi sevirdi. Uşağa dediyi ən şirin söz «türk qoduğu», ya da «erməni artığı» idi.

Nazioğlu Qulu vəzifəsinə uyğun mənzildə yerləşmişdi. Pəncərələri dənizə baxan milyonçu evlərindən birinin üst mərtəbəsi ixtiyarına verilmişdi. Anuş kürəkəninin yüksəlişi uğrunda səmimi-qəlbdən çalışırdı. Sovet idarələri ermənilərin əlində idi.

Anuş Nazioğlu Qulunun razılığını gözləmədən onun gen-bol mənzilinə köçmüşdü. Şəhər partiya komitəsinə qadın məsələləri ilə məşğul olan şöbədə lövbər salmışdı. Artıq əqidəli bir bolşevik kimi tanınırdı. Bir dəfə Nazioğlu Quluya dedi:

– O əksinqilab yuvasına əl gəzdirmək lazımdır.

– Sən bizim kəndi nəzərdə tutursan?

– Bəli.

– Nə verib ala bilmirsən?

– Sən elə bilirsən Canpoladın dəstəsindəkilərin hamısı qırılıb? Sağ qalanı yoxdur?

– Turalım sağ qalanlar var, – deyə Qulu başa düşməyə çalışdı. – Onların günahı nədir?

– Şahiddirlər, ay axmaq, şahid. Keçmişin şahidlərini aradan götürməsən, bir gün əl-ayağına dolaşacaqlar.

– Onların hamısı savadsızdır, iki sözü birləşdirib deyə bilmirdilər. Kimdi onları eşidən?

– Savadlıları da var... Mir Qədir ağa!

– Mir Qədir ağadan qorxmağına dəyməz...

– Ən qorxulusu odur, sən bilmirsən...

– Yaxşı, fikirləşərəm...

Anuş yenə bir dəfə Nazioğlu Qulunun yataq otağına girdi. Uşaqdan sonra Mara yaman gündə idi. Huşu-başı üstündə deyildi. Yerini ayrıca salmışdılar. Hər gün həkim gəlir, dava-dərmanını verir, iynəsini vururdu.

Anuşun saz vaxtı idi. Adətən kişilər belə qadınlardan keçmirlər. Amma Nazioğlu Qulu istehza ilə alt paltarında çarpayısına yaxınlaşan qayınanasına baxdı:

– Köhnə şəkəridən əl çəkmirsən, qaynana, – dedi.

Anuş dedi:

– Mən elə bilirdim biz müttəfiqik?

– Hər yerdə müttəfiqik, bircə yataqda yox, – deyə Qulu güldü.

– Bəs, mən neynəyim? Cavan canım çürüyür, axı!

– Ərə get, ya da başqa kişi tap, – deyə Qulu qətiyyətlə onu otaqdan çıxartdı. – Mənə Maradan başqa qadın lazım deyil.

Anuş onun qətiyyəti qarşısında geri çəkilməli oldu, amma bunu özünə dərd eləmədi. Evə gəlməyəndə Nazıoğlu Qulu artıq bilirdi ki, qayınanasının xəlvəti qonaqları var. Canpoladın Artuşun ailəsinə verdiyi ev Anuşun kefdamaq yeri idi. Arada səs-küylü məclislər də qururdu. Bunun sorağını başqalarından alanda Qulu onu qaбаğında oturdub uşaq kimi danlayırdı:

– Qayınana, özünü yaxşı apar! Əqidəsiz adamlarla durub-oturma.

Anuş soruşdu:

– Bəs, kiminlə oturum-durum?

Qulu başdansovdu dedi:

– Əqidə yoldaşlarımızla dostluq elə.

Anuş kefiköklüklə cavab verdi:

– Əqidə yoldaşlarımızda kişilik qalıb ki! Hamısını inqilab yolunda xərcləyiblər. Amma söz verirəm ki, bundan sonra əqidəlilərlə oturub-duracağam.

Qulu mızıldanırdı:

– Əqidə yoldaşlarımızla durub-oturmağına sözüm yoxdur, amma onları yoldan çıxartmaq fikrinə düşmə. Arvadları partiya komitəsinə şikayətçi düşə bilərlər...

Anuş qəhqəhə ilə güldü:

– Sənin kimi kürəkənin boyunu yerə soxum! – dedi. – Heç bir işə yarımadın ki, yarımadın. Yaxşısan elə molla kimi moizə oxuyasan...

Qulu əl çəkmirdi:

– Qaynana, dedim sənə, özünü əməlli apar, – deyə onu hədələdi. – Elə eləmə səni evimdən qovum.

Bu təhdiddən sonra Anuş özünü, az da olsa, yığışdırsa da, əməlindən qalmadı, sadəcə, məclislərini gözdən uzaq yerlərdə keçirirdi.

Nazioğlu Qulu qayınanasının işləri ilə qəti maraqlanmırdı. Öz dərdi özünə bəs eləyirdi. Arada evdəkilərdən xəlvət beşiyə yanaşır, yatmış uşağın üzündə öz sifətinin cizgilərindən çalarlar axtarır, tapa bilməyəndə lap kədərlənirdi.

Nazioğlu Qulu Fövqəladə Komissiyadakı işindən ikiəlli yapışmışdı. Karlı vəzifəsi vardı. Demək olar ki, evdə tapılmırdı, ancaq yatmağa gəlirdi. Şura hökumətilə razılaşmayan kimsənəni sağ qoymurdu, məhv eləyirdi. Nazioğlu Qulunun işi bitmirdi, tutulmalı, güllələnməli o qədər adam var idi ki.

Böyüdüyü kəndi dəfələrlə ələkdən keçirtdi. Ona uşaqlıqda kəc baxan, anasını incidən, heyvan kimi qapısında işlədən adamlara aman vermirdi, lap nəslinin kökünü qaşıyırdı. Düşmənləri ilə haqq-hesab çəkəndən sonra yaşamaqdan zövq almaq istəsə də, cəhənnəm əzabı ondan əl çəkmirdi.

İxtiyar sahibi olsa da, özgə qadınlara gözünün ucu ilə də baxmırdı. Gecələr isə arıqlayıb çöpə dönmüş Maranın hissiz bədənini ora-bura çevirirdi.

***

Daha bir uşağa ehtiyac olmasa da, arvadı 33-cü ildə bir oğlan da doğdu. Adını Sanı qoydular. Bir neçə ay keçdi, fəlakət bundan sonra başladı. Altı aylıq Sanını atası, az qala, öldürəcəkdə.

– Dəli olma, kürəkən! – deyə Anuş uşağı onun əlindən zorla aldı. – Sanının günahı nədir?

– Siz mənim axırıma çıxdız... – deyə Nazioğlu Qulu nərildəyirdi.

Bu uşaq neçə illər bundan qabaq qətlə yetirilmiş Canpolada oxşayırdı. Elə bil bir alma idi, yarı bölmüşdü.

Ruhən çoxdan ölmüş Mara bu oxşarlıqdan canlandı. Bir müddət yaxşılaşdı. Hətta, arada, Anuşu cırnadırdı:

– Elə bilirdin Canpoladı əlimdən ala bilərsən?

Otuz yeddinci ildə Nazioğlu Qulunu evində həbs elədilər. Qara maşına basıb illərlə çalışdığı binanın zirzəmisinə saldılar.

- XXIX -

Anuşun öz uşağı olmadı. Bir xeyli kişi dəyişəndən sonra axır inandı ki, illət özündədir. Bir az sakitləşdi, daha möcüzə axtarmadı. Maranı sevməsə də onun uşaqlarına bağlanmışdı. Amma Nazioğlu Qulu tutulandan sonra yetimlərə pasibanlıq eləməyə qorxdı. Hər şeyi za-

manın axarına buraxdı. Gözü görə-görə Badini sürgünə göndərdilər, əlini ağdan-qaraya vurmadı, Mara dəlixanaya salındı, tərپәнmədi, Sanı yetimxanaya verildi, dinmədi.

Müharibə qurtarandan sonra cəmiyyətdə qorxu xofu bir az səngidi. Bu vədə dəlixanadan zəng gəldi, Maranın öldüyünü xəbər verdilər. Anuşun içində bir erməni təəssübkeşliyi baş qaldırdı. Qızlığının kimsəsizlər qəbiristanında basdırılmağına razı olmadı, meyiti alıb Ermənikənddəki xristian məzarlığına apardı, dəfn elədi. Beş-on manatından keçib qəbrin ətrafını abadlaşdırdı, mərhuma səliqəli başdaşı qoydurdu.

İldə bir dəfə yetimxanaya dəyir, ayaqüstü Sanı ilə görüşürdü. Yetimi xırım-xırda pay-puşla sevindirirdi. Baidən isə xəbər-ətər yox idi, öldü-qaldısı bilinmirdi.

- XXX -

Sanı yetimxanada özünü suda balıq kimi hiss eləyirdi. Birgə yaşayışın sərt qanunlarına körpəlikdən alışmışdı. Həm boyda, həm də qüvvədə yaşıdlarından fərqlənirdi. Yeməkdən doymayanda yoldaşlarının payını əlindən alırdı. Səsini çıxaranı döyürdü, incidirdi. Hamının gözünün odunu almışdı. Bir sözlə, əli çörəkdə idi.

İllər tez keçdi, Sanı daha böyük oğlan oldu. Tez-tez baş tərbiyəçinin köməyinə yetirdi. Yuxarı qrupların

uşaqları ancaq onun zoru qarşısında sakitləşirdilər. Sanı ağına-bozuna baxmadan səsi çıxanı salırdı yumruğunun altına. O qədər əzazil idi ki, baş tərbiyəçi ona müraciət eləməyinə peşman olurdu. Yalvarırdı:

– Sanı, uşaqları şikəst eləmə.

Bəzən heç Sanını çağırmağa ehtiyac qalmırdı, adı çəkilən kimi uşaqların ən davakarı da sakitləşirdi. Baş tərbiyəçi bu işlərin müqabilində Sanıya ayrıca otaq ayırmışdı, doyunca yedirirdi, bəzi işləklərinə göz yumurdu.

Sanısız baş tərbiyəçinin işi aşmırdı. Uşaqların boğazından kəsilmiş ərzaq da onun köməyi ilə uşaq evindən çıxarılırdı. Hər dəfə deyirdi:

– Bunların hamısı öz aramızda qalmalıdır. Başqa yerdə deyərsən, atamı yandırarlar, – deyə onu dilə tuturdu.

Sanı get-gedə cızığından çıxırdı. Tələbləri artmış, baş tərbiyəçini eşitmirdi. Uşaq evindən icazəsiz çıxır, istədiyi vaxt qayıdırdı. Bəzən özü ilə qadın gətirirdi. Gecələrin birində növbətçilik eləyən baş tərbiyəçi Sanının düzənlədiyi kef məclisinin şahidi oldu. Qəflətən üstünə çıxmışdı. Özündən çıxmış baş tərbiyəçi bağırdı:

– Ay əclaf, bu nə işdir tutursan?

Sanı tərs-tərs ona baxdı:

– Səsini kəs! – deyə onu hədələdi. – Bildiyimin onda birini direktora desəm, mitilini bayıra atarlar.

Baş tərbiyəçi bu təhqiri dinməz udmalı oldu.

Sanı tək deyildi, qoldan güclü iki-üç uşağı da ətrafına cəmləyib əməlli-başlı dəstə düzəltmişdi. Onlar yaxındakı dəmiryol stansiyasının ətrafında ayaqüstü bazara dadanmışdılar. Biri satıcının başını qatır, o birisi əlinə düşəni çırpışdırırdı. Əvvəl öz başlarını özləri dolandırırtdılar. Sonra stansiya rəisinin cənginə keçdilər. Onun tapşırığı ilə göy-göyərti, alma-armud, şoraba satanları girələyib bazar payı alırdılar.

Bu uzun çəkmədi, bir gün ilişdilər, tutub milisə aparıldılar. Sanını dindirən milis sahə müvəkkili istehza ilə:

– Kimin tapşırığı ilə bu işi görürdüz? – deyə soruşdu.

Sanı stansiya rəisini ələ vermədi:

– Bunu mən təkbaşına eləmişəm.

Sahə müvəkkili diqqətlə ona baxdı:

– Sən dedin, mən də inandım! – dedi. – Ay axmaq, stansiya rəisini işindən kənarlaşdırıblar, şəhər milis idarəsinin zirzəmisində ifadə verir. Onu qorumağın mənası yoxdu.

Sanı özünü yığışdırdı:

– Bunu mən təkbaşına eləyirdim. Məmiş dayının xəbəri yoxdu, – deyə inadla təkrarladı.

Sahə müvəkkilinin cavan oğlanın qətiyyətidən xoşu gəldi, amma fikrini yeritməkdən əl çəkmədi:

– Sənin Məmiş dayın başiboş kişidi. Qəpik-quruşa tamah salmışdı. Bilirəm ki, yığılan pulu qəpiyinə qədər əlinizdən alırdı. Elədir?

Sanı gördü ki, gizlətməyin mənası yoxdur, sahə müvəkkili, onsuz da, hər şeyi bilir:

– Elədi, – dedi. – Deyirdim, Məmiş dayı, bizə də bir şey saxla. Razi olmurdu. Deyirdi, səsinizi çıxarsanız sizi dama saldıraram.

Sahə müvəkkili davam elədi.

– Belə pul qazanmırlar.

Sanı istehza ilə:

– Bəs nə təhər qazanırlar? – deyə soruşdu. – Bəlkə öyrədəsən?

Sahə müvəkkili eyni istehza ilə:

– Dilinə yiyəlik eləsən, öyrədərəm, – dedi. – Mənim adım Aramdı.

Sanı mütiliklə:

– Mən üzüyola adamam, rəis, – dedi.

Aram istehza ilə:

– Yaman da üzüyolasan! Əməllərindən, elə bilirsən, xəbərim yoxdur? Uşaq evini yavaxanaya çevirmisən. Özünlə qadın gətirirsən, məclis qurursan, onları soyundurub oynadırsan. Bu da yalandı?

Sanı zarafata saldı:

– Cavanlıqdı da, rəis, – deyə qımıışdı. – Sən heç cavanlıq eləməmisən?

Aram ona acıqlandı:

– Özünü əməlli apar! – dedi. – Mən sənə cavanlıq eləməyi göstərərdim, hayıf ki, Anuşun nəvəsisən.

Sanı çaşdı:

– Nənəmi tanıyırsan?

Aram ona gözünü ağartdı:

– Hətta, atanı da tanıyıram, – dedi.

Sanı böyük maraqla:

– Bəs, atanı hardan tanıyırsan?

Sahə müvəkkili könülsüz dilləndi:

– Mənim rəisim olub. Dəyərli kişi idi, – deyə istehzasını saxlaya bilmədi. – Hayıf ki, azərbaycanlı idi.

Sanı acıqla:

– Elə mən də azərbaycanlıyam, rəis.

Aram mülayimliklə:

– Nə rəis-rəis salmısan! Anan erməni qızı olduğundan mənə dayı deyə bilərsən, – deyə güldü.

Sanı ona söz atdı:

– Dayı bacıoğluya əl tutmalıdır ey, rəis, daha başını batırmamalıdır.

Aram razılaşdı:

– Əlbəttə! – dedi. – Elə sənə əl tutmaq üçün burdayam da. Nənənin xahişi belədir. Sabah milis məntəqəsinin qabağında məni gözləyərsən.

Sanı ehtiyatla:

– Oldu, – dedi. – Tək gəlim, ya uşaqlarla?

Sahə müvəkkili fikrə getdi:

– Dəstəndə neçə uşaq var?

Sanı götür-qoy eləyib:

– Etibarlısı iki nəfərdir, – dedi. – İkisi də mən yaşdadır.

– Onları da özünlə gətirərsən.

Sanı qulaqlarını şəkklədi:

– Mənə uşaq evindən çıxmağa icazə verərlər?

Sahə müvəkkili gülümsədi:

– Direktorla danışmışam, narahat olma.

– Saat neçəyə qayıdacağıq?

– İşimiz baş tutsa, sizin geri qayıtmağınıza ehtiyac qalmayacaq. Onsuz da yaşınız on səkkizə çatıb, bu gün-sabah yetimxana ilə xudahafizləşib işə düzəlməlisiniz.

Sanı qulaqlarını şəkklədi:

– İşimizin adı nə olacaq?

Aram başdansovdu cavab verdi:

– Gedişatdan məlum olacaq.

- XXXI -

Böyük bir ərazinin torpağı daşa çıxana qədər buldozərlərlə təmizlənilir, yerə relslər bərkidilir, üstünə daş-kəsən kombaynlar quraşdırılırdı. Daş karxanaları belə yaranırdı.

Gecə-gündüz kəsilən mişar daşlarını özüboşaldan maşınlar dağın ətəyində binası qoyulmuş böyük bir hərbi hissəyə daşıyırdı. Kazarmalar, anbarlar, uçuş zolaqları, raket əleyhinə bunkerlər tikilirdi.

Karxanaların ətrafında salınmış yaşayış məskəni gündən-günə böyüyürdü. Silahlı əsgərlərin qoruduğu qəsəbəyə kənar şəxslər buraxılmırdı. 1953-cü ildə hərbiçilər yoxa çıxdı, yalnız komendant qaldı. O, ehtiyatda olan rus zabiti idi, yeyib-içən kişi idi. Araqdan-çaxırdan o qədər vururdu ki, həmişə tərlənən qırmızı sifəti işıq saçırdı.

Axır vaxtlar günü göy əskiyə bükülmüşdü. Qırmızı üzü hirsdən bozarmışdı. Kəndin cavanları təzə qəsəbəyə yaman dadanmışdılar. Nə keçirdi əllərinə çırpışdırırdılar, adamlara göz verib-işığı vermirdilər.

Qəsəbənin əsas sakinləri qadınlar və qızlar idi, Moldaviyadan bura köçürülmüşdülər. Sürgünlük həyatı bu xanımları adət-ənənələrin şərtilliklərindən azad eləmişdi. Öz qüvvələri ilə baraklar tikmişdilər. Hərəsinə bir otaq verilmişdi. Karxanada işləyir, daş kəsir, daşı maşınlarla yükləyirdilər. Hamısı kişi işində bərkimişdi. Onları məcburi əməyə cəlb olunmuş, türmədən yarımüddətə buraxılmış keçmiş oğrularla, başkəsənlərlə müqayisə etmək olmazdı, hamısı zəhmətkeş idi.

Ağır işdən sonra bir-iki saat dincəlir, baraklardan bayıra tökülüşürdülər, əyləncə axtarırdılar. Yastı-yapalaq klubun qabağındakı meydançaya yığışırdılar. Həftənin tək günləri rəqs gecələri təşkil olunurdu. Onlarla cavan qadının şaqraq gülüşü Abşeron axşamlarına rəvnəq verirdi.

Müsəlman kəndlərində boya-başa çatmış tamarzı cavanlar qadağan olunmuş meyvənin həvəsinə qəsəbəyə axışırdılar.

***

Komendant onlarla bacarmırdı, hər gecə düşən dartışmanın qabağını ala bilmirdi. Sahə müvəkkili Aram komendanta söz vermişdi ki, qəsəbəni bu bələdan qurtaracaq.

Dünən gecə lap qiyamət olmuşdu. Həbsxanadan şərti azad olanlarla yerli cavanlar arasında elə bir dava düşmüşdü ki, gəl, görəsən. Harayçılığa özünü yetirən komendant da bir-iki yumruq yemişdi. Hərbi hissədən çağırdığı əsgərlərin gücünə vəziyyəti zorla məcrasına salmışdı.

Səhər qəsəbəyə gəlmiş sahə müvəkkilini komendant narazı qarşıladı.

– Yaxşı bax! – deyə göyərmiş çənəsini göstərdi. – Sən lazım olanda tapılmırsan.

Aram başını buladı:

– Məni nahaq günahlandırırısan! Sahəm böyükdür, – dedi. – Çatdırmıram.

Komendant acıqla:

– Sən isti yorğan-döşəkdə yatırsan, mən burda qeyli-qaldayam, – dedi.

Sahə müvəkkili gecə baş vermiş hadisədən xəbərdar idi, istehza ilə:

– Deyirsən, səhərə qədər şortlarına keşik çəkməliyəm? – deyə soruşdu.

Komendant sahə müvəkkilinin haqlı olduğunu bildiyindən yalvardı:

– Xahiş eləyirəm, mənə kömək elə, – dedi. – Bir-iki milis nəfəri olsa, kifayətdir.

Sahə müvəkkili komendantın xahişini rədd elədi:

– Milis məsələsindən vaz keç, rəisimiz buna razı olmayacaq.

Komendant şikayətlə:

– Bəs, necə olsun? – dedi və deyindi. – Deyirlər, ermənilər çoxbilmiş olurlar. Hanı sənin hiyləgərliyin? Hanı sənin erməniliyin? Bir yol tap da!

Sahə müvəkkili güldü:

– Darıxma, erməniliyimi indi görərsən. Bu işdə tələsmək olmaz. Bilmirsən ki, ilanı Seyid Əhməd əli ilə tutarlar, – dedi.

– Seyid Əhməd kimdir?

– Yerli məsəldir, sən bilməzsən, – deyə sahə müvəkkili təkrar güldü. – Yaxındakı uşaq evindən ərsəyə çatmış üç yetimi işə götürsən, problem özbaşına çözüləcək.

– Bu yetim-yesir çözən iş deyil. Mənə qoluzorlu adam lazımdır.

– Bunlar qoluzorlu yetimlərdir, – deyə sahə müvəkkili lağ elədi. – Neçə boş yerin var?

– Ştat cədvəlində cəmi iki boş yerim var. Klub müdirliyi, bir də süpürgəçi. Bəs, üçüncüsünü hara dürtək?

– Biri də klub müdirinin ştatdankənar köməkçisi olar. Necədir?

– Hə, olar, – deyə komendant razılaşdı. – Yetimlərin hardadır?

Sahə müvəkkili istehza ilə:

– Yetimlərim buradadır, – dedi. – Mən hazır gəlmişəm.

– Eləsə çağır gəlsin.

- XXXII -

Əlli üçüncü ilin yayı idi, günlərin birində qapı döyüldü. Anuş gözlükdən baxdı. Qapının arxasında bir cavan oğlan dayanmışdı. Arvad vahimə içində geri sıçradı. Bu cavan, otuz il bundan qabaq qətlinə fitva verdiyi Canpoladın dəqiq surəti idi. Elə o bədbəxt kimi bədheybət və bazburutlu idi. Vahiməsinə dov gəlib qapını açdı.

– Anuş nənə, məni tanımadın? – deyə cavan gözləri alacalanmış nənəsini qucaqladı.

Sanı yaşıandan böyük görünürdü. Yaxından baxanda aldadıcı oxşarlıq azaldı. Nəvəsi keçmiş məşuquna oxşarsa da, üzünün cizgiləri xeyli yumşaq idi, kobud deyildi. Hətta, işıqda baxanda çöhrəsində anası Maranın nəcib sifətinin cizgiləri görünürdü. Bu da bir sirri-xuda idi.

Anuş onu bərk-bərk qucaqlayıb xeyli ağladı, təkrar-təkrar soruşdu:

- Doğrudanmı sənsən, Sanı?
– Mənəm, Anuş nənə! Məni niyə yaddan çıxarmışan?
– deyə Sanı gileyləndi. – Niyə yanıma gəlmirdin?
Anuş özünü yazıqlığa qoydu:
– Bala, canımla əlləşirdim.
– Bundan sonra qayğına özüm qalacağam. On səkkiz yaşım tamam olan kimi yetimxanadan məni buraxdılar. Hələ işə də düzəlmişəm, – deyə Sanı döşünə döydü.
– Harda yaşayacaqsan?
– İstəsən, yanında qalaram...

Anuş müharibədən sonra üstünə düşsəydi, Sanını uşaq evindən ala bilərdi, amma otuz yeddinci ilin xofu canından çıxmırdı. İndi nəvəsinin Canpolada oxşarlığı onu elə valeh elədi ki, hər şeyi unutdu, ahıl yaşında yanında bir hənirti arzusu ilə:

– Qal, Sanı, mənim səndən başqa kimim var ki! – dedi.

Axır vaxtlar Canpoladın bədənindən ayrılmış başı gözünün qabağından getmirdi. Sanını qanadının altına almaqla heç nəyi dəyişmək mümkün olmasa da, bir yüngüllük hiss elədi, elə bildi Canpoladı qanadının altına aldı...

***

Elə həmin il Badi də Bakıya qayıtdı. Anuşun şirin ovqatı pozuldu. Böyük nəvəsi özü ilə kin-küdurət gətirmişdi. Kimsəni görməyə gözü yox idi. Anuşu isə heç adam yerinə qoymurdu. Uşaq yaddaşı möhkəm olar.

Badi ailələrinin bədbəxtliyində nənəsini günahkar bilirdi. Ona nifrət eləsə də, qardaşına qarşı rəhmli idi.

– Haralarda idin, Badi? – deyə Sanı əlini onun çiyinə qoydu.

On səkkiz yaşlı cavanın boynu dönmürdü. Özü də öküz kimi güclü idi. Əsgərlik yaşına çatmış Sanı hərbi işə yararsız çıxmışdı, anadangəlmə yastıdabanlığı vardı. Anuşun köməyi sayəsində bütün hərbi mükəlləfiyyətlərdən azad edilmişdi.

Alçaq boylu Badi kiçik qardaşına altdan yuxarı heyranlıqla baxıb başına gələnləri qısaca danışdı:

– Məni Qazaxıstana sürgün eləmişdilər. Birinci vaxtlar it zülmü çəkirdim, sonra öyrəşdim. Dava başlayan kimi ərizə yazdım, cəbhəyə getdim.

Sürgünə göndəriləndə Sanı xırda uşaq idi, cəmi səkkiz yaşı vardı. İndi qardaşı ilə yanaşı duranda Badi özünü narahat hiss eləyirdi. Qan qana qaynasa da, onlar başqa-başqa adamlar idilər. Söhbətlərindən bir saat keçməmişdi ki, pozuluşdular. Badi dedi:

– Mən bu mənzildə qala bilmərəm.

Hökumət Nazıoğlu Qulunun vəzifə mənzilini müsadirə eləməmişdi. Bu boyda ev Anuşa qalmışdı. Qarı Badini dilə tutmağa çalışdı:

– Bala, ev ikinizindi, getmə.

– Qarı, bu ev qan qoxuyur, – deyə Badi mırıldandı. – Mən Sanını da aparacağam.

Sanı dərhal dilləndi:

– Sən hara istəyirsən get, mən nənəmlə qalırım.

Anuş Sanının tərəfkeşliyindən məmnun halda göz yaşı tökdü.

– Qızıllarım, var-dövlətim, hamısı sizindir. Mənim sizdən başqa kimim var ki!

Onun göz yaşlarından Badi yumşalmadı. Etinasızlıqla dedi:

– Kimə lazımdır sənin varın-dövlətin? – dedi. – Xalq kommunizmə gedir, sən var-dövlətdən danışırısan.

Anuş etiraz elədi:

– Var-dövlət həmişə lazımdır.

Badi nənəsinə lağ elədi:

– Bu ermənilər niyə belə pulpərəst olurlar, axı? Elə var-dövlətdən danışirlar.

Anuş onun yadına saldı:

– Sənin də bir tərəfin ermənidir... Bunu unutma, – dedi. – Var-dövlət yaxşı şeydir.

– Məndən vaz keç! Uzun illər mənə bir şinel bəs eləyib. Bundan sonra da sənin var-dövlətin olmadan kecinərəm, – deyə Badi eşməsinin tüstüsünü tavana üfürüb birdən maraqlandı. – Atamdan sonra, nə əcəb, mənzil müsadirə olunmayıb?

– Mən bu mənzili qorumaq üçün daha kimlərin qarısını açmamışam.

– Mənzil üçün ağız açarsan, amma Mara üçün açmazsan.

– Niyə elə danışırısan, bala? Mənim köməyim olmasaydı əri xalq düşməni çıxmış arvadı dəlixanaya göndərərdilər heç? Ya da Sanını ən yaxşı uşaq evinə verərdilərmidi? Gücüm çatsaydı, səni də sürgündən qurtardım, bacarmadım.

– Sənin hər şeyə qadir ermənilərin harada idi?

– Hamısı canının hayında idi... – deyə Anuş etinasızlıqla dilləndi. – Sən gərək heç kimi qınamayasan, bala. Baş verənlərdən xəbərin olsaydı, elə deməzdin.

Badi baş verənləri ətraflı öyrəndi.

Əri həbs ediləndən sonra Maranın sağlamlığı tamam korlandı. Onu da sürgün gözləyirdi. Hökumət adamları əvvəl elə bildilər ki, xalq düşməninin arvadı canını qurtarmaq üçün özünü dəliliyə qoyur. Təkrar-təkrar tibbi yoxlamalardan sonra inandılar ki, Mara dəlidir.

Badi dinləyib sakitləşdi, amma nənəsi ilə barışmadı. Soruşdu:

– Kənddəki evimiz salamatdırmı?

– Salamatdır. Mən olmasaydım çoxdan dağıtmışdırlar, – deyə Anuş döşünə döydü.

– Mən orda yaşayacağam.

Anuş daha onu dilə tutmadı:

– Gedirsən get, amma ananın qəbrini ziyarət elə, – deyə xahişini bildirdi. – Qoy, ruhu şad olsun.

Badi istehza ilə:

– Dirə ikən məni görəndə şad olmayan Maranın ruhu ölü ikən şad olarmı? – deyə soruşdu.

Söhbətin bu yerində Sanı özündən çıxdı:

– Adam ağbircək nənəsi ilə beləmi danışar?

Badi diqqətlə Sanıya baxdı:

– Sən Anuşun nə can olduğunu bilmirsən, qardaş! – dedi. – Bizim ailənin bütün bədbəxtliyinin mayası bu arvadır.

– Bala, elə demə! – deyə Anuş gözünün yaşına dəm verdi.

Qardaşının təkidi ilə Badi anasının qəbrinin üstünə, könülsüz də olsa, getdi, amma doğulduğu gündən ona bəd-niyabət gətirən mənzildə qalmadı. Anuşa möhtac qalmamaq üçün adını eşitdiyi, üzünü görmədiyi kəndlərinə üz tutdu. Kolxozda bir-iki ay çalışdı. Gözlənilmədən onu briqadir qoydular. Anuşun əli dinc qalmamışdı, nəvəsinə əlaltından kömək eləmişdi, amma Badi bunu bilmədi.

- XXXIII -

Sanı Anuşa sığınıb qorxusuz-hürküsüz yaşayırdı. Nənə xilaskar mələk timsalında ətrafında fırlanırdı. Başına bir qəza gələn kimi harayına yetirdi. Daha doğrusu, tumanını dəstələyib şəhər milisinə tələsirdi. Çıxartdığı hoqqadan asılı olmayaraq Sanını dərhal buraxdırırdı. Şəhər milisində möhkəm məskən salmış ermənilər Anuşu istehza ilə qarşılasalar da, sözünü yerə salmırdılar.

Arvad doğrudan da, lov xəbər nəvəsi ilə nəfəs alırdı.

Əslində, Anuşun sözü ancaq ermənilərin yanında yox, hər yerdə keçirdi. Uzun müddət Şəhər Partiya komitəsində çalışdığından şəhərdə tanımadığı vəzifə sahibi yox idi. Arvad canlı arxiv idi. Sözüünün üstündə söz demək mümkün deyildi. Bərkə düşəndə, elə yerdən məsəl çəkirdi ki, cızığından çıxanın ayaqlarının altından yer qaçırdı.

***

Nənəsi Anuşun əlaqələri olmasaydı nəvənin halı pis olacaqdı, yəqin ki, cavan canı türmələrdə çürüyəcəkdi. Amma Sanı olanlardan nəticə çıxarmırdı, hər dəfə haqlı cəzadan yayınanda daha da azğınlaşırdı.

Vəzifəli şəxsi şikəst elədiyinə görə ağır cəza verilmədi, amma ona altı ay şərti iş kəsib icbari əməyə cəlb elədilər.

Məhkəmə zalından Sanını Qəsəbədəki daş karxanasına göndərdilər. Qərarın özəlliyi də elə onda idi ki, Sanı elə burada işləyirdi, klub müdiri idi...

Sanı görüşünə gəlmiş Anuşu danlayırdı:

– Hanı sənin hər şeyə qadir ermənilərin?

Anuş hələ də kardan düşməmiş gözlərini nəvəsinin sifətindən ayırmadan dedi:

– Pis kömək elədilər? – deyə soruşdu. – Naşükür olma, bala.

Sanı razılaşmırdı:

– Budu köməkləri?

– Allahına şükür elə, canını qurtardım, – deyə Anuş səbrlə dilləndi. – Başqası olsaydı səsi indi Sibirdən gəlirdi.

- XXXIV -

Gülü Anuşu bütün günü gövşək çalan Ravillərə tapşırıb qəsəbəyə döndü. Heç fikirləşmədən Səmayənin qapısını döydü. Rəfiqəsinin qızı onu şadlıqla qarşıladı. Yaşları arasında fərqə baxmayaraq onlarınki tuturdu. Kürsümlə Mariya Topal köhnə əməl yoldaşları idilər. Bir vaxtlar kef məclislərinə qoşa gedirdilər. Gülü bunu yaxşı xatırlayırdı. Kürsüm varlandıqdan sonra bu yoldaşlığa nöqtə qoyulmuş, daha ayaqlarını itirmiş Mariyanı arayıb-axtarmırdı. Qızlar isə dostluqlarında daha sədaqətli idilər.

Səmayə gülə-gülə:

– Hardasan, ay Gülü xala? – dedi. – Sənsiz lap darıxdım.

Gülü Səmayənin girdələnmiş qarnına əlini çəkdi:

– Bəbələ necədir? – deyə soruşdu.

Səmayə dodağını büzdü:

– Elə demə, inciyərəm, – dedi. – Hatəm ağa ilə kəbinimi axund özü kəsib.

Gülü uğundu:

– Yaxşı, dodağını sallama! – dedi. – Böyüyür?

- Daha təpik atır! – deyə Səmayə qürrələndi.
- Görəsən oğlandır, ya qız?
- Oğlan olacaq!
- Nədən bilirsən?
- Deyirlər, qarın yumrulananda oğlan olur.
- Seyidlikdən ona da pay düşəcəkmiz?
- Əlbəttə, mənim oğlum da övladi-peyğəmbər olacaq, ağa olacaq.
- Görəsən kimə oxşayacaq?
- Səmayə qızgın halda dedi:
- Yəqin ki, atasına oxşayacaq.
- Birdən oxşamasa?
- Bəd danışma, – deyə Səmayə dalğın halda dilləndi.
- Onsuz da fikirdən başım partlayır.
- Hər dəfə soruşmaq istəyirəm, amma utanıram.
- Gülü xala, sənin utancaqlılığın da varmı! – deyə Səmayə güldü. – Heç bilmirdim!
- Hatəmi nə təhər razı sala bildin? – deyə Gülü marağını gizlətmədi.
- Səmayə anasının rəfiqəsindən heç nəyi gizlətmədi.
- Çox çətinliklə, – dedi. – Hər dəfə onu həkimə aparanda zulum çəkdim. Onu qınamıram, sperma nümunəsini götürməyin çətinlikləri var. Neçə dəfə probirkada yetişdirdilər, heç biri həkimi qane eləmədi, amma Hatəm verdiyi sözdən geri çəkilmədi, bətnim dölü götürənə qədər mənimlə xəstəxanaya ayaq döydü.
- Hayıf ki, sonsuzam, – deyə Gülü zarafatla dilləndi.

– Hatəmdən donorluğu xahiş edərdim, bir ağa da mən doğardım.

– Get, Sanıdan döllən, – deyə Səmayə qısqanlıqla çımxırdı.

Gülü arsız-arsız hırıldadı:

– Simicin biri! – dedi. – Bəyəm qurtaran şeydir ki, qızırqanırsan?

O, çox oturmadı, Səmayə ilə bir az pıçıldışdı, deyilməlini onun qulağına dedi. Sonra qonşu otağa keçdi, arabada oturub televizora baxan Mariya Topalla görüşdü. Qarı onun anasını soruşdu:

– Milyonçu bacım necədir?

– O da sənin kimi canı ilə əlləşir.

– Məni niyə yada salmır?

– Sizin bacılığınız daha tutmaz, xala.

– Elə niyə? – deyə Mariya istehzasını saxlamadı. – Cavanlıqda bir çarpayıda bir kişini bölə bilirdik, ahıllıqda nəyi bölə bilmirik?

– Elə ikiniz də o cür bəd əməllərinizin cəzasını çəkirsiz!

– Bəd əməllə məşğul olanları saymağa başlasam... – deyə Mariya Topal istehza ilə uzatdı.

Gülü qaşqabağını turşudub:

– Dilini farağat qoy, xala, – dedi.

Mariya Topal hədəfə dəydiyindən məmnuniyyətlə qımışdı:

– Bacılığımıza deyərsən ki, mənə bir baş çəksin.

– Bacılığın yataqdan qalxa bilsə gələr, – deyə Gülü etinasızlıqla əlil arabasından aralandı.

Onu darvazaya qədər ötürən rəfiqəsini qucaqladı. Səmayə Gülünün qulağına dedi:

– Sanıya qarşı getməkdən qorxmursan ki?

Gülü də astadan cavab verdi:

– Başıma gələnlər sənin də başına gəlsəydi, belə soruşmazdın. – Kövrəldi. – Dərdimi təzələdin.

- XXXV -

Gülünün atası cinayət aləmini qorxu altında saxlayan Sanının curlarından idi, həmişə qul kimi oğrunun qulluğunda dayanırdı. Pis ailə başçısı idi, arvadının ipini heç cür yığışdıra bilmirdi.

Ərinin gözü qabağında yüz əməldən çıxan Kürsüm atbalaxanın idi. Müəyyən şərtlər daxilində azadlığının bir qədər məhdudlaşdırılması ilə razılaşıb ərə getmişdi.

Sanı onların qəsəbədəki kiçik mənzillərinə gecələr gəlirdi. Gülünün on beş, Şikilin beş yaşı vardı. Kürsümlə Sanının “alış-verişi” uşaqların gözü qabağında baş verirdi.

Bir gün evin kişisi arvadını və on beş yaşlı qızını qumarda Sanıya uduzdu. Bundan sonra hər şey sadələşdi, Sanı açıq-aşkar mənzilə ayaq açdı. Yeniyetmə Gülü qadın kimi oğrunun o qədər xoşuna gəldi ki, günlərlə ota-

ğından çıxmırdı. Kürsüm məşuqundan ayrılmaq istəsə də, əlaqələrinin kəsilməyinə Sanı razılaşmamışdı, həm ana, həm də bala ilə yaşayırdı. Ehtiras hər üçünə hakim kəsilmişdi, bəzən bir çarpayıda yatırdılar.

Türmələrdə yüz oyundan çıxmış Sanı ağına-bozuna baxmırdı, kiçik Şikilə meyil salmışdı. Oğlanı Kürsümün gözü qabağında qucağında oturdub oxşayırdı. Amma Gülü Sanının qabağını aldı. Hamının qorxduğu bir canini hədələdi:

– Qardaşıma toxunsan, gecə başını kəsərəm.

Bu ərəfədə ev sahibinin yoxa çıxması heç kimi maraqlandırmadı. Ailə tamamilə Sanının ixtiyarına keçdi. Bu asılılığın xeyirli tərəfləri də vardı. Qəsəbədə ailəyə dəyib-dolaşmağa çəkinirdilər.

***

Kürsümün varlanmağı Şura hökumətinin çöküşü ilə başladı. Ölkənin hər yerində pal-paltar bazarları açılırdı. Kürsüm şortuluqla bir az pul yığmışdı. O, milisdə işləyən köhnə aşnalarından birinin köməyi ilə vağzalyanı balaca bazarlardan birinin müdiri oldu. Tezliklə bazar böyüdü, nəhəng bir təsərrüfata çevrildi.

Qısa vaxtda Kürsüm hörmətli bir xanım oldu. Adamlar arasında şayiə gəzirdi. Səhihliyi şübhəli olsa da, belə deyirdilər ki, Kürsüm ona bacı deyənə yüz Amerika dolları bağışlayır. Varlı adamların öz qəribəlikləri olur. Pul yağışında “yuyulandan” sonra köhnə şortu məsum qa-

dına çevrildi. İndi şəhərin hörmətli kişiləri ona əlini və ürəyini təklif eləyirdi. Əlbəttə, Kürsümün başı yerində idi, bunların heç birini qəbul eləmirdi. Bu yaşda hansı izdivacdan söhbət gedə bilərdi ki? Heç qadının sağlamlığı da buna imkan vermirdi. Pulu artdıqca, ağırları da artırdı.

***

Kürsüm tez-tez xəstələnirdi, yataqdan qalxa bilmirdi, biznesini idarə eləmək oğlunun boynuna düşürdü.

Şikil pullandıqca qərribə arzulara düşürdü, amma cəhdləri hələ nəticəsiz qalırdı, dayısı Şiri Şiriyev barışıqğa qol qoymurdu. Bir dəfə Kürsümoğlu onu yolda haxlayır:

– Dayı...

Şiri Şiriyev onun sözünü kəsmişdi:

– Mənim sən adda bacoğlum yoxdur, – deyə zəhmlə dillənmişdi.

Kürsümoğlu Şikil dayısının ürəyinə yol tapmağa çalışdı:

– Mən sənin yanına Kürsümün tapşırığı ilə gəlmişəm, dayı. Bacının sənə sözü var.

– Mənim o adda bacım yoxdu, – deyə Şiri Şiriyev Şikildən aralanmışdı.

Kürsüm bazarı başlı-başına qoyub evə qayıtmış, həkim çağırmış, dava-dərmandan sonra bir az özünə gəlmişdi. Çarpayının ayaq tərəfində oturmuş Şikil kədərli idi.

- Sənə birdən-birə nə oldu, Kürsüm? – deyə soruşdu.
- Son günlərimdir, oğlum, – deyə Kürsüm gülüm-səməyə çalışdı
- Mən sənsiz neynəyəyəm? – deyə Şikil ağladı.
- Kürsüm oğlunun göz yaşlarından məmnun oldu:
- Sənin göz yaşların ürəyimə məlhəm kimi yayılır!
- dedi, sonra sözü dəyişdi. – İndi, dayından danış. Görüşdünüzmü?
- Şikil niyyətini anasından gizlətmirdi, başına gələnləri danışdı.
- Sənin qardaşın adamdır bəyəm? Yaxşıdır elə tutuquşu kimi təkrarlasın, “mənim sən adda bacım oğlu yoxdur” desin, – deyə deyindi.
- Yaxşı, madam belə deyir, daha nəyinə gərəkdir elə dayı? – deyə Kürsüm lağ elədi.
- Şikil şit bir gülüşlə:
- Mənə dayı yox, dayının əlaqələri lazımdır, – dedi.
- Kürsüm onu başa düşməyə çalışdı:
- Bizim kifayət qədər pulumuz var.
- Sən bilirsən ki, pulumuz artdıqca düşmənlərimizin də sayı artır.
- Əlaqələri pulnan da satın almaq olar.
- Elə əlaqələr var ki, onları pulnan almaq mümkün deyil.
- Elədir, – deyə Kürsüm razılaşdı, oğlunu təriflədi. – Göz görəsi inkişaf eləyirsən.

Anasının tərifindən Şikil məmnun oldu. Kürsüm xəbər dar elədi:

– Amma dayının imkanlarını çox da yüksək qiymətləndirmə.

Şikil anasının məlumat sahibi olduğunu bildiyindən maraqla soruşdu:

– Səndə təzə xəbər var?

Kürsüm əndişə ilə gülümsədi:

– Dayının general qayınatası Moskvaya getməyə hazırlaşır. Bir azdan Şiri arxasız qalacaq, – dedi. – Tələsmə.

Şikil Gülüdən eşitdiyi xəbəri anasına bildirdi:

– Sanının başkəsənlərini türmədən buraxıblar, – dedi. – Boyunduruqdan çıxmaq vaxtıdır. Nə qədər Sanı türmədədir, torbasını tikmək lazımdır, sonra gec olacaq.

Kürsüm pıçıldadı:

– Ehtiyatlı ol! Sanı şübhələnsə, axırımıza çıxacaq! – dedi.

Şikil gözlənilməyən bir qətiyyətə:

– Geriyə yol yoxdur, – dedi. – Alçala-alçala yaşamaqdan bezmişəm, Kürsüm.

Kürsüm razılaşdı:

– Sən haqlısan, oğlum. Alçalmağın ləzzətini Sanı da görməlidir, – dedi və xeyir-dua verdi. – Allah sənə yar olsun.

Gülü qardaşına ürəkdən bağlı idi. Özündən kiçik Şikilə analıq eləmişdi. Kürsüm kef-damaqda vaxt keçirəndə arzusuz doğulmuş körpəsinin qayğısına on yaşlı Gülü qalırdı. O vaxtdan bacı-qardaş arasında etibar yaranmışdı. Qardaşının dayısı ilə barışmaq arzusunu bəyənməsə də, etiraz da eləmədi.

– Hara tələsirsən? – Soruşdu.

– Onun inadını başa düşmürəm, bacı, – deyə Şikil şikayətləndi. – Heç cür barışmaq istəmir.

– Heç sənin də inadını başa düşmürəm. Bu barışıq sənə nə verəcək?

– Mənə arxa lazımdır, – deyə Şikil yekə-yekə dilləndi.

– Bilirsən ki, mən davaya hazırlaşırım.

– Davanı sənə məsləhət görməzdim.

– Niyə?

– Davanın axırı pis ola bilər.

– Sən arxamdan qaçmasan, hər şey yaxşı olacaq.

– Mən həmişə sənin yanındayam.

– Fikrindən dönməyəcəksən?

– Mən qərarımı vermişəm.

– Bəlkə...

Gülü qətiyyətlə dedi:

– Bu adam uşaqlığı mündarladı, cavanlığı əlimdən aldı. Bütün olan-keçənlərə baxmayaraq mən onu

özümə ər bilirdim. Türmə yollarında saçım ağardı. Onun minnətdarlığını da gördüm!

Keçənlərdə zondan çıxan Sanı tək qayıtmamışdı. Özü ilə bərabər bir sarışın rus gözəli də gətirmişdi. Gülü bu qızın əlinə su tökməyə də layiq deyildi. Sanı qadını Kürsümoğlunun dəniz qırağındakı evində saxlayırdı. Gülünü də ona qulluqçuluğa məcbur eləyirdi. Amma bu çox çəkməmişdi, Sanı yenidən tutuldu. Rus gözəli də qəflətən gəldiyi kimi, qəflətən də yoxa çıxmışdı.

– Onda niyə narahatsan? – deyə Şikil soruşdu.

– Səni itirməkdən qorxuram, qardaş.

– Qorxma, Sanı daha əvvəlki Sanı deyil. Səriştəsini itirib. Görmürsən, neçə ildi “zondan” çıxa bilmirdi?

– Sənə elə gəlir, qaqaş. Sən onun qüdrətini bilmirsən.

– Onun arxalandığı adamlar ermənilər idi.

– Sanı kimilər sahibsiz qalmır, qardaş! Zənciri, yəqin ki, indi başqalarının əlindədir, – deyə Gülü məsləhət gördü. – Bəlkə Məlikəjdər ağanı dişinə vurasan? Arxalanmalı adam odur...

- XXXVII -

Hatəm Səmayədən gözünü ayıra bilmirdi. Hamiləlik qadının qənirsiz gözəlliyinə yeni çalar qatmışdı. Çöhrəsində bir mələk məsumluğu peyda olmuşdu.

– Tələsirəm, – dedi, evə keçmədi. – Güman eləyirəm ki, bu dəfə məni boş şeyə görə çağırمامısan.

Səmayə nazlandı:

– Bu dəfə vacib işdi, – dedi.

Hatəm onu dinləyib:

– Gülü qoy o başkəsənləri gözdən qoymasın, – dedi.

– Onların hər addımı barəsində mənə xəbər versin.

Səmayənin gözü doldu:

– Ağaoğlu, özünü qoru, – dedi. – Körpəm yetim doğulmasın.

Hatəm mülayim:

– Ağlaşma qurma görüm! – Köksünü ötürdü. – Səni bu işə nəhaq qoşdum.

Səmayə Hatəmin qayğıkeşliyindən təkrar doluxsundu:

– Sən məni qorxudursan, – dedi.

Hatəm azca düşünəndən sonra tapşırdı:

– Uşaq doğulana qədər evdən bayıra çıxma, həyatə düşmə, istər qonşu, istər yad olsun, heç kimlə ünsiyyət saxlama, – deyə ziyarətqahın telefonunu bir neçə dəfə təkrarladı. – Adəmi çağırarsan, istəyini deyərsən, mənə çatdırar.

Səmayə təəccübləndi:

– Əlaqələrimizi qohum-əqrəbadan gizlətməyin hara, qardaşını bu işdən hali etməyin hara? – dedi. – Dərhal gedib ağaya çatdıracaq.

– Qardaşım yelbeyindir, amma ağzıyırıq deyil, sirr saxlayandır, – deyə Hatəm onu arxayın elədi. – Gülü ilə də telefonla əlaqə saxlayarsan.

– Bu Sanının əlaltılarına görədir?

Hatəm başdansovdu cavab verdi:

– Ola bilər, -dedi. – Mamaça ilə danışmışam, sabahdan sənin yanında qalacaq.

– Gecə də qalacaq?

– Gecə də, gündüz də! Bir sözlə, uşaq doğulana qədər yanında yaşayacaq, evin bazarlığına, biş-düşünə baxacaq.

Səmayə minnətdarlıqla Hatəmin əlindən tutdu, dodaqlarına aparıb öpdü.

- XXXVIII -

Məlikəjdər fikirləri durulana qədər təsbeh çevirdi. Köşkə sakitlik çökmüşdü. Sonra ağa müqəddiməsiz xəbəri yanındakılarla bölüşdü. Nə Xalisdən, nə də Mizidən səs çıxdı. Xəbər hər ikisini təsirləndirsə də, Seyfəlin tükü də tərpənmədi. Nəhayət, Mizi dili dolaşa-dolaşa qeyd elədi:

– Bu o deməkdir ki, tezliklə Sanını da buraxacaqlar. Eləmi?

– Ravillərin türmədən çıxmağı səhihdirmi? – deyə Xalis şübhə ilə soruşdu.

Məlikəjdər başını tərپətdikdə Xalis bir də şübhəsini bildirdi:

– Bəzən belə xəbərlər yalan olur.

Məlikəjdər xəbərin mənbəyini gizlətmədi:

– Lotu Faxı yalan xəbər göndərməz, – dedi.

Seyfəl başını tərپətdi:

– Hatəm ağa də belə dedi.

Mizi təəccübünü gizlətmədi:

– Görəsən kürəkən hardan eşidib?

Seyfəl çiyinini çəkdi. Köşkə yenə sükut çökdü.

***

Hamı gedəndən sonra Məlikəjdərlə Seyfəl ikilikdə qaldılar.

– Xalislə məşğələlərin necə keçir? – deyə ağa soruşdu.

– Pis deyil, – deyə Seyfəl təriflədi. – Qavramağı yaxşıdır, hesab-kitabı günü sabah ona tapşırmaq olar.

Məlikəjdər bəzi şeylərdən hali olduğundan razılaşmadı:

– Danışdın da, Xalis ziyarətqahda tapılır ki, ona hesab-kitab da tapşırmaq?

Seyfəl gizlətmədi:

– Elədi, Xalisin oturaq işdən zəhləsi gedir, – dedi, təklif elədi. – Bəlkə ona mühafizəni tapşırmaq?

– Bəs, Mizi nə olsun? – deyə Məlikəjdər soruşdu.

Seyfəl qətiyyətlə:

– Dayım ziyarətğahın sahmanı ilə, biş-düşü ilə məşğul olsa, bəsdı, – dedi. – Daha qocalıb.

Məlikəjdər dərindən nəfəs aldı:

– Təklifin maraqlıdır, – dedi. – Amma Xalısın dəlisov cavanları başına yığması məni açmır. Eşitdiyimə görə, istilikxanaların birində zorxana açıb, yarışlar keçirir. Neynəmək istəyir?

Seyfəl gülümsədi:

– Bu barədə bir dəfə ondan soruşdum. Gülərək dedi ki, başımı qatıram.

Məlikəjdər qımışdı:

– Bir maraqlan, gör, əsl fikri nədi? – dedi.

– Yaxşı, ağa! – deyə Seyfəl onun nurani sifətində doluşan əndişəni görüb köşkdən çıxdı.

- XXXIX -

Şikil bacısının sözünü qəribliyə salmadı, bir neçə gün baş sındırandan sonra hərəkətə gəldi, amma ehtiyatı da əldən vermədi. Gözlədi, şər qarışanda maşını Ziyarətğaha sürdü. Şübhələnməsinlər deyə, hələb-həlbət piri dolandı, nəzir qutusuna bir neçə iri nominallı pul atdı. Sonra mücaviri Seyfəlin dalınca göndərdi. Şikil bir siqaret yandırdı, çəkib qurtarmamışdı ki, onu səslədilər. Bu, Seyfəl idi.

– Gedək, ağa səni gözləyir! – dedi.

Məlikəjdərlə Xalis ayaq üstə idi. Mizi qapının çərçivəsinə söykənmişdi. Qonaqla təmənələşəndən sonra hamı keçib oturdu.

Kürsümoğlu təklif olunan təamdan imtina elədi:

– Söhbətə gəlmişəm. Mən ikilikdə danışmaq istəyirdim, – deyə eyhamla gülümsədi.

Məlikəjdər başını buladı:

– Burda özgəsi yoxdu, etibar elədiyim adamlardı, – dedi.

Kürsümoğlu daha təkid eləmədi, müqəddiməsiz diləndi:

– Ravillərin türmədən çıxmağını, güman ki, bilirsən.

Məlikəjdərin üzündə bircə əza da tərpənmədi.

– Bunu bilirəm, – dedi.

– Hamı bilir ki, Sanı mənim dostumdu.

– Bəli, bunu mən də bilirəm, – deyə Məlikəjdər təsdiqlədi.

– Hamı bilir ki, Sanı mənə etibar eləyir.

– Bunu da bilirəm, – deyə Məlikəjdər başını tərpətdi.

– Sanı yalnız səni yaşadığı evə buraxır, cangüdənsiz sənin restoranına gəlir. Dostluğunuz barəsində əfsanələr gəzir.

– Amma Sanı ilə münasibətimizə dostluq demək olmaz, – deyə Kürsümoğlu dilini sürüdü.

– Bəs, nədir?

– Əslində..., əslində...,

Məlikəjdər özünü saxlaya bilmədi:

– Əslində..., Sanı sənin atalığındı, – dedi.

Kürsümoğlu soyuq halda:

– Mən elə deməzdim, – dedi. – Əslində Sanı mənim anamın aşnalarından biridi.

Məlikəjdər belə biədəb faktı mərdanə təsdiqləyən Kürsümoğluna maraqla baxdı. Tərəddüdlə dedi:

– Mən elə demirdim.

Kürsümoğlu ağanın çaşqınlığına istehza ilə:

– Dedin, ya fikirləşdin, nə fərqi var! – dedi. – Anamı o yola elə Sanı salmışdı.

Bu yerdə Məlikəjdər etirazını bildirdi:

– Sənin ananın o yolu düşməyində Sanının günahı yoxdu. Mənim cavanlığım Qəsəbədə keçib. Kürsüm keçdiyi yolu özü seçmişdi.

Kürsümoğlu üzünü turşutdu:

– Anam sənin haqqında razılıqla danışır, ətəyini öpməyə hazırı, – dedi.

– Mən bundan haliyəm, – deyə Məlikəjdər qıvrılmış ilan kimi atılmağa hazır olan Kürsümoğluya ehtiyatla baxdı.

Kürsümoğlu cibindən, tələsmədən, bir tapança çıxarıb qabağına qoydu. Söhbətin iştirakçılarının üçünün də rəngi ağardı. Məlikəjdərinə tükü də tərpnəmədi.

– Bunu mənə milis rəisi verib, – deyə Şikil dilləndi.

– Səni niyə silahlandırır ki? – deyə Məlikəjdər ehtiyatla soruşdu.

– Sanı çıxan kimi onu öldürməliyəm.

– Sən də razı oldun?

– Başqa çıxış yolum yoxdu, – deyə Kürsümoğlu dilini sürüdü. – Yaxam milis rəisinin əlindədi. Razı olmasam, on il iş verəcəklər.

– Neynəmişən ki? – deyə Məlikəjdər soruşdu.

– Keçənlərdə mənim restoranımda qətlə yetirilmiş xörəkpaylayanın ölümündə məni şübhəli bilirlər.

– Bu iş bağlanmışdı, axı!

– Ədalətin təntənəsi naminə bağlı işi təzədən açmağa nə var ki!

– Nə deyib səni tutacaqlar ki?

– Milis rəisinin dediyinə görə, bıçağın dəstəyində mənim barmaq izlərim var, – deyə Kürsümoğlu izah elədi.

Məlikəjdər anlamadı:

– Hansı bıçağın?

Kürsümoğlu irişdi:

– Xörəkpaylayan qızın köksünə sancılan bıçağın, – dedi.

– Deməli, xörəkpaylayanı sən öldürmüşən?

– Mən toyuğun başı kəsiləndə üzümü yana çevirirəm ki, ürəyim getməsin, ağa! – deyə Kürsümoğlu gözlərini qıydı. – Deyəsən, həmin gün yeməyimə nəşə qatmışdılar. Heç nədən xəbərim olmayıb. Bir də xörəkpaylayanı öldürməyə nə hacət. Kiminlə desən, gedirdi, kimin altına desən, girirdi.

– Deməli, sənə tələ qurublar.

– Bəli, elədir ki var! – deyə Kürsümoğlu razılaşdı. – Amma təkcə tələdə olduğuma görə milis rəisinin tələbinə boyun əymirəm.

– Başqa nə səbəb var ki?

– Sənə ilə haqq-hesabı çürütmək vaxtıdır, ağa! Özünü mənim evlərimdə, restoranlarımda, ailəmdə ağa kimi apardığı yetər.

– Sənəni öldürəndən sonra sənəni tutacaqlar, axı.

– Tutmayacaqlar, – deyə Kürsümoğlu inamla dedi.

– Nə bilirsən?

– Bilirəm! – deyə Kürsümoğlu dilləndi. – Məni öldürə bilərlər, amma tutmayacaqlar. Beləliyimə baxma, mən çox sirlərdən agaham.

– Sənənin adamları bunu belə qoymayacaqlar, axı! Sənənin axırına çıxmasalar əl çəkməzlər, – deyə Məlikəjdər xəbərdar elədi.

– Rəis söz verib ki, məni Sənənin adamlarının qəzəbindən qoruyacaq.

– Lap yaxşı, – deyə Məlikəjdər dərinədən nəfəs aldı. – Bəs, bütün bunları mənə niyə deyirsən ki?

Kürsümoğlu sadəcə izah elədi:

– Sənə sənənin qan düşmənidir.

Məlikəjdər soyuq halda:

– Bunu bilməyən yoxdur, – dedi. – Məlum faktdır.

Kürsümoğlu daha qətiyyətlə dedi:

– Belə qənaətə gəlmişəm ki, sən də Sənənin ölümünü istəyirsən.

Məlikəjdər soyuq halda:

– Bunu sənə kim deyib? Milis rəisi?

– Xeyr, qənaətimdən milis rəisinin xəbəri yoxdur, – deyə Kürsümoğlu dilləndi.

Məlikəjdər istehza ilə:

– Bəlkə sənə vəhy gəlib? – deyə soruşdu.

– İstehzan lap nahaqdır, ağa, – deyə Kürsümoğlu dilləndi. – Mən bildiyimi bilirəm.

Məlikəjdər bir az tərəddüdlə maraqlandığı sualı verdi:

– Milis rəisi niyə Sanının ölümünü istəyir?

– Haqq vermək istəmir. Bilir ki, Sanı türmədən çıxan kimi hər ay boğazına çökəcək, ondan pul alacaq.

– İstəmir, türmədən çıxan kimi təzədən bassın türməyə.

– Sanını tutmaq rayon milisinin işi deyil. Onun dalında dayananlar var.

Məlikəjdər yorğun halda soruşdu:

– Məndən nə istəyirsən?

– Səndən kömək istəyirəm.

– Mən övladi-peyğəmbərəm, qatil deyiləm.

Kürsümoğlu gülümsədi:

– Mən bunu bilirəm, ağa.

– Bəs, onda...

Kürsümoğlu onun sözünü kəsdi:

– Sanını öldürəndən sonra ilk vaxtlar çətin olacaq, gizlənməkdə mənə kömək eləməyini istəyirəm.

– Milis rəisi deməyib ki, səni qoruyacaq?

– Deyib.

– Bəs, nədən qorxursan?

– Mən milis rəisinə inanmıram, – deyə Kürsümoğlu izah elədi. – Əlimlə Sanını aradan qaldırandan sonra kimdi məni qoruyan! Əksinə, onlara sərf eləyir ki, mənim də işimi bitirsinlər. Amma kömək eləsən, heç kimin mənə əli çatmaz.

Məlikəjdər ağa cavab vermədi. Gözünü çevirdiyi təsbehin muncuqlarından ayırmırdı. Bu sükutda nə varsa Kürsümoğlu minnətdarlıqla dedi:

– Sağ ol, ağa, – dedi. – Bir xahişim də var.

– Buyur, Şikil!

– Ağa, istəyirəm vasitəçilik eləyəsən, dayımla məni barışdırasan.

Məlikəjdər hər şeyi yerli-yataqlı bildiyindən vasitəçilikdən boyun qaçırtmışdı. Kürsümoğlu təkrar minnət elədi:

– Ağa, Şiri dayım bircə sənə sözünü yerə salmaz.

Ağa başını buladı:

– Şikil bala, indi Şiri əvvəlki adam deyil. Vəzifə, var-dövlət onu tamam korlayıb. Hələ yuxarılarda uçur, büdrəyib yerə dəyməsə, ağı başına gəlməz, – dedi və sonra maraqlandı. – Şikil bala, bu özündən müştəbeh dayınla barışmaq nəyinə gərəkdir, axı?

Şikil əsil məqsədini gizlətdi:

– Bilirsən, ağa, Kürsümün halı pisdir, qardaşının yolunu gözləyir.

Məlikəjdər ağa Kürsümoğlunun dediyinə inanmasa da:

– Kömək eləməyə hazırım, amma dayın söz deyilməli adam deyil, – dedi.

Kürsümoğlu ağanın haqlı olduğunu bilirdi:

– Bəs, nə məsləhət görürsən?

Ağanın ani fikirdən sonra məsləhəti bu oldu:

– Tələsmə, Şikil, tezliklə barışığa səbəb olan hadisələr baş verəcək.

- XXXX -

Şiri Şiriyev təvəllüd tapanda bacısı Kürsümün iyirmi yaşı vardı. Atası qəsəbədəki daş karxanasında çalışır, hər gün işə piyada gedib-gəlirdi.

Müharibədən xəstəhal, bir az havalı qayıtmış ata Şiriyev tez-tez badəyə yoldaşlıq eləyir, dünyanın dərd-sərinini unutmaq istəyirdi. Doğulduğu və yaşadığı kənddən zəhləsi gedirdi. O, qəsəbənin qaynar həyatını sevirdi. Bəzən ailəsini yanına alır, kluba gətirirdi. Burada tez-tez kino göstərilirdi.

Qəsəbənin ab-havasına öyrəşmiş qızı Kürsüm tezliklə cızığından çıxdı, pis yola düşdü. Ata Şiriyev, içki düşkünü olsa da, patriarxal kənd adətlərinə sadıq çıxdı. Qızıxmış Kürsümü evindən qovdu. Bundan sonra çox yaşamadı.

Ana Şiriyeva qonum-qonşunun qınağından bezikib kənddəki evini dəyər-dəyməzinə satdı, qəsəbəyə köçdü. Kiçik Şirini dolandırmaq üçün günü idarələrdə süpür-gəçilikdə keçirdi. Ərinin ölümündə Kürsümü günahkar saydığından qızını lənətlədi, ömrünün sonuna qədər onunla barışmadı.

Şiri uşaqlıqdan hərbi şəhərciyə dadandı. Rus dilli uşaqlarla dostluq eləyir, Kaştanın qızları ilə durub otururdu. Polkovnik İvanov hərbi hissəyə təyinat alandan sonra Şiri onun qızı Albinaya meyl saldı. Gələcəyini də bu təyin elədi.

Əsgərliyini Bakıda, yəni alışdığı hissədə çəkdi. Sonra gələcək qayınatasının köməyi ilə hərbi məktəbə göndəriş aldı. Oranı qurtarıb bir müddət zabit kimi çalışdı, polkovnikin qızına evləndi. Sonra xəstəliyilə bağlı ehtiyata çıxdı. Yenə də general qayınatası irəli düşdü. Şiri iri bir təsərrüfatın direktoru oldu. Başçılıq elədiyi subtropik sovxoz Abşeronun böyük bir ərazisini əhatə eləyirdi. Bünövrəsində bir neçə kəndin kolxozu dururdu.

***

Keçmiş zabitin istedadı qısa vaxtda üzə çıxdı. Bərbad günə qalmış sovxozu qaydaya saldı. İnanmaq olmurdu ki, hərbcidən belə bacarıqlı sahibkar çıxar.

Həyatının böyük bir hissəsi hərbcilər arasında keçdiyindən Şirinin əmrlərdən xoşu gəlirdi. Özü də əmrlərlə yaşamağa alışmışdı. Orduda mayor rütbəsinə qə-

dər qalxmışdı. Üzdən ciddi adama oxşasa da, daxilən qəribəliklərdən xali deyildi. Bir az da baməzəliyi vardı. Vəzifədə yerini bərkidən kimi oyunbazlığa başladı. Sovxozun işçilərini əsgəri qayda da düzüb onlara təlim keçirdi. Sağa-sola dönməyi öyrədirdi.

Camaat hoydu-hoydunu xoşladığından tezliklə bunun sorağı generala da çatdı. Şirini çağırıb danladı:

– Sovxoz hərbi hissə deyil, Şiri, – dedi. – Ədabazlığı boşla.

Şiri razılaşmadı:

– Qoy, öyrənsinlər, general, – dedi. – Müharibə vaxtı gərəkləri olar.

General lağ elədi:

– Kiminlə müharibə eləmək fikrindəsən?

Şiri də istehza ilə:

– Müharibə artıq başlayıb, general, – dedi. – Ermənistandan azərbaycanlıları qovurlar.

General inamsız halda:

– Bundan xəbərim var. Amma mərkəzi hökumət imkan verməz.

Şiri başını buladı:

– Erməniləri heç mərkəzi hökumət də dayandıra bilməz.

– Hardan bilirsən?

– Onlarla yanaşı qulluq eləmişəm. Erməniləri yaxşı tanıyıram.

General əlini yellətdi:

– Elə bilirsən, ermənilərə ölkəni parçalamaq imkanı veriləcək? – dedi. – Mənə elə gəlir, bir-iki aya hər şey sakitləşəcək.

Şiri əlini qaldırdı:

– Ay sakitləşdi ha! – dedi. – Ermənilərlə bizim davamız hələ qabaqdadır.

General mübahisəyə yekun vurdu:

– Hər halda, sovxoz fəhləsindən döyüşçü çıxmaz, Şiri. Vuruşmağa nizami ordu lazımdır.

Danlaqdan bir az həsdəsə də Şiri Şiriyev şakərindən əl çəkmirdi. Arada yenə də fəhlələri əmrlə işə göndərirdi. Lakin işçilər onun komandalarına tabe olsalar da, göstərişlərini səlis yerinə yetirmirdilər.

Onun arxası bağlı olduğundan arxayın işləyirdi. İxtiyarında olan nəhəng təsərrüfatı göz bəbəyi kimi qoruyurdu. Hər çöpün üstündə əsirdi. Əlbəttə, ağılına da gəlməzdi ki, sovxoz bir gün onun mülkiyyətinə çevriləcək.

Şiriyevin gecəsi-gündüzü yox idi. Onun iki differli UAZ maşını həmişə hərəkətdə idi.

***

Sovet hökuməti çökə-çökdə sovxoz cəlbədici tikəyə dönmüşdü. General İvanovun himayəsi olmasaydı Şiri-ni aradan çıxarardılar. Yağlı tikədə gözü olanların sayı çox idi. Sovxozun nəyi yox idi! Təsərrüfatın iri mal ferması, süd məhsulları zavodu, ucu-bucağı görünməyən meyvə bağları, meyvə məhsulu emal edən zavodu var-

dı. Mükəmməl quşçuluq fermasına məktəb şagirdlərini ekskursiyaya gətirirdilər. Varlı-hallı təsərrüfata baxmağına dəyərdi. Sovxoz göz oxşayırdı...

Şiriyev həyatından da, bəxtinə çıxan arvaddan da çox razı idi. General qızı Albina xanım ailəcanlı, mehriban qadındı. Bir oğlanları vardı. Yeddi yaşın içində idi. Uşaq gec doğulmuşdu. Elə buna görə də həm ata-ananın, həm də babanın sevimlisi idi.

Şiri ailə ənənələrinə hörmət əlaməti olaraq Kürsümlə heç bir əlaqə saxlamırdı. Xanımı da əvvəllər bacı ilə qardaşın münasibətlərinə qarışmırdı. Vaxt keçdi, Kürsüm varlandı, milyonlara sahib oldu. Kürsümoğlu Şikil dayısı arvadına yol tapdı, qılığına girdi. Bir gün general qızı fikrini ərilə bölüşdü:

– Mənə elə gəlir ki, bacınla barışsan yaxşıdı.

Şiri razılaşmadı:

– Kürsüm bizim ailənin adını ləkələyib, – dedi.

Albina xanım onu dilə tutmağa çalışdı:

– Gör, nə qədər vaxt keçib. İndi bacının sən yaşda qızı, oğlu var, – dedi.

– Qızı da onun kimi ləçəkdir. Bir cinayətkara məşuqəlik eləyir.

Albina məlumatlı olduğundan etirazla:

– Gülü deyir ki, Sanı məşuqəm yox, ərimdi... – dedi.

– Bacoğlu Şikil isə çox qohumcanlıdır. O günləri yanıma gəlmişdi, səndən şikayətlənirdi. Deyirdi, dayıma yaxınlaşdım, məni adam yerinə qoymadı.

Şiri arvadını acıladı:

– Onlar səni vəkilmi tutublar?

General qızı mülayimliklə:

– Şiri, əzizim, bacın indi altmış yaşında qoca arvad-dır, – dedi. – Bağışla onu.

– Bu mümkün deyil, – deyə Şiri çıxırdı.

Albina da səsini qaldırdı:

– Xahiş edirəm, üstümə qışqırma! – dedi. – Kürsüm indi şəhərin varlı adamlarındandı, milyonları var, dövlət adamları ilə durub-oturur, görüşünə din xadimləri gəlir, sözü hər yerdə keçir, sən isə...

– Pul namus ölçüsü deyil, – deyə Şiri xoşagəlməz söhbəti yekunlaşdırmağa çalışdı.

Evin xanımı əl çəkmədi:

– Qohum qohuma arxa olmalıdı.

Şiri bezikib ayağa qalxdı:

– Bu söhbəti qurtardıq, – dedi. – Daha çürüyünü çıxarma.

Albina bir az susub astadan dedi:

– Bacın sağalmaz xəstəliyə tutulub, ölüm yatağında-dı, Şiri.

– Ölməz! – deyə Şiri yenə qulaq asmadı.

– Sonra peşman olarsan!

– Olmaram.

Albina xanım incik halda üzünü ərindən çevirdi. Xırda narazılıqlara baxmayaraq onlar, atasının qanadı al-

tında, xoşbəxt yaşayırdılar. Bu, Albina xanımı, bəzən, xoflandırırdı.

- XXXXI -

General sübh tezdən, qəflətən onların qapısını açdı. QIZI ilə kürəkənini təşvişdən qurtarmaq üçün tələsik dedi:

– Narahat olmayın! – dedi. – Gəldim sizə deyim ki, Moskvadan təyinatım gəlib. Əlbəttə, bu çoxdan gözlədiyim yüksək vəzifə deyil, amma imtina eləmədim.

Albina əlini dodağına apardı:

– Uşaq yatıb... – dedi. – Yavaş danış.

General qonşu otaqda yatan nəvəsini oyatmamaq üçün astadan:

– Əmrimi keçən gecə veriblər, – deyə keçib oturdu. – Bu gün Moskvada olmalıyam.

Şiri boynunun ardını qaşdı:

– Sənsiz halımız pis olacaq, – dedi.

Atasının Moskvada daşayacağı vəzifəni dəqiqləşdirəndən sonra Albina irad tutdu:

– Gərək bu təyinata razılıq verməyəydin. Heç sənə yaraşan vəzifə deyil.

– Bu təyinatı qəbul eləmək mənim üçün də çətindir, – deyə general dilləndi. – Amma Bakıda qala bilmərəm. Getməyim yaxşıdı.

– Niyə?

– Şəhərdəki mitinqlərin axırı yaxşı qurtarmayacaq. Bir gün ordu işə qarışacaq, – deyə general izah elədi. – Belə olsa, kənarda qalmaq mümkün olmayacaq. Gərək dostlarımın üstünə BTR-lə, tankla gedim. Bunu da özümə rəva görə bilmərəm.

Şiri öz hayında idi:

– Məni əzəcəklər, – dedi. – Hələ əlin üstümdədi, arada, görürsən, problem yaradırlar. Sən gedəndən sonra, gör, nələr olacaq.

General arxayınlıqla:

– Qorxma, səni Məlikəjdər ağaya tapşıracağam, – dedi. – Uçmazdan qabaq ona baş çəkəcəyəm.

Şiri inamsızlıqla:

– Məlikəjdər neynəyə bilər ki? – dedi. – Adi din xadimidir, nazir deyil ki!

General inamla:

– Nazirdən də artıqdı, – dedi. – Sən yekəxanalığı boşlasan, görərsən.

***

Günün günorta vaxtı Ziyarətgahın qarşısında üç-dörd minik maşını dayandı. Hamısı hərbi nömrə-nişanlı idi. Maşından tökülüşən adamlar da rütbəli hərbcilər idi. General qabaqda gəlirdi.

Mücvir həyəcanla ağa köşkünə qaçdı. Darvaza dərhal taybatay açıldı. Məlikəjdər generalın gəlişini gözləyirdi. Başındakı adamlarla bərabər hörmətli qonaqları

qarşılamağa çıxdı. Ağa generalı müşayiət eləyən zabitlərə söz atdı:

– Generalı qabağa verib özünüz də arxasında gizlənmisinüz. Bu heç nizamnaməyə uyğun deyil, – deyə təbəssümlə qonaqlara bir-bir əl verdi.

Məlikəjdərin atmacası hərbciləri çaşdırdı. General zarafatı qiymətləndirdi:

– Bu hələ harasıdır, ağa! – dedi. – Bunlardan olsa, rəislərini qoyub qaçarlar.

Məlikəjdər arxada dayanmış Seyfəli, Mizini, Xalisi işarə ilə qabağa çağırdı. Onların qonaqlarla görüşməyini gözləyib generalın qoluna girdi:

– Buyur, içəri, – dedi. – Gəlişinə hazırlıq görmüşük.

General içəri keçməkdən boyun qaçırtdı:

– Vaxtım yoxdur! Hərbi təyyarə məni gözləyir, – dedi.

Məlikəjdər təəccüblə:

– Hara hazırlaşmısan?

– Gəldim səninlə sağollaşım, – deyə general adamlardan aralandı. – Kənara çəkilək. Sənə deyiləsi sözüm var.

– ...

General ağanın sözsüz sualına cavab verdi:

– Məni Moskvaya çağırırlar, ağa. Orada qulluq eləyəcəyəm.

– Yaxşı yol! – deyə Məlikəjdər ona uğur dilədi.

General davam elədi:

– İstəyirəm biləsən ki, baş verənlərdən asılı olmaya-raq mən həmişə sizin dostunuzam.

Məlikəjdər razılıqla başını tərپətdi:

– Mən bunu bilirəm, – dedi. – General, bəs, bizim sövdamız nə olacaq?

– Demək çətindir, ağa! – deyə general yekə qarnını sığalladı, cangüdəninini göstərdi. – Hələlik kapitanla əlaqə saxlayacaqsan. Sonrasına da baxarıq.

Məlikəjdər onların iki metrliyində dayanmış cavan kapitana etimadsızlıqla baxdı. Generaldan soruşdu:

– Pullar da kapitana ötürüləcək?

General başını tərپətib Məlikəjdərin şübhələrini rəf eləmək üçün:

– İnanılmış adamdır... – dedi. – Neçə illərdir ki, yarımda gəzdirirəm.

– Yaşayarıq, görərik, – deyə Məlikəjdər dərinədən nəfəs aldı.

General bir az susandan sonra:

– Bir xahişim var səndən! – dedi.

Məlikəjdər dedi:

– Buyur, general.

– Əlin Şiri Şiriyevin üstündə olsun.

Məlikəjdər başını tərپətdi:

– Kürəkənin haçan müraciət eləsə, köməyimi əsirgəmərəm, – dedi. – Bilirsən ki, mən dostluqda sadıq adamam.

General minnətdarlıqla:

– Allah dostluqda səni var eləsin, – dedi.

– General, bizi unutma, – deyə Məlikəjdər əlini uzatdı.

General onun əlini tutmadı, balaca kişini yüngülcə qucaqladı. Sonra möhkəm əsgəri yerişlə başda dayanmış maşına tərəf getdi.

- XXXXII -

Qonaqlar gedəndən sonra köşkə çəkildilər, bayırda dayanmaq olmurdu, soyuq idi. Məlikəjdər təsbehi əlindən alanda Seyfəl üzrxahlıqla:

– Bağışla, ağa, bilirəm yorğunsan, amma suçu Piri bayaqdan bayır köşkdə gözləyir.

Məlikəjdər köksünü ötürüb buyurdu:

– Neynək, çağır gəlsin.

– Necə böyük təzad! Generaldan sonra suçu ilə ixtilat! – deyə Xalis atasının kefini açmağa çalışdı.

Seyfəlin işarəsi ilə Suçu Pirini içəri buraxdılar. O, cəld addımlarla ağaya yanaşdı, ona tərəf meyillənən Məlikəjdərlə görüşdü, otaqdakıqlarla təmənələşəndən sonra göstərilən yerdə oturdu. Araya düşən qısa sükutu ağanın mülayim səsi pozdu:

– Sənə demişdim, axı, lazım olanda səni özüm tapaçağam.

– Bağışla, ağa, qulağıma bir səs dəyib. Gəldim səhhiyyəliyini öyrənəm, – deyə suçu Piri üzrxahlıqla dilləndi.

– Nə sədi elə? – deyə Məlikəjdər soruşdu.

Suçu Pirinin hülqumu qalxıb-endi:

– Ağa, deyirlər, Sanını türmədən buraxıblar, – dedi.

Məlikəjdər xəbərin belə sürətlə yayılmağından duruxdu, amma düzünü dedi:

– Sanını yox, onun başkəsənlərini buraxıblar.

– Ravilləri deyirsən, ağa?

Məlikəjdər başını tərətdikdə suçu Piri dizi üstə qalxıb:

– Onda izn ver mən mürəxxəs olum, ağa, – dedi.

Məlikəjdər qoymadı:

– Otur, – dedi. – Sənə deyəcək sözüm var.

Suçu Piri yerini təzədən rahatladı:

– Buyur, ağa! – dedi və ağlına nə gəldisə həyəcanla soruşdu. – Bilmirsən, Sanının özünü haçan buraxacaqlar?

Məlikəjdər fikrini gizlətmədi, dedi:

– Güman ki, yaxınlarda onu da buraxacaqlar, – deyə qısa fasilədən sonra məsləhət gördü. – Mən sənə keçən dəfə demişəm, yenə təkrarlayıram, Piri, qardaşım, olacaqla barış, axmaq fikirləri başından çıxart.

Suçu Pirinin rəngi qaraldı, hövllə dedi:

– Ağa, ağa...

– Nədi, Piri?

Suçu Piri alnına tökülmüş çal saçlarını qaldırdı. Qədim heroqliflərə oxşayan şırımları göstərdi:

– Ağa, alnım od tutub yanır... Alnıma döyülmüş yazını ülgüclə bayı olaraq sıyırmışam. On ildi yanır, yanğısı keçmir. Əlini toxundur, ağa!

Məlikəjdər Pirinin alnındakı şırımların tarixini bilirdi, əlini onun alnına toxundurmadı, çiyinə qoydu:

– Keçənə güzəşt deyərlər, Piri. Sanının indi altmış yaşı var. Bir ayağı gordadı, – dedi. – Başını yenidən bəlaya salma, kəsbkarlığını elə.

– Güzəşt ola bilməz, ağa. Lap axırınıcı günüm də olsa, mən qisasımı yerdə qoya bilmərəm, – deyə Suçu Piri gözlənilmədən yumruğunu dizinin qaşına vurdu.

Məlikəjdər bir də fikrini izah elədi:

– Bu yaşda türmələrə düşmək asan olmayacaq...

– Sanının işini bitirəndən sonra nə olacaq, qoy, olsun! – deyə Suçu Piri duruxmadan cavab verdi.

– Köməyimə çox da güvənmə, – deyə Məlikəjdər ağa onu xəbərdar elədi. – Elə vaxt olur ki, nə pul keçir, nə də söz.

– Mən intiqamımı almalyam.

Məlikəjdər ağa əlini göyə qaldırdı:

– Bir Allah şahiddir ki, mən səni fikrindən daşındırmaq üçün əlimdən gələni elədim.

Suçu Piri onu sakitləşdirdi:

– Bu günahı mənim adıma yaz, ağa, sənlik bir iş yoxdu, – dedi, sonra gizli bir təmənnə ilə. – Bircə xeyir-duan mənə bəsd.

Məlikəjdər qətiyyətlə onun təmənnəsini rədd elədi:

– Mən qətlə xeyir-dua verə bilmərəm! – dedi, sonra söhbəti dəyişdi. – Maşının sazdırmı?

Ağanın qəribəliklərini bilən suçu Piri şikayətlənmədi:

– Kəramətindən maşının təkərləri dıgırlanır, – dedi və onu əmin elədi. – Narahat olmayın, ziyarətgahı, malikanəni susuz qoymaram.

Yeddi-səkkiz il bundan qabaq türmədən çıxmış Piri Ziyarətgaha gəlib kömək istəmişdi. Demişdi ki, mənə heç kim işə götürmür. Məlikəjdər dinləyib qabağa düşmüşdü, ağanın xahişi ilə Piriyə bir on tonluq “Kr.AZ” markalı su maşını vermişdilər. O vaxtdan bu günə kimi Piri kənd məktəblərinə, uşaq bağçalarına şirin su daşıyır, arada “çax-çux” da edib başını dolandırır.

– Başqa bir sözünüz yoxdusa, mən gedim, ağa.

Məlikəjdər başını tərpedərək boğazını arıtladı:

– Get, amma maşını saz saxla! – dedi, nədənsə Xalisə buyurdu. – Piri əmioğlunu yola sal.

- XXXXIII -

Piri, əlbəttə, mələk deyildi. Həyatı uşaqlıqdan çamurluqda, əskik əməllərdə keçmişdi. Türməyə, kiçik ikən, oğurluq üstündə düşmüşdü. Uşaq kaloniyasında da dinc qalmadı. Bədbəxt uşaqlar birləşib əzazil bir nəzarətçiyə hücum elədilər, ona xətər yetirdilər. Beş il də

buna görə Pirinin belinə yüklədilər. Həddi-buluğa çatdığından uşaq kaloniyasından çıxarıb Sibirdəki “zon”-lardan birinə göndərdilər. İş elə gətirdi ki, Piri Sanı ilə bir baraka düşdü. İçəridə iyirmi dustaq vardı. Üç-dörd müsəlman Sanının başına cəm olmuşdu. Xristianlar isə Kulik adlı bir qanuni oğrunun başçılığı altında birləşmişdilər.

Pirinin gəlib bura düşməyi bir vəhy idi. Nədənsə, Sanı onu yaxına buraxmırdı.

Xristianlar da onu yaxına buraxmırdılar. Piri arada qalmışdı. Hamı ona buyururdu. Soyuq qış gecələri sobaya nəzarət eləməli, sönməyə qoymamalı idi. Paraşanı ona daşıtdırır, ayaqqabıları ona yağlatdırıb sildirir, barakı ona süpürtdürür-yudurdurdular. İstənilən dustağın buyruğunu qaça-qaça yerinə yetirməyəndə, hətta yubananda belə, döyülürdü.

Dəstələr arasında gizli rəqabət heç vaxt açıq mübarizəyə keçmirdi. Bir-birinin işinə qarışmırdılar. Müsəlmanlar sayca az olsalar da, xristianlar onlara bata bilmirdilər. Sanının zəhmindən, zindan kimi ağır yumruqlarından, dəlisovluğundan nəzarətçilər də çəkinirdi.

Kulik də adam öldürmüşdü, amma mülayim, həmişə yuxulu bir adamdı. Bu aldadıcı bir maska idi. Tanımayan-bilməyən risk eləyib ona ilişəndə elə bu maskanın qurbanı olurdu. Kulik cəld idi, ülgüclə çox gözəl rəftar eləyirdi.

***

«Zon»un nəzarətçiləri qəddarlıqda ad çıxarmışdılar. Cızığından çıxan dustağı bircə dəfə cəza blokuna atmaq kifayət idi. Bundan sonra həmin adam nəzarətçinin qayım səsini eşidən kimi qorxudan şalvarını isladırırdı. Cəza blokundan tək-tək dustaq adamlığını itirmədən çıxırdı.

Barakın baş nəzarətçisi Bakıda böyümüş ruslardan idi. “Zon”a təzə təyinat almışdı. Altı-yeddi aydı işləyirdi. Dustaqlardan eşitdiyi qulaq cırmaqlayan bəzi ifadələr onu maraqlandırdı. Vəzifə üçün yer eşən təzə nəzarətçi dərhal rəisin yanına qaçdı. Ona məlumat verdi, şübhələrini bildirdi:

– Rəis, hazırlıq gedir, qaçış olacaq.

– Hardan bilirsən? Şerlok Holmssan? – deyə kaloniyanın rəisi onu acıladı.

Təzə nəzarətçi təslim olmadı, inadkarlıq elədi, axır ki, rəisin razılığını aldı.

***

Təzə nəzarətçi iki dəstə arasında qalan Pirinin incidilməyinə bir müddət maraqla baxdı. Xatirində Azərbaycan dilində beş-altı söz qalmışdı. İndi onlar karına gəlmişdi. Piriyə bir neçə gün asan işlər tapşırırdı.

Bir gün təzə nəzarətçi kabinetini silib-süpürən Piriyə dedi:

– Yerli, gəl, otur.

Kətilin qırağında oturmuş Pirinin əlinə içi ətlə doldurulmuş yarım buxanka ağ çörək verdi:

– Burda, ye! – dedi. – Baraka aparsan, əlindən alarlar.

Piri nəzarətçinin xoş münasibətindən kövrəldi. Buxankanı iki əlli tutub başını qaldırmadan yeyirdi. Şorlanan göz yaşı ilə islanmış çörək duzlu idi. Böyük nəzarətçi yalançı bir mülayimliklə:

– Mənim sənə ürəyim yanır. Görürəm səni hər iki dəstə incidir. Sənin bir ilin qalıb. Mənə kömək eləsən qoymaram ki, işinin üstünə iş gəlsin.

– Mən kömək eləməyə hazırım...

Nəzarətçi bir az da sarı simə vurmağı qərara aldı:

– Biz bilirik ki, sənin anan rus qızıdır, – dedi. – Bəs, niyə rusca pis danışırsan?

Piri başını tərpətdi:

– Məni ata nənəm böyüdüb. Ona görə də rusca pis bilirəm.

– Fərqi yoxdur, sənə kömək eləyəcəyəm. Yoxsa məhv olub gedəcəksən.

Piri əlini döşünə qoydu:

– Minnətdar olaram, vətəndaş rəis, – dedi. – Mənə görə nə qulluq?

Nəzarətçi diqqətlə ona baxdı:

– Bu gündən sənin işin barakda, elə zonda eşitdiklərini mənə xəbər verməkdir, – dedi. – Bildin?

Piri başını tərpətdikdə nəzarətçi ayağa qalxdı, rezin dəyəniyi götürdü.

– Başını aşağı sal və möhkəm dayan! – deyə əmr elədi.

Onun hərəkətlərinə təəccüblə baxan Piri başını əydi.

Nəzarətçi qəflətən bir-iki zərbə endirdi. Sənətkarlıqla Pirinin üz-gözünü partlatdı. Dustaq ağrıdan qışqırdı:

– Məni niyə döyürsən, rəis? Mən ki razıyam... – dedi.

Nəzarətçi gördüyü işdən razı halda gülümsədi:

– Ay səfeh, xeyrin üçün döyürəm. Baraka qayıdanda, qoy, görsünlər ki, sən cəzalanmısan, – dedi və rezin dəyənəyi hədə ilə yellətdi. – İndi isə get, amma dilini dinc saxla, məni aldatmaq fikrinə düşmə!

***

Bir neçə günə Piri dirçəldi. Hər gün həvəslə camaşırxanadakı deşiyə yaxınlaşır, eşitdiklərini, gördüklərini danışdı. Qurtaranda deşikdən soruşurdular:

– Vəssalam?

– Vəssalam.

– Eləsə, rədd ol.

Yazda «Zon»a təzə dustaqlar gətirdilər. “Vəkil” ləqəbli birisini onların barakına yerləşdirdilər. Dustaq xəstə idi. Kuliklə ədyal altında bir neçə dəqiqə pıçıldıadıqdan sonra təzə gələni sobaya yaxın yerləşdirdilər ki, tərləyib sağalsın. Tezliklə məlum oldu ki, Kulik onunla hesablaşır.

Bir gün Piri camaşırxanadan baraka qayıdırdı. Qarınağrısı onu tutdu. Özünü yolun altındakı pöhrəliyə ver-

di. Birdən qulağına səs dəydi. İki nəfər onun tuşunda dayanıb söhbət eləyirdi. Təzə gələn dustaqla Kulik idi. Axıncısı hirslə deyirdi:

– Allah haqqı, yerini deyə bilmərəm. Bir onu deyə bilərəm ki, bərk yerdə gizlətmişəm. Türmədən çıxandan sonra qardaş malı kimi böləcəyik. Heç şübhən olmasın! Kulik kimi söz verirəm.

Təzə dustaq xoş bir istehza ilə:

– Adın özünə xoş gəlir, deyəsən? – dedi. – Ay zırrama, o adı sənə mən vermişəm ki, gözümə soxasan?

Kulik səsini endirdi:

– Mən sənin yaxşılığını heç vaxt unutmayacağam, dost, – dedi. – Amma mənə məcbur eləmə.

«Vəkil» özündən razı halda öskürdü:

– Qardaş, gizlətdiyin tək sənin deyil, axı, – dedi. – Hamımızındır.

Kulik səsini yenə qaldırdı:

– Tutulan tək mənəm ki! – dedi. – Keçdiyim cəhənmədən xəbəriniz yoxdur! Amma pulların yerini mənə dedirdə bilmədilər.

– Buna görə hamı sənin xətrini istəyir də! – deyə təzə dustaq onu dilə basdı. – Amma indi dostların ehtiyac içindədir. Pulun yerini de, sənin payına toxunan olmayacaq. Mən zəmin dururam.

Kulik bir an fikrə getdi, sonra qəti halda:

– Nə qədər mən türmədəyəm, pul da gizlətdiyim yerdə qalacaq, – dedi.

Bu qətiyyətin qarşısında aciz qalan təzə dustaq kə-dərlə:

– Hələ on ilin qalır. Sən çıxana qədər pullar çürüyər, axı.

– Mən də burada çürüyürəm... – deyə Kulik mızıldandı. – Axx! Bircə buradan qaça bilsəydim!

Təzə gələn:

– Burdan qaçmaq çətinidir. On kilometr ətrafda ins-cins yoxdur, tayqadır, – dedi. – Sən, gəl, bu fikirdən da-şın. Qaçış mümkün deyil.

Kulik laqeydliklə:

– Özünüz bilin! Onda, qoy, pullar torpaq altında çü-rüsün, – dedi. – Mənə deyən lazımdır, ay əbləh, tutulan-da hamını baqaja qoy da! Niyə hər şeyi boynuna götü-rürdün? Niyə karserlərə, elektroşoklara dözürdün?

Təzə gələn dustaq onun deyilməyinə istehza ilə qu-laq asırdı:

– Özünə əl qatma, dostum. Heç kim dalından qaçma-yıb. Bir aya məni buraxırlar. Qaçmağının da planı artıq hazırdır, – dedi və tənə ilə əlavə elədi. – Sən bilən, mən buralarda neynəyirəm?

Kulikin üzü güldü:

– Belə de! Bəs məni niyə dilləndirirsən? Bunu gələn kimi deyəydin də.

– Səni yoxlayırdım...

– Gəl, səni öpüm! – deyə Kulik onu qucaqladı. – Ağ daşlı Moskva üçün elə darıxmışam.

Təzə gələn onun sevincinə şərək olmadı:

– Çox sevinmə! Moskvanı da yaddan çıxart, – dedi.

– O sənədlər ki, səndə olacaq heç Ural dağlarını da aşma bilməyəcəksən, dərhal qapazlayacaqlar. Qazaxıstanda, ya da Orta Asiyada gününü keçirməli olacaqsan.

– Dünyanın o başında olsun, amma azadlıqda olum, qardaş, – deyə Kulik sevinclə güldü. – Danış, görüm qaçışı necə aşıracaqsan?

– Bu sonrakı söhbətdir... Gecdir, gedək.

Kuliklə «Vəkil» pöhrəlikdən aralanandan sonra Piri gizləndiyi yerdən çıxdı. Qəlbində türməyə, nəzarətçilərə qarşı bir nifrət, dustaq həmrəyliyi kök salmışdı. Piri bu barədə susmağı qərara aldı.

***

Amma elə bir şey baş verdi ki, dustaq həmrəyliyi pozmalı oldu. Piri səhər qalxanda çəkmələrini Kulikin ayağında gördü. Çəkinə-çəkinə:

– Qardaş, sən çaşıb mənim ayaqqabılarımı geyinmişən, – dedi.

Kulik laqeyd halda:

– Sən də çaşıb mənimkiləri geyərsən.

Piri Kulikin ətrafında dayanan dəstə üzvlərinə baxdı, udqundu. Çəkmələrinin üstü bir şey olmasa da altı-İçi əla idi, nəzarətçi vermişdi. Kulikin su buraxan çəkmələrini dinməz ayağına çəkdi

Piri əl arabasını camaşırxanaya tərəf dığışlatdı.

Bir ay sonra Kuliki «zon»dan xeyli aralı qayığa minən yerdə yaxaladılar, sürüyə-sürüyə düşərgəyə gətirdilər. Qaçışla əlaqəsi olanların hamısını karsərə atdılar. Kulikin dəstəsini pərən-pərən saldılar. Sanının əl-qolu açıldı, daha barakda onun tərəfdarları qayda qoyurdular.

Karserdən çıxmış Kuliki tanımaq olmurdu, qan qusurdu. Piri daha ondan qorxmurdu. Günlərini sayırdı, artıq azadlığın bir addımlığında idi.

Gecə yarısı onu dörd nəfər basmarladı, ağzına əski tıxadılar. Ədyallardan çadır düzəltdilər ki, yandırılan şamın işığı nəzarətçini duyuq salmasın. Piriyə məhkəmə qurdular. Kulik üzünü “məhkəmədə” iştirak eləyənlərə tutdu:

– Öz qardaşlarını satan adamın cəzası nədir, qardaşlar? – deyə soruşdu.

Bir neçə səs eyni vaxtda:

– Ölüm! – dedi.

Kulik məhkəməyə dəvət elədiyi Sanıdan hörmətlə soruşdu:

– İndi söz sənindi. Bu satqın sənin yerlidir. Sən qərar ver...

Sanka gözləri hədəqəsindən çıxan Piriyə nifrətlə baxdı:

– Öldürməyə nə var ki! – dedi. – Amma öldürsəz hamımızın işinin üstünə iş gələcək. Mən ölümün əleyhinəyəm. Başqa cəza vermək lazımdır.

Biri təklif elədi:

– Onun sinəsinə «satqın» yazaq, bir də heç kimi satmaq fikrinə düşməsin.

Kulik təklifi bəyəndi:

– Yaxşı fikirdir! – dedi. – Amma sinəsinə yox, alına yazmaq lazımdı. Hamı uzaqdan görsün ki, bu adam kimdir... Sanı, bu təkliflə razısan?

Sanı bu qərarı ədalətli saydı.

Barakın «rəssamı»nı ədyalın altına saldılar. Ona görə-cəyi işi başa saldılar. O, dərhal cibindən iynə-tuş çıxartdı. Piri ağızındakı əskini tüpürdü. Üzünü Sanıya tutub yalvardı:

– Sanı qədəş, ayağının tozu olaram, qapında itin olaram, qoyma alnıma yazsınlar. Qoy, başqa yerimə yazsınlar.

Sanı nifrətlə:

– Kəs səsini, əbləh! Sənə bu da azdır! – dedi. – Bizi rusların yanında xəcil eləmişən...

«Rəssam» işə başladıqda dedi:

– Bu əclafın başını, qollarını, ayaqlarını möhkəm tutun, tərpanə bilməsin.

Pirinin alnına döyülən «suka» sözü ürəyinə işlədi.

Balıq yeməklərini sevən Məlikəjdərin kefi kök idi. Seyfəl də onun həvəsinə yeyirdi. Xalis qayıdıb gəldi, Məlikəjdər əlini süfrədən çəkdi, zarafatla dedi:

– Oğlum, sənsiz yemək boğazımızdan keçmirdi, gəl, çıx da.

Xalis də bir başı, bir quyruğu qalmış balığa işarədən zarafatla:

– Atam, iştahandan nahaq şikayətlənirsən.

– Hə, çox yubandın... – Məlikəjdər yarı sual, yarı təsdiq dilləndi.

– Piri əl çəkmirdi, atam, – deyə Xalis bir loxma qoydu ağızına.

– Yenə nə istəyirdi?

– Deyir, ağaoğlu, mənə tapança tap, Sanını mütləq öldürməliyəm, – deyə Xalis gülümsədi.

Seyfəl acıqla:

– Deyəydin ki, ay sarsaq, ziyarətəgah bəyəm cəbbəxanadı ki, bizdən tapança istəyirsən?

– Dedim. Deyir, bəs, neynəyim? Soruşuram, maşının oturacağı altında qoşalüləni hansı günə gəzdirirsən? Deyir, çox uzundu şoğərib. Deyirəm, dəmirkəsənlə mişarla lüləsini, bağla belinə, tapançadan da irəlidir.

– Nə oldu? – Seyfəl şənləndi. – Qandıra bildinmi?

– Deyəsən, dediyim ağılına batdı. – Xalis də qımışdı.

Məlikəjdər narazılığını gizlətmədi:

– Nahaq elə demisən. Birdən ağına batar, gedər öldürər, – dedi.

Xalis etinasızlıqla:

– Bunun bizə isti-soyuğu yoxdu, atam, – dedi, sonra qərribə bir nifrətlə əlavə elədi. – Bir əclaf o biri əclafı vurub öldürürsə, bunun nəyi pisdi?

Məlikəjdər qaşqabağını tökdü, Xalisin tərəfini açıq-aşkar tutmayan Seyfəlin üzünün ifadəsindən bildi ki, bacısı nəvəsi də oğlu ilə həmrəydir.

- XXXXV -

Bu vaxt Mizi Sonqulu ilə içəri girdi.

– Xoş gördük, ağa, – deyə Sonqulu dilləndi.

Sonqulu ilk dəfə idi ki, ona “ağa” müraciət eləyirdi. Məlikəjdər bunu layiqincə qiymətləndirdi. Lütfgarlıqla dedi:

– Belə dostluq olmaz... – dedi. – Gəlmirsən, getmirsən.

Sonqulu köhnə ticarətçilərdəndi. Özü də, törəmələri də rahat, dinc, üzüyola yaşayanlardandı. Dünyanın pulunu qazanırdılar, amma başlarını yuxarı qaldırmırdılar, hökm sahiblərinin hökmünə dinməz boyun əyirdilər. Kənddə iki mağazası, bir çörək zavodu vardı. Əlaltından paytaxtın bir neçə yerində köhnə obyektlər almışdı. Bu əməliyyatları məxfi saxlamağa çalışırdı.

Xoş münasibətdən Sonqulunun dili açıldı:

– Mən qarına ürəklə gəlmişəm, ağa. Bizim babalarımız dost olub. Sən də mənim dostluğumu qəbul elə...

Məlikəjdər:

– Yaxşı, Sonqulu əmioğlu, uzatdığın dost əlini sıxıram. Bir idarədə çalışdığımız vaxtlar səndən mərdanə rəftar görmüşəm. Himayəmə həmişə güvənə bilərsən, – dedi, ancaq köhnə həmkarını iynələməkdən özünü saxlaya bilmədi. – Güman ki, tatar balalarının gəlişi yuxuna haram qatmayıb...

Sonqulu Məlikəjdəri inandırmağa çalışdı:

– Elə bilmə məni yanına gətirən Sanının başkəsənlərinin qorxusudur, ağa, – dedi. – Əvvəllər bir neçə dəfə istəyimi Seyfəl əmioğluya demişəm, hər dəfə cavabı bu olub ki, gözlə. Yenə gözlərdim, amma ortaya vacib bir iş çıxıb.

Məlikəjdər maraqla:

– Buyur, Sonqulu kişi, – dedi.

Sonqulu tələsmədən başladı:

– Cinni Canının əyalı bizim arvadla qohumdur. Elə bir mehribançılığımız olmasa da, arada bizə gəlir. Sözündən-söhbətindən bildim ki, Cinni Canı daha Sanının dostu deyil, düşmənidir, onu öldürmək istəyir.

Məlikəjdər diqqətini topladı:

– Yəqin ki, bazarda köhnə-külə satan Canıdan söhbət gedir? – deyə dəqiqləşdirdi.

Sonqulu təsdiqlədi:

– Bəli, ağa! – dedi, sonra Canını təriflədi. – Bacarıqlı adamdır, köhnə-külə satmaqla varidat yığıb.

Məlikəjdər daha dəqiq məlumat sahibi idi. Bilirdi ki, Canının var-dövlətinin mənbəyində köhnə-külə satışı deyil, oğurluq malların alveri dayanır. Amma Sonqulunu fikrindən döndərməyə həvəs göstərmədi, dərindən nəfəs aldı:

– Yaxşı, Canını Sanının qanına yerikləməyinin səbəbi nə imiş? – deyə maraqla soruşdu.

Məlikəjdərin diqqətinə sahibləndiyini görən Sonqulu həvəsləndi:

– Demə, bir neçə il bundan qabaq Sanı Cinni Canının xahişi ilə qabağa düşüb, onun böyük oğlu üçün elçiliyə gedib. O, Cinninin oğluna öz curlarından birinin, Yanıq Rüştünün qızını alıbmiş. Xeyir işin xərcini də özü çəkibmiş. Mən o toyu xatırlayıram. Ağa, Sanının qorxusundan məclis dağılmaq bilmirdi, çalğıcılar səhərə qədər çaldılar, oynayanlar şil-küt olana qədər oynadılar, müğənnilər səsləri tutulana qədər oxudular. Belə möhtəşəm toydan sonra məlum olur ki..., – deyə Sonqulu gülüm-səyərək cümləsini tamamladı. – Gəlin üzüqaradır.

– Ba! – deyə Məlikəjdər heyrətləndi. – Sonra?

Sonqulu davam elədi:

– Gəlin üzüqaralığına səbəb olanın adını demək istəmir. Deyir, qorxuram, nəslimizin kökünü kəsər. Ata-oğul gəlini bir az sıxma-boğmaya salandan sonra öyrənirlər ki, bu, Sanının işidir. Qızı yoldan çıxarıb. Canı intiqam

almağı qərar verir, amma ehtiyatlı tərpnir, gəlini geri qaytarmır. Heç nə olmamış kimi evində saxlayır, biabırçılığı gizlədirlər. Gəlinin də ayağını hər yerdən kəsirlər. Atasıgilə də getməyə qoymurlar. Amma bəy intiqam almağa macal tapmır, Sanını tuturlar. Cinni ilə oğlu indi səbirsizliklə onun türmədən çıxmağını gözləyirlər.

Məlikəjdər razılıqla:

– Bu, yaxşı xəbərdir, – dedi. – Bəs, qudalarını evinə buraxmır?

Sonqulu izah elədi:

– Canının Yanıqla arası yoxdu, gəlinin anası isə hərdən qızına baş çəkir. Amma gəlini anası ilə təkbətək qoymurlar ki, sirr açılar.

Məlikəjdər şübhəsini dilə gətirdi:

– İnanmıram ki, gəlinin valideynləri bu işdən bixəbər olsun.

Sonqulu başını tərptədi:

– Kim bilir, ağa! Yanıq, lap bilsə də, səsini çıxaran deyil, buyruq quludur, Sanıya qarşı getməz, – dedi. – Canı isə başqa adamdı. Sanı ilə kəllə-kəlləyə gəlməkdən çəkinmir. Amma arxasını söykəməyə güc axtarır. Bilir ki, biz dostuq. Əyalını üstümə göndərməklə sənə ismarış yollayır. Sabah yenə gələcək. Ona nə demək lazımdır, ağa?

Məlikəjdər cibindən təsbehi çıxarıb bir az fırlatdı, sonra ehtiyatla:

– Mənim yox, öz adından danışarsan, üstüörtülü çatdırarsan ki, Məlikəjdər düşmənlərinin düşməni ilə dostluq eləməyə hazırdır.

- XXXXVI -

Heç bir həftə keçməmiş, generalın kölgəsi üstündən əskik olan kimi Şirinin qara günləri başladı. Məhkəmələrdən, çəkişmələrdən, yoxlamalardan göz açma bilirdi. Nəzarət təşkilatları elə bil zəncirdən açılmışdılar.

Bakını silkələyən mitinqlər davam elədikcə hakimiyyətdaxili boşluq dərinləşirdi. Yeni-yeni ac qüvvələr peyda olmuşdu. Açıq-açığına hücumla keçirdilər. Onlar köhnə nomenklaturanın əlindən maliyyə rıçaqlarını qoparmaq arzusunu gizlətmirdilər.

Hərə bir tərəfdən Şirini didişdirirdi. O, bacardığı qədər müqavimət göstərirdi. Bu çətinliklərin müvəqqəti olduğunu düşünürdü, amma ətrafındakı halqa get-gedə daralırdı. İndi təkliflər daha açıq, daha tələbkar idi. Müxtəlif məbləğlərdən söhbət gedirdi. Üstəlik ona Bakıdan kənarda, Abşeron rayonunda sovxoz direktorluğu təklif olunurdu.

Sovxozun mühasibatını idarə eləyən Albina xanım işin içində idi. Məsələnin qəlizləşdiyini görüb Şiriyə məsləhət gördü:

– Razılaş getsin. Görürsən, əl çəkmirlər, – dedi. – Çıxıb gedərik Moskvaya.

Şiri arvadını sakitcə dinlədi, amma məsləhətə durmadı:

– Mən axıra qədər dayanacağam.

Albina ərini dilə tutdu:

– İnad eləmə, əzizim.

– Təkliflər ədalətsizdir, axı!

Albinanı ağlamaq tutdu:

– Sənin ədalət axtarışın başımıza bəla açacaq, – dedi.

– Barı Məlikəjdər ağaya bir gənəş. Gör, o nə deyir...

Şiri bir an susdu, sonra könülsüz dedi:

– Ağanın yanına özün getsən yaxşıdı. Mənimlə elə də arası yoxdu, – dedi. – Sənin sözünü isə yerə salmaz.

Albina xanım Ziyarətgaha getməyə macal eləmədi. Bu ərəfədə kədərli bir hadisə baş verdi. Kürsüm qəflətən rəhmətə getdi. Dəfn günü dayı-bacıoğlu yad adamlar kimi yanaşı dayanmışdılar, bir-birinə baxmır, hüzzərə gələnləri dinməz dinləyir, verilən başsağlığına görə ikisi də eyni vaxtda minnətdarlığını bildirirdi. Dəfndə rayonun bütün vəzifə sahibləri iştirak eləyirdi. Başsağlığı verənlər arasında yerinə göz dikənlər də vardı. Şiri onların təəccübündən başa düşdü ki, Kürsüm kimi adlı-sanlı bir xanımla bacı-qardaşlığından çoxunun xəbəri yox imiş.

Dəfn çox dəbdəbəli keçdi. Kürsümoğlu puluna qızırqanmamışdı.

Mərasim çox mətləblərə aydınlıq gətirdi. Şirinin boğazını sıxan əllər boşaldı. O, nəhayət, nəfəs aldı. Bacısı Kürsüm ölümü ilə qardaşına dayaq oldu. Daha milyonçu bacının qardaşını narahat edən tapılmadı. Dayı-bacıoğlu mehribanlığının binası qoyuldu.

Kürsümün qırxı dəfnindən daha təntənəli keçdi. Mərasimdə daha kimlər yox idi! Bir neçə nazirin iştirakı çox şey deyirdi. Albinanın təkidi ilə Moskvadan general İvanov da gəlmişdi. Bir sözlə, dayı-bacıoğlu əməkdaşlığı səmərəli oldu.

- XXXXVII -

Hatəm vaxtaşırı Səmayəyə baş çəkirdi. Qadının hamiləliyi ağır keçirdi. Məşuqunu daha tez-tez yanında görmək istəyirdi. Hər xırda şeydən ötrü inciyib gözü-nün qorasını tökürdü.

Mamaça yaxına gəldi, bir gözü aynabənddə, səsini qısaraq şikayətləndi:

– Hatəm qardaş, xanım söz eşitmir, – dedi. – Yatmır, dincəlmir, düşür həyətin canına, belləyir, əkir, toyuğa baxır. Deyirəm, belə olmaz, qulaq asmır.

– Mən onu qandıraram, – deyə Hatəm söz verib evə keçdi.

Səmayə onu həyəcanlı qarşıladı:

– Ağaoğlu, mən istəmirəm körpəm atasız böyüsün,
– dedi.

Hatəm mülayim soruşdu:

– Yenə nə olub?

– Deyirdin, kənara çəkilmisən. Hanı, bəs? Televizor-
da mitinqi göstərirdilər, sən əlində bayraq yenə qabaq-
da gedirdin...

Hatəm onu sakitləşdirməyə çalışdı:

– Köhnə lentlərdir, fikir vermə! – dedi.

Səmayə dərhal inandı, üzü güldü.

- XXXXVIII -

Əlaltıları buraxıldıktan sonra Sanı tək qaldı. Vaxt ağır keçirdi. Elə bil saatın əqrəblərindən daş asılmışdı. Bu cəhənnəm əzabına dözməyə daha tabı qalmamışdı.

Sanının pulla ələ aldığı çavuş bu gün növbətçi idi. Günorta gəzintisinə çıxanda onun qulağına pıçıldadı:

– Bu gün səni buraxırlar!

Sanı kameranı nifrətlə tərk elədi. Əşya kisəsini çiy-
ninə atdı. Onu düşərgə rəisinin yanına gətirdilər. Kabi-
netin sahibi daxilən qəddar olsa da, toppuş yanaqların-
dan mehribanlıq yağdı. Sanını güləruz qarşıladı:

– Muştuluğumu versən, Sanı, sənə şad xəbər verərəm,
– dedi. – Sən vaxtından qabaq azad olunursan.

Sanka gizli bir istehza ilə:

– Mənim bundan xəbərim var, rəis, – dedi. – Gərək muştuluqdan vaz keçəsən.

Həbsxana rəisi ona lağ elədi:

– Bəs, niyə sevinmirsən? – dedi. – Azadlığa çıxırsan, axı!

– Sevinməli nə var ki! – deyə Sanı üzünü qırışdırdı. – Bura yaxşısı, bir sözüm iki deyil, qulluğumda dayanırlar, insana bundan artıq nə lazımdı?

– Elə demə, Şanı! Türmənin yaxşılığından danışmağa dəyməz. Azadlıq elə azadlıqdı.

Sanı söhbəti candərdi davam elədi:

– Rəis, azadlıqda aləm bir-birinə qarışıb. Hər avantürist özünü başçı sayır. Ətrafına beş-on nəfər yığıb, düşüb ortaya, qoçuluq eləyir. Adam ortada qalmaqdan qorxur. Bilmirsən kimin tərəfini tutasan? Ruslarınmı, ermənilərinmi, xalq cəbhəsininmi, məlum deyil.

Düşərgə rəisi istər-istəməz hörmətlə dedi:

– Dərrakənə söz ola bilməz. Hər şeydən xəbərin var. Başa düşmürəm belə dərrakə sahibi belə bir həyatı niyə seçib?

– Çoxbilmiş quş dimdiyindən tora düşür, – deyə Sanı ka qaşqabağını tökdü. – Məndən olsa, türmədə qaldım.

– Əlbəttə, sənin kimi başkəsənin yeri elə türmədi. Hayıf ki, bu, ixtiyarımda deyil, – deyə həbsxana rəisi təəssüfləndi. – Yoxsa elə də eləyərdim.

Sanı bir neçə qat tikanlı məftillə əhatə olunmuş islah düşərgəsindən aralanandan sonra dərindən nəfəs aldı. Çıncıl döşənmiş meydançada maşına söykənib onu gözləyən sivil paltarlı şəxsə etinasızlıqla baxdı və dərhal tanıdı. Şəhər milisində işləyən Xası idi. Xoş-beşdən sonra Sanıya dedi:

– Bundan sonra sən mənimlə işləyəcəksən.

Dünənki dustaq sadələvhlüklə soruşdu:

– Bəs, Aram nə oldu?

Xası əyri-əyri gülümsədi və istehza ilə:

– Müstəqilliyə can atan Azərbaycanın erməni xidmətinə daha ehtiyacı yoxdu, – dedi və təkrar bildirdi. – Bir yerdə çalışacağıq. Səni də, Ravilləri də türmədən buna görə çıxarmışıq.

Sanı başını buladı:

– Biz çətin dil tapaq.

Xası istehza ilə irişdi:

– Sənin başqa seçimin yoxdur, – dedi.

– Niyə ki? Hər bir adamın seçim imkanı var! – deyərək Sanı etiraz elədi.

Xası güldü:

– Bunun sənə aidiyyəti yoxdur. Bilməlisən ki, həyatın indi mənim əlimdədi, – dedi və qürurla davam elədi. – Mən indi böyük adamam. Tutduğum vəzifə general vəzifəsidir, lap yaxın günlərdə mənə “general” müraciət eləyəcəksən.

Sanka yanğı ilə dedi:

– Sən general yox, lap marşal da olsan, elə Xasısan.

Xası aydınlaşdırmağa çalışdı:

– Nəyim xoşuna gəlmir ki? – deyə soruşdu.

Sanka gizli bir hiddətlə:

– Böyük rəis olub mənimçün! – dedi. – Yadından çıxıb, hələ dünənə kimi idarədəki ermənilərin dalını öpürdün.

Xası ürəkdən güldü:

– Guya erməni dalı öpməkdə mən tək idim? – dedi, sonra qılafını atdı, tələbkarlıqla ona baxdı. – Bizimlə işləyəcəksən?

Sanı dikbaşlıqla:

– Razi olmasam? – Soruşdu.

Xası zəhmlə gülümsədi:

– Çəm-xəm eləsən sənənin milislə əməkdaşlığından bütün cinayət aləmi xəbər tutacaq.

Sanı istehza ilə:

– Kimdi sənə inanan? – dedi. – Buna sübutun varmı?

– Diqqətinə çatdırıram ki, erməni hamilərin hər bir addımını sənədləşdiriblər. Həmin qovluqlar əlimizdədir. Sanballı sənədlərdir, – deyə Xası üzünü qırışdırdı. – Surətini sənə bağışlaya bilərəm.

Sanı bir az fikirdən sonra köks ötürdü:

– İstəmərə! – dedi. – Mən razıyam.

Xası başını buladı:

– Təəccüblüdür ki, sənənin kimi bir qorxaq paytaxtı uzun müddət vahimə içində saxlayıb. Mən səni belə ağ-

ciyər bilməzdim, – dedi və maşına tərəf əlini uzatdı. – Gedək.

– Sən get, sabah şəhərdə görüşərik, – deyə Sanı dil-ləndi. – Məni qarşılamağa gəlməlidilər.

– Heç kim gəlməyəcək, – deyə Xası dişini ağartdı. – Aşnana, aşnanın qardaşına demişik ki, səni sabah bu-
raxacaqlar.

***

Bir neçə mənəbdən alınan məlumatın səhihliyinə şü-
bhə ola bilməzdi. Məlikəjdər əvvəl Seyfəlin, sonra Mi-
zinin, daha sonra Xalisin fikrini soruşdu. Müzakirənin
uzanması xəbərin vacibliyindən irəli gəlirdi. Ağa dedi:

– Ailənin qalan üzvlərilə məsləhətləşmək pis ol-
mazdı.

Hamının cəm olması uzun çəkmədi.

Bic Əbdül qayğılı gəlmişdi. Adamları yığıb küləyin
fəsadlarını aradan qaldırırdı. İstilikxanaların polietilen
örtüyü bir neçə yerdən cırılmışdı.

Sərrafın gözlərindən yuxu tökülürdü. Dənizdən təzə
qayıtmışdı, yorğunluqdan əlini-ayağını hiss etmirdi.

Hambaloğlu Rahib içəri girən kimi şikayətləndi:

– Ağa, maşınlarımızı saxlayıblar, barrikadadakı “cə-
bhəçilər” bizi hərbi hissəyə buraxmırlar, – dedi.

– Hatəm ağanı tapaydın da.., – deyə Seyfəl qımışdı. –
Ağlına gəlmədi?

Hambaloğlu Rahib gülümsədi:

– Ağlıma gəldi, soruşdum, dedilər şəhərə gedib, Xalq Cəbhəsinin iclasındadır. Bir azdan gəlməlidir...

Məlikəjdər əlini qaldırdı, qısaca:

– Sanını türmədən buraxıblar, Karxanadadı, – dedi.

Araya elə bil soyuq su calandı. Məlikəjdər davam elədi:

– Əlinizin altında olan qoldan güclü uşaqları hazır saxlayın, – dedi, heç kimə baxmadan ünvensız bir daş atdı. – Keşikçilərin vəzifəsi istilikxanaları, malı qorumaqdır, peyin daşımaq deyil.

Hambal oğlu Rahib qızardı, keşikçilərə peyin daşıtırdıran o idi.

– Günahkaram, ağa. Keşikçilər səhlənkarlıq eləmişdilər. Kranları açıq saxlayıb yatmışdılar, su təzə şitilləri yuyub aparmışdı. Basdım onları istilikxanaya, bir az arıqlasınlar, – deyə suçlu-suçlu gülümsədi. – Mizi əmioğlu da kiçik qələtimi şişirdib ağaya çatdırıb.

Mizi dinmədikdə Xalis söz atdı:

– Olmaz Mizi əmioğlunun keşikçilərindən! – dedi. – Biri kardı, biri kordu, birinin əli çolaxdı, o birinin ayağı. Elə bil əlillər yığnağıdı.

Xalisin sözü gülüşə səbəb oldu. Məlikəjdərin sağ tərəfində oturmuş Seyfəl:

– Bu gündən Mizi dayım yalnız malikanənin mətbəxinə, səliqə-sahmanına baxacaq, ziyarətgahın və malikanənin mühafizəsi isə Xalis ağanın ixtiyarına keçir! – deyə gülümsədi. – Görək, ağaoğlunun yığdığı mühafizə

necə olacaq? Sanı Abşeronskinin başkəsənlərinə dov gələ biləcəkmi?

Seyfəlin söylədiklərinə heç kim təəccüblənmədi, bu söhbət çoxdan gəzirdi. Ölkənin qarışan vaxtı ailənin Xalis kimi qətiyyətli başçıya ehtiyacı vardı.

Sanıdan söz düşən kimi Sərraf özünü saxlaya bilmədi, yanğı ilə dedi:

– Ağa izn versəydi Sanının anasını çoxdan ağlar qoymuşdum.

Məlikəjdər kürəyini divardan asılmış ağır gəbəyə söykəmişdi. Sərrafı eşitmirmiş kimi:

– Hamınız sərvalt olun! – dedi.

Sərraf ağrı ilə pıçıldadı:

– Daha dözə bilmirəm, ağa, atam hər gecə yuxuma girir. Sən mənə rüsxət ver, qırağa çəkil, görərsən analar necə oğul doğub.

– Səfeh adamsan, bacınəvəsi! – deyə Məlikəjdər ağa onu acıladı.

Sərraf qızğınlıqla soruşdu:

– Niyə, ağa?

– Turalım razılıq verdim, – deyə Məlikəjdər ağa diləndi. – Vallah, ara yerdə dəsxoşa gedəcəksən.

– Niyə, ağa? – deyə Sərraf inadla təkrarladı.

– Niyəsini, qoy, qardaşın sənə desin! – dedi və qardaşlar arasında gərginliyi bildiyindən təbəssümlə əlavə elədi. – Mənə elə gəlir ki, Seyfəl səni daha yaxşı başa sala bilər.

Seyfəl təmkinlə dilləndi:

– Ağa, ona dəfələrlə demişəm ki, Sanı ilə təkbətək bacara bilməzsən! Yenə əl çəkmir. Sanı tatar balalarını yanında bica yerə gəzdirmir ki! Əlini tapançaya aparanın boş başını aşsüzənə döndərərlər.

– Bəs, nə olsun? – deyə Sərraf ümitsizliklə donquldandı.

Məlikəjdər mülayimliklə:

– Səbr eləsən, görərsən, – dedi və Miziyə tapşırırdı. – Qoy, aşpaz Şabalı bizə çay-çörək versin.

***

Süfrəni təzə yığışdırmışdılar ki, eşiyə çıxmış Mizi Kaştanla qayıtdı. Köhnə gizir həyəcanlı idi.

– Ağa, general zəng eləmişdi, – dedi. – Tapşırırdı ki, sənə çatdırım, bu günlərdə qoşun şəhərə girəcək. Meydandakı, barrikadalardakı yaxınlarına xəbər eləsən yaxşıdı.

Mizi inamsız halda:

– Deyirsən, əli yalın adamlara atəş açılacaq?

Kaştan qeyri-müəyyən bir hərəkətlə əlini tərپətədi:

– Hər şey ola bilər, – dedi. – Cini şüşədən buraxıblar.

– Görəsən Moskva İrəvanın ipini yığacaq? – deyə Seyfəl söhbətə müdaxilə elədi.

Kaştan çiyinini çəkdi:

– Bilinmir ki, kimin ipi kimin əlindədi? – dedi.

Bu vaxt ziyarətgahın mücaviri tələsik içəri girdi.
Dedi:

– Ağa, Cinni Canı namaz hücrəsindədi. Deyir, ağanı görmək istəyirəm.

– Canı kişi təkdi? – deyə Məlikəjdər sakitcə soruşdu.
Mücavir başını tərpətdi:

– Bəli, ağa, təkdi.

Məlikəjdər təsbehini çıxartdı, sonra təzədən qaytarıb cibinə qoyaraq Xalisə dedi:

– Qonağı Sərrafın dəniz qırağındakı komasına apararsan. Biz də gəlirik, – dedi, sonra Kaştan kişidən üzr istədi. – Gərək bağışlayasan, əsgər, vacib işim var, getməliyəm. Amma bir asudə vaxt tapıb köhnələri yada salmaq pis olmazdı.

- XXXXIX -

Xəzərin çalxalanan vədəsi idi. Dalğaların səsi bağlı qapı-pəncərədən içəri dolurdu. Məlikəjdər Xalisə söhbət edən qonağa qalxmağa imkan vermədi. Sürətli addımlarla ona yanaşdı, salamlaşdı, bardaş qurdu. Seyfəllə Mizi də gəlib görüşdülər.

Canı narahat halda qurcalandı və birbaşa mətləbə keçdi:

– Sanının türmədən çıxdığını yəqin ki, bilirsen.

– Bilirəm.

– Yəqin ki, Sonqulu kişi sənə deyib, Sanını gəbərtmək istəyirəm, – deyə Cinni Canı dilini sürüdü.

– Davam elə, – deyə Məlikəjdər başını tərپətdi.

– Sanı ailəmin şərəfinə toxunub, onu sağ qoya bilmərəm, – deyə Canı birnəfəsə alçaldıcı faktı ifadə elədi.

– Sənə nə köməyim dəyə bilər?

– Sanını öldürəndən sonra türmələrdə çürümək istəmirəm.

– İstəyirsən ki, bu qətl vəzifə sahibləri ilə razılaşırsın? – deyə Məlikəjdər şübhə ilə soruşdu.

– Bəli, amma onlar səni eşitməyəcəklər, – deyə Canı qətiyyətlə bildirdi.

Məlikəjdər istehzasını gizlədib ciddi soruşdu:

– Belə düşünməyinə səbəb nədir?

– Mənə elə gəlir ki, Sanının yuxarılarla əlaqəsi var.

Xalis gülümsədi:

– Əlaqəsi olanı türməyə soxmurlar.

Canı kişi inandırmağa çalışdı:

– Bəlkə onu türməyə qorumaq üçün göndərirdilər? – deyə soruşdu.

Məlikəjdər nədənsə susdu. Xalis söhbətə bir də müdaxilə elədi:

– Ağanın əlaqələri, hər halda, adi oğrunun əlaqələrindən üstün olar.

Canı kişi fikrini çözdü:

– Sanı Abşeronski elə-belə oğru deyil, – dedi və nə-dənsə pıçılıya keçdi. – Güman ki, o, iki cəbhədə çalışır. Həm cinayət aləminə, həm də yuxarılara bağlıdır, milisin sifarişilə iş görür.

Məlikəjdər aydınlaşdırmaq istədi:

– Turalım vəzifə sahibləri ilə bunu razılaşdırdım, bəs, köhnə əməl yoldaşlarımla neyləyəcəksən? Onlar Sanının qisasını səndən ala bilərlər.

– Əməl yoldaşlarımla bacararam, bu çətin olmayacaq. Onun iki cəbhəyə işlədiyini bilən kimi yaxamdan əl çəkərlər.

– Eşitdiyimə görə, Sanını qəflətən yaxalamaq mümkün deyil. Çox cəld və sərvaxtdır. Həm də həmişə silahlıdır, – deyə Məlikəjdər maraqlandı.

– Mən onu toya çağıracağam, – deyə Canı kədərlə gülümsədi.

– Kimin toyuna?

– Kiçik oğlumun toyuna...

– Bəs, toy haçandır?

– Bizim xahişimizlə toyun vaxtını Sanı təyin eləyəcək.

Məlikəjdər Canının tədbirini bəyəndi:

– Yaxşı fikirləşmişən, amma Sanı toya tək gəlməyəcək, yəqin ki, Ravillər yanında olacaq.

– Onu da fikirləşmişəm. Üçünü ayrıca oturdacağam. Süfrəyə böyük oğlum qulluq eləyəcək. Hörmət əlaməti olaraq. Sanı şan-şöhrət sevəndir. Yeməklərinə bihuşdanı qatılacaq, – deyə Canı tədbirini açıqladı.

Məlikəjdər onun qana susamağına heyrətlənərək soruşdu:

– Nədi, üçünün də işini bitirmək istəyirsən?

Canı başını buladı:

– Xeyr, ağa, Ravillərin qanını üstümə götürə bilmərəm. Bihuşdarı da elə Ravilləri kənarlaşdırmaq üçün lazımdır, – dedi, kiçik pauzadan sonra əlavə elədi. – Ailəmi sənənin himayənə verirəm, ağa. Mənə, oğlanlarıma bir şey olsa, arvad-uşağımı başsız qoyma.

Məlikəjdər söz verdi. Canı yerindən tərpəndi:

– Toyun vaxtı dəqiqləşən kimi gələcəyəm.

Məlikəjdər onu ehtiyata çağırırdı:

– Sənənin ziyarətgahda tez-tez görünməyin şübhə oyadır, – dedi. – Bir etibarlı adamla xəbər göndərərsən.

Canı razılaşdı:

– Düz deyirsən, ağa! – dedi. – Amma indi etibarlı kimsənə tapmaq çətindir.

Məlikəjdər qalxmaq istəyən qonağa dedi:

– Çörəyimi kəsməmiş hara gedirsən...

Qonaq hörmətlə:

– Bütün kənd cəddinin çörəyini yeyir, – dedi, gülümsəyib əlavə elədi. – Qalsın gələn dəfəyə.

Sanı görüşünə gələn oğru dostlarına çox üz göstərmirdi, onlarla soyuq davranırdı. Bəzilərini heç içəri buraxmırdı, qapıdan qaytarırdı. Heyrətlənmiş Ravillərə deyirdi:

– Köhnə əlaqələr əl-ayağımıza dolaşır.

Bu da Ravillərin haqlı narazılığına səbəb olurdu. Asta bir dəfə özünü saxlaya bilmədi:

– Sanı, bunlar bizim curlarımızdır, – deyə məzəmmətlə dilləndi.

Sanı etinasızlıqla:

– Bu qaxsımış oğrular kimə lazımdır! Zonda gözümü yağır eləmişdilər, – deyə cavab verdi. – İndi azadlıqda da onlarla diz-dizə oturmalıyam?

Taxta onu iynələdi:

– Oğru oğru ilə diz-dizə oturur da... Görüşünə daha kino ulduzları gəlməyəcək ki!

Sanı kinli-kinli müsahibinə baxdı, astadan:

– Dilinə yiyəlik elə! – deyə qəflətən əlində parıldayan ülgücü qorxaraq geri sıçrayan Taxtanın gözünün önündə yellətdi. – Yoxsa başına bəla açacaq.

Gülüyə qoşulub görüşünə gələn Kürsümoğlu Şikili Sanı lap doğma adam kimi qarşıladı. Qocaldığımdanmı, ya türmədə sərvaxtlığını itirdiyindənmi, məlum deyildi, bacı-qardaşın mehribanlığındakı saxtılığı duymur-

dı. Oğrubaşı Şikilə başsağlığı verib keçmiş məşuqəsini təriflədi:

– Kürsüm kəlləli qadın idi, – dedi. – Allah rəhmət eləsin.

Anası barəsində deyilən tərifnamədən Kürsümoğlunun gözləri doldu, Sanıya olan düşmənçiliyini unuttu.

Söhbəti aralıdan dinləyən Taxta Astanın qulağına pıçıldadı:

– Bu yava arvadın oğlunu Sanı, gör, necə qarşılıyır!

Asta adaşına gözünü ağartdı, qulağını şəklədi. Sanı bir az da söhbət elədi, keçmiş məşuqəsinin oğlunu yola salandan sonra Ravillərə:

– Kürsümoğlu dəniz kənarındakı evini bizim ixtiyarımıza verməyə razıdı, – dedi. – Çox rahat yerdə, işimizə hərtərəfli yarayır. Bir azdan orada lövbər salacağıq.

Bu cəlbedici xəbərdən Taxta udqundu. Asta bunu görmürmüş kimi gülümsədi. Sanı istədiyini almağı bacarırdı.

***

Ravillər bilmirdi nə fikirləşsələr. Sanı Sallaq Səfi kimi xırda cibgiri evinə buraxırdı, həbsxanada pis ad çıxarmış Yanığı süfrəsinin başına keçirirdi, amma köhnə curlarından olan Cinni Canını görmək istəmirdi. Səbəbini belə izah elədi:

– Ondan gözüüm su içmir!

Taxta maraqlandı:

– Niyə?

– Çox canfəşanlıq eləyir! – deyə Sanı söhbətə yekun vurmağa çalışdı.

Asta buna imkan vermədi, oğrubaşının xasiyyətini hamıdan yaxşı bildiyindən onu dilə tutdu:

– Canı etibarlı oğlandır, Sanı. Türmədə olduğumuz üç ildə, gör, neçə dəfə yanımıza gəldi. Pulunu-malını qızırqanmadı, sən isə onu qapıdan içəri buraxmırsan. Bu düz deyil, – dedi. – Onun barəsində şübhələrin lap nahəqdı. O, bizim adamdı.

Taxta da fikrini gizlətmədi:

– Oğlunun toyunda səni padşah kimi qarşıladı! Ayağının altına xalça döşətdirdi. Bunu unutmaq olar? – dedi.

– Heç oğlu da pis uşaq deyil, – deyə Asta işə başqa tərəfdən yanaşdı. – Gedib baxmışıq, sənin ZİM-ni gəlin kimi bəzəyib. Bir əli maşının üstündədi.

Sanı, nəhayət, razılaşdı. Cinni Canı böyük oğlu ilə görüşünə gəldi. İçəri girən kimi qollarını açıb özünü köhnə oğrubaşının üstünə atdı, onu duz kimi yaladı. Oğlu da atasından geri qalmadı, Sanının əlindən tutub öpdü. Curlarının sevinci ev sahibinin şübhələrini dağıtdı. Cinnioğlu:

– Maşın aşağıdadır, Sanı qədeş, – dedi. – Bir neçə ay bundan qabaq tapşırığını alan kimi Qubaya getdim. Maşını ot tayasından özüm çıxarıb şəhərə gətirdim. Ən yaxşı ustalara baxdırmışam. Maşın saat kimi sazdır.

Artıq arxayınlaşmış Sanı:

– Maşın hələ mənə lazım deyil! – dedi. – Qoy, hələlik səndə qalsın. Mən deyəndə gətirərsən.

Ordan-burdan söhbətdən sonra Cinni Canı mətləb üstünə gəldi:

– Kiçik oğlumun xeyir işini sənin türmədən çıxmağına saxlamışam. Şadlığımı dostlarımla bölüşmək arzu-sundayam.

Asta söhbətə qarışdı:

– Allah mübarək eləsin! – dedi. – Məclis haçandır?

– Hələ məlum deyil.

– Dəvətnamə sifariş verməmişən?

Cinni Canı hörmətlə:

– İstəyirəm toyun vaxtını Sanı desin, özü də toyda da iştirak eləsin. Onun ayağı düşərlidir, – dedi. – İnanıram ki, kiçik oğlum da böyük oğlum kimi xoşbəxt olacaq.

Taxta həvəslə əllərini bir-birinə sürtdü:

– Bu toy keçən toydan geri qalmamalıdır.

Cinni Canı gülümsədi:

– Sizin iştirakınızla keçən toy pis ola bilməz, – dedi.

Sanı soruşdu:

– Hazırlıq görmüsən? Bəlkə bir ehtiyacın var?

Cinni Canı intizarla ona baxdı:

– Şükür Allaha, hər şeyimiz var! – deyə ayağa qalxdı.

Sanı onları yola salmadı, yerindən:

– Bir-iki günə vaxtı deyərəm, – dedi. – Sən də dəvətnamələri sifariş verərsən...

Cinni Canı rahatlıqla nəfəs aldı.

Məlikəjdər balıqçıların əhatəsində bir arxayınlıq tapırdı. İş müşkülə düşən kimi özünü dənizkənarı komasına verirdi. Sərraf ovdan təzə qayıtmışdı. Balıqçılar manqalları qurub kabab vururdular. Məlikəjdər, Xalis, Mizi və Seyfəlin gəlişi yerinə düşdü.

Süfrədən qalxanda Sərrafın əl-ayağa düşməyi Məlikəjdərin nəzərindən qaçmadı. Dilləndi:

– Bacıoğlu, sözlü adama oxşayırsan...

Sərraf dilini sürüdü:

– Ağa, narahat eləmək istəmirdim, amma gərək deyim, bu təzəlikdə bizim ovlağımızda bir balıqçı kateri peyda olub, bizə göz verib-işiq vermir, hey qayıqlarımızın ətrafında fırlanırlar.

Məlikəjdər dinmədi. Sərraf əllərini bir-birinə sürtdü:

– Ağa, icazə versəydin onları perikdirərdik...

Seyfəl acıqlandı:

– Boşla, görüm, – dedi. – Dəniz hələ bizim mülkümüz deyil, istənilən adam istənilən yerdə balıq ovlaya bilər.

Mizi başını tərpətdi:

– Başlandı...

Məlikəjdər intizarla onun qərarını gözləyən Sərrafa tapşırırdı:

– Hələ işiniz olmasın... – dedi və qalxdı.

Xalis atasının dalınca otaqdan çıxanda yubandı, Sərrafa məsləhət gördü:

– Hər ehtimala qarşı ova bir neçə qayıqla çıxın, – dedi.
– Sizi təkləməsinlər.

***

Heç iki gün keçməmişdi ki, Sərraf ziyarətgaha lovxəbər gəldi:

– Ağa, bizim “atqlarımız” yoxa çıxıb, torsuz qalmışdıq.

Balıqçılar, bir qayda olaraq, axşamdan atılan torların yerini lövbər bağlanmış qırmızı üzgəclərlə nişanlayıb geri dönürdülər. Bunlara “atqı” deyirdilər. Səhər dənizə çıxır, balıqla dolu torları asanlıqla tapırdılar.

– Kimdən şübhələnirsən? – deyə Məlikəjdər soruşsa da, artıq bilirdi ki, bu kimin işidir.

– Elə bilirəm ki, o təzə balıqçıların əməlidir, – deyə Sərraf qəzəblə dilləndi. – Demişdim, axı, bizim ovlağımızda kənar qayıqlar üzür, dediz, işin olmasın.

Seyfəl tərəddüdlə fikrini bildirdi:

– Bəlkə, səhlənkarlıqdandır? Bəlkə, uşaqlar “atqları” kəndirlə möhkəm bağlamayıblar?

Sərraf böyük qardaşına irad tutdu:

– Yüzlərlə atqıdan söhbət gedir, qədeş, – dedi. – Bir-iki “atqı” olsaydı, başa düşmək olardı.

Məlikəjdər başını tərpətdi:

– Bacıoğlu, get, heç təşvişə düşmə, əncam çəkərik, – dedi və böyründə oturmuş Xalisə tapşırırdı. – Gör, dənizdə kimdi oyunbazlıq edən.

Xalis sevinclə əlini gözünün üstünə qoyduqda onu xəbərdar elədi:

– Amma danışdığımız kimi hər şey müdarə daxilində olmalıdı, oğlum.

- XXXXXII -

Xalis ağanın razılığı ilə malikanədəki övzayı dəyişmişdi, mühafizəni yenidən qurmuşdu, yaşlı, əlil keşikçiləri dəyişmişdi, onları zorxanada başına yığdığı cavanlarla əvəzləmişdi. Amma işdən kənarlaşdırılan əmələni çörəksiz qoymamışdı, istilikxanalara göndərmişdi.

Mizi bir az incik gəzirdi. Seyfələ dedi:

– Ağaoğlu, deyəsən, neylədiyini bilmir, cahıl-cuhulu ətrafına yığır.

Seyfəl dayısından fərqli olaraq anlayırdı ki, Xalis neylədiyini bilir.

– Yəqin davaya hazırlaşır.

Mizi inadından dönmədi:

– Bacıoğlu, bilirsən ki, bu ocağa həmişə sədaqətlə quluq eləmişəm.

Seyfəl əndişə ilə zarafat elədi:

– Görünür, Sanı Abşeronskiyə qalib gəlmək üçün ocağa sədaqət kifayət deyil...

Xalis malikanənin bütün giriş-çığışını daşla hördürdü, gediş-gəliş üçün yalnız birini saxladı. Ağacları bu-

datdırdı, əlavə lampalar asdı, həyəti çıraqlan elədi, nəzarəti gücləndirdi, indi keşikçilər gecə də, gündüz də sərvaxt idilər.

Hər yerə dırmaşan çolma-çocuq üçün daldayıda bir oyun yeri ayırmışdı. Çəkəklə doluşan ev adamlarının əl-ayağını yığmışdı, pal-paltar zivələrini həyətdən uzaqlaşdırmışdı. Ziyarətgah dərhal təntənəli bir görkəm almışdı.

Xalis həmişə hərəkətdə olduğundan qərarlarını da ayaq üstü verirdi. Sorağı gah dəniz qırağından, gah istilikxanalardan gəlirdi, hətta onu şəhərin mərkəzindəki mitinqlərdə də görənlər vardı.

- XXXXXIII -

Sərraf artıq həddi-buluğa çatmış qardaşı oğlanlarını sevirdi. Hər malikanəyə gələndə vaxt tapıb onlara baş çəkirdi. Yuxudan gec qalxmış Seyfəl qardaşını həyətdə uşaqlarla deyib-gülən görüb yaxınlaşdı. Ordan-burdan bir az söhbətdən sonra soruşdu:

– Gəlmə balıqçılardan nə xəbər var?

– Ətrafımızdan əl çəkmirlər, qədəş, on gündü bazara mal çıxara bilmirik. Hardasa dayanıb bizi güdürlər, biz torlarımızı atırıq, nişanları buraxırıq, geri dönürük, qayıqlarımız sahilə çatanda onlar Sarıqayanın dalından çıxırlar. Gözümüz görə-görə bizə ziyan vururlar. Bir-iki

dəfə dallarıycan düşdük, çata bilmədik, elə bil onların mindiyi katerin mühərriki qırıcı mühərrikidi, biz “hə” deyənə qədər onlar Sarıqayanı ötür, açıq dənizə çıxırlar.

– Bəs, onlar balıq tutmur? – deyə Seyfəl dəqiqləşdir-məyə çalışdı.

– Onların işi balıq tutmaq deyil, qədəş, ziyanavər-likdi. Yüzlərlə torumuz, atqımızı zay eləyiblər, – deyə Sərraf malikanəyə işarə elədi. – İndicə vəziyyəti ağaya danışdım.

Seyfəl soruşdu:

– Ağa nə dedi?

– Ağa nasazdı, dedi ki, Xalisə tapşırıbmışam, yaxınlar-da bir əncam çəkər.

- XXXXXIV -

Düşmənlərindən canını qurtarmış Şiriyev indi hə-yatdan zövq alırdı. Mitinglərin vüsəti, sovxoz əmələsi-nin narazılığı, bəzi işçilərin itaətsizliyi belə xoş ovqatını pozmurdu.

Xalq cəbhəsi qüdrətli hərəkata çevrilirdi. Hakimiy-yətdə boşluq yaranmışdı, iclaslar keçirilmir, göstərişlər verilmirdi. Şəhərin başı üzərində buludlar sıxlaşırdı, il-dırımın çaxacağına şübhə yox idi. Heç bu da Şirinin ke-finə dəymirdi.

Bu gün də, həmişəki kimi, saat səkkizə qalmış evdən çıxdılar. O, vəzifə maşınıni özü idarə eləyirdi. Sürücünü görk üçün saxlayırdı, xidmətindən yalnız sovhoz sahələrini gəzəndə istifadə eləyirdi. İşə Şiri Albina xanımla bir yerdə gedib-gəlirdi. Arvadı həmişəki kimi arxa oturmaqda qərar tutmuşdu. Qabaqda qaşqabaqlı oturmuş oğlu Bexan yolboyu susurdu, atasına cavab vermirdi.

– Oğlumuzun kefi yoxdu? – deyə zarafatla Albina xanımdan soruşdu. – Dinib-danışmır.

Albina xanım təbəssümlə:

– Bexan səndən incikdi, – dedi. – Qoymadın babası ilə Moskvaya getsin. Bacının qırxını verəndən sonra uşaq generaldan əl çəkmirdi, həvəslə hazırlaşdı.

Şiri maşını dolanbac yollarla sürürdü. Arxa güzgüdən arvadının məmnun çöhrəsinə baxıb söz atdı:

– Deyirsən, ailəmizdə artıq atalar və oğullar qarşıdurması başlayıb?

Albina mübaliğəni bəyənəmədi:

– Lap elə də deyil! – deyə gülümsədi. – Sadəcə, uşaq babası üçün darıxır.

– Bəlkə yanına göndərək, – deyə Şiri təklifini bildirdi. – Qoy, general nəvəsinə bir az dayəlik eləsin.

Albina razılaşmadı:

– Atamın özünə baxan lazımdır, – dedi. – Əslində, sən düz elədin qoymadın.

***

Şiri küskün oğlunu bağçanın qapısında düşürtdü. Albina xanım da düşdü. Uşağa bir neçə kəlmə dedi. Bexanın üzü güldü. Çevrilib atasına gülə-gülə əl elədi. Albina xanım bağçanın həyətində dolanan tərbiyəçiyə oğlunu tapşırıb qayıtdı.

Maşın yerindən tərpəndi. Şiri gözünü yoldan çəkmədən:

– Bexana nə dedin ki, kefi düzəldi. Hətta, mənə əl elədi, – deyə maraqlandı.

Albina xanım gülümsədi:

– Dedim ki, atan səni sabah kənd toyuna aparacaq. O da incikliyini unuttu, – dedi. – Yaxşı demişəm?

– Aparaq da!

***

Maşın sovxoz malikanəsinə daxil olanda düz saat səkkiz idi. Direktor dəqiqliyi sevirdi. Əməkdaşlarından da bunu tələb eləyirdi.

Bu gün sovxozun meyvəçilik xidmətləri ilə məşğul olmaq fikrində idi. Onu qarşılamağa gələn bağçılıq briqadirləri, aqronomlar, meyvə emalı zavodunun rəhbər işçiləri əsgəri qayda ilə sıraya düzölmüşdülər. Axır vaxtlar həmişə üzü gülən Şiri heç kimi danlamadı, irad tutmadı, göstərişlərini könül xoşluğu ilə verdi. İşçiləri yola salandan sonra böyründə fırlanan köməkçisinə:

– Qarajdan UAZ-1 çağır, – dedi. – Sahələrə çıxacağam.

– Maşın arxa qapıdadır, açar da üstündədir. Mühərrik istidir, səhər qızdırmışam, – deyə köməkçi dilləndi.

Şiri bu gün həddən artıq şıq geyinmiş köməkçisinə sataşdı:

– Sürtülmüş beşqəpiklik kimi parıldayırsan!

Köməkçi utana-utana:

– Cinni Canıgildə toyaxşamıdı, Dərdayilla gedəcəyik, – dedi və ehtiyatla soruşdu. – Sabah siz də toyda iştirak eləyəcəksiz?

– Əlbəttə.

– Gərək ki, Canının sizə də qohumluğu çatır, – deyə köməkçi dəqiqləşdirməyə çalışdı.

Şiri laqeyd halda:

– Elədir, Canı rəhmətlik anamın qohumlarındadır, – dedi.

Şiri qohumlarını sevmirdi, onlardan uzaq qaçırdı. Amma bacısının hüüzüründən sonra daha qohumlardan gizlənə bilmədi. Kəndin sayılan-seçilən kişilərindən biri olan Cinni Canı şəxsən özü onun evinə gəlmişdi, dəvətnamə gətirmişdi.

O, söhbətə marağını itirdi, amma köməkçisi ondan aralanmadı. Şiri duyuyq düşüb soruşdu:

– Sözlü adama oxşayırsan?

Şiri sovxoz direktorluğuna təyinat alan günün səhəri dedi-qodunun yarandığı mühiti dağıtmışdı. Qadın əməkdaşlarını tədricən idarədən uzaqlaşdırıb yerlərinə əks cinsin nümayəndələrini gətirmişdi. Hətta, katibəni

də köməkçi ilə əvəzləmişdi. Bu vəzifəni bığburma bir oğlana tapşırmışdı. Şiri həmişə qadın cinsindən olan işçilərdən aralı gəzirdi. Şahidsiz bircə zənənə xeylağı ilə kəlmə kəsməzdi.

– Bir nəfər gəlib, – deyə köməkçi dilini sürüdü.

Şiri hövsələsiz soruşdu:

– Nə istəyir?

Köməkçi gözünü qaçırtdı:

– Deyir, Sanının ismarışını direktora çatdırmalıyam.

Şiri rəhmətlik bacısı və onun ailəsi ilə əlaqədə hal-lanan bu adı eşitmişdi. Dilxor oldu. Köməkçisi sovxoz evlərində yaşasa da, kənd adamı idi. Nə qəsəbədə, nə kənddə baş verənlər gözündən qaçmırdı, direktoru dər-hal məlumatlandırırdı.

– Onunla məşğul olarsan, – deyə Şiri binanın tinin-dən burnu görünən UAZ-a tərəf irəlilədi. – Mənim işim çoxdur.

Köməkçi əl çəkmədi:

– Özünüz onu dinləsəydiz, pis olmazdı, – dedi.

Şiri geri çevrildi:

– Sanının adamının adı nədir?

– Adı Sallaqdır.

Şiri başını buladı:

– Bu, ad deyil.

Köməkçi razılaşdı:

– Əlbəttə, oğru ləqəbidir.

Şiri birdən hiylə ilə güldü:

– Onu Dərdayılın yanına ötür, kriminal keçmiş olanları yaxşı başa düşməlidir, – dedi və UAZ-a minib mühərriki qoşdu.

Keçənlərdə direktor müavini Dərdayıl birinci arvadının şərinhə düşmüşdü. Onu lap bica yerə bir-iki ay istintaq təcridxanasına salmışdılar. Sonra günahsızlığı üzə çıxmışdı, buraxmışdılar.

Köməkçi Şirinin atmacasını göydə tutdu, layiqincə qiymətləndirdi, amma gülə bilmədi. O, artıq Sallağın kim olduğunu dəqiqləşdirmişdi.

***

Şiri badamlığa çatıb hündür UAZ-dan yerə hoplandı. Direktorun maşınını uzaqdan görən ahıl qadın taytıya-taytıya ağaclığa qaçdı. O, manqa başçısı idi. Bir azdan özü kimi ahıl, yaşa dolmuş on-on beş arvadla talada göründü. Onlar əsgəri qayda ilə düzöldülər. Sonra manqa başçısı direktorun öyrətdiyi kimi dedi:

– Manqa əmrinizlə düzülüb, yoldaş direktor.

Şiri ağzını açmağa macal eləmədi. Başqa bir UAZ da sahəyə girdi. Gələn direktor müavini Dərdayıldı. O, tələsik maşından düşüb iri addımlarla Şiriyə yanaşdı. Qulağına bir sicilləmə pıçıldadı.

Deyilənlərdən Şirinin qanı qaraldı. Onun işarəsi ilə manqanın üzvləri dağılıdılar.

Dərdayıl təlaşla:

– Sallaqa nə deyim? – Soruşdu. – Cavab gözləyir.

Şiri narazılıqla ondan soruşdu:

– Məsləhətin nədir?

Müavin dərhal:

– İsmarışı mütləq yerinə yetirmək lazımdır, – dedi. – Əlli min verilməlidir.

– Niyə mütləq?

– Səndən qabaqkı direktorlar belə eləyirdi, – deyə Dərdayıl onun yadına saldı. – Bu on ildə iki direktor dəyişmişəm, siz üçüncüsüz.

– Məni dəyişə bilməyəcəksən! – deyə Şiri zarafat elədi.

Dərdayıl zarafatdan incidi:

– Mən sənə sədaqətlə qulluq eləyirəm. Direktorluqda da gözüm yoxdur, – dedi.

– General olmaq istəməyən əsgər pis əsgərdir, – deyə Şiri əl çəkmədi, onun yağırını təkrar tapdaladı.

Dərdayıl köksünü ötürdü:

– İndi bu söhbətin yeri deyil, axı!

Şiri onunla razılaşmalı oldu:

– Yaxşı! – dedi. – Deyirsən, sovxoz həmişə tavan verib?

– Bəli, ildə bir dəfə Sanının adından gəlib aparırdılar, – deyə Dərdayıl başını tərpətdi.

– Hər il?

– Hər il. Sovxoz həmişə Sanının nəzarətində olub.

– Mən üç ildir burdayam. Gələn olmayıb, axı.

– Əmrin sovxozə veriləndən heç bir ay keçməmişdi ki, bir üzüyanıq kişi gəlmişdi yanıma. Haqq istədi. Ona dedim ki, direktor təzə gəlib, gözləməli olacaqsan. O da çıxıb getdi. Bir azdan xəbər çıxdı ki, Sanını tutublar. Bunu sənə demişəm.

– Hə, yadıma düşdü, bu barədə nəsə demişdin.

– Nə qədər Sanı türmədəydi, gələn yox idi. Ölkədəki xaos da, mitinqlər də təsirsiz ötüşmədi, – deyə Dərdayıl izah elədi.

– Yaxşı, turalım razılaşdım, bəs, əlli min pulu hardan tapım? Mən, bəyəm, bank üstündə oturmuşam?

Dərdayıl astadan dedi:

– Pul problem deyil, razılıq versən mən kəndə gedərəm, qohumlarımdan yığaram. Sonra qaytararıq.

Şiri birdən məzəmmətlə:

– Sənin də elə hap-gopun var! – dedi. – Biri ayağını yanında tappıldadan kimi sivişquluya dəm verirsən.

Dərdayıl direktoru inandırmağa çalışdı:

– Hamı belə eləyir.

– Mən hamı deyiləm. – deyə Şiri üzünü bozartı.

– Nə böyük puldu ki? – deyə Dərdayıl qımışdı. – Xalq Cəbhəsinin çağırışı ilə Meydana göndərdiyimizin yanında bu nədir ki?

– O başqa, bu başqa, – deyə Şiri qaşqabağını tökdü. – Xalq hərəkətinə köməyimizi, gör, nə ilə müqayisə eləyirsən?

– Pula görə adam özünü oda atmaz.

– Məsələ pulda deyil, prinsipdədir.
– Bunun axırı pis olacaq.
– Baxır kimin üçün, – deyə Şiri gülümsədi. – Generalın bircə zəngi kifayətdir ki...

Dərdayıl onun sözünü kəsdi:

– İndi general sayan kimdir? Ölkə bir-birinə dəyib, – dedi. – Görmürsən, yolların kənarına qoz ağacı əkən
Birinci katibin başında camaat necə qoz sındırdı?

– Deyirsən, bundan sonra hər yoldan keçənin dediyi ilə durub-oturmaliyam? – deyə Şiri təəccübləndi.

– Sən Sanını yaxşı tanımırsan.

– Qorxutma görüm. Hər halda, bir adamla bacaram.

– Sanı tək deyil. Onun dalında lap böyük adamlar durur, – deyə Dərdayıl qızğınlıqla dilləndi.

– Boş-boş danışma! Oğru-quldur hara, böyük adamlar hara?

– İnan mənə! Sanının adı gələndə qardaşım Sonqulu kimi bir kişini əsmə tutur.

– Yaman ağciyərsən ha! – deyə Şiri Şiriyev qımışdı.

Dərdayıl duruxdu, sonra dirənə-dirənə təklifini bildirdi:

– Bu işi boş buraxmaq olmaz, direktor! – dedi. – Tavan verməkdən imtina eləyirsənsə, özünə arxa axtarmalısan. Ya ziyarətgaha, ağanın yanına getməlisən, ya da bacıoğlu Şikilin.

Şiri əlini yellətdi:

– Heç kimin yanına gedən deyiləm. Özün də malikanənin ətrafındakı keşikçilərin sayını artır, qoy, kənar adamları sovxozun həndəvərinə buraxmasınlar. O, Sallağı da ötür getsin, – deyə müavinindən aralandı.

***

Şiri sahələri könülsüz dolanırdı. Narahatlıqdan fikirlərini bir yerə cəmləyə bilmirdi. İşini yarımçıq qoydu, tezliklə idarəyə qayıtdı. Onu qarşılamağa çıxan Dərdayılın əl-ayağa düşməyinə heyrətləndi. Dərhal anladı ki, yenə nəşə baş verib. Tələsik soruşdu:

– İndi nə olub?

– Sanı daha bir nəfər göndərib, – deyə Dərdayıl dərhal dilləndi.

– Hanı?

Müavin çənəsini uzatdı. Şiri gözünü dolandırdı, idarənin qapısındakı pilləkəndə oturmuş adama tərəf nəzər saldı. Tanımadığı şəxs laqeyd halda siqaret çəkirdi.

Şirinin əsəbləri sim kimi gərildi. Sürətli addımlarla irəli atıldı. Yaxından çağırılmamış qonağa baxdı. Sifəti südlü qəhvə rəngində olan bu adamın gözləri burğu kimi iti idi. Bir yanağında yanıq izləri vardı. Şiri onun yaşını təyin eləməkdə çətinlik çəkdi. Dərdayılı təlaşa salan bu can-cüssəsiz adamdan:

– Kimsən ? Nə istəyirsən? – deyə soruşdu.

Həmin adam yerindən qalxmadan:

– Əvvəl salamlaşmaq lazımdır, direktor.

Direktor istehza ilə:

– Özündən böyüklərlə danışıanda ayağa qalxsaydın, onda salama da layiq görüldün.

Həmin adam etinasız halda çirt atdı:

– Məlum deyil hansımız böyüyük! – dedi. – Dəqiq bilirəm ki, sən yaşda məndən kiçiksən...

Şiri onun sözünü kəsdi:

– Qurtar! – dedi. – Təkrar soruşuram, kimsən?

– Məni Yanıq çağıra bilərsən.

– Nəçisən?

– Oğruyam!

Şiri birinci dəfə görürdü ki, adam oğru olduğunu gizlətmir. Gələnə ehtiyatla baxdı.

– Nə istəyirsən?

– Sənə Sanının ikinci ismarışını gətirmişəm. Bəlkə kabinetə keçək? – deyə Yanıq təklif elədi.

Şiri özünü saxlaya bilmədi, hikkə ilə dedi:

– Mən hər adamı kabinetə çağırıram, – dedi. – Açıq havada söhbətləşməli olacağın.

Yanıq ləqəbli adam təkid elədi:

– Söhbətimiz məxfidir. Olsun ki, heç müavinin də bilməyi vacib deyil.

– Mən müavinimə inanıram, – deyə Şiri özündən çıxdı. – Əşi, sözünü de. Hər adama bu qədər vaxt sərf eləsəm sovxoz batar ki!

Yanıq qətiyyən əsəbiləşmədi, gülümsədi:

– Biz sovxozu batırmağa gəlməmişik... Tavanı verəndən sonra rahat işləyə bilərsən. Bir kimsə sənə dəyib-dolaşmayacaq.

Direktorun səbri tükənirdi:

– Mənim oğruların himayəsinə ehtiyacım yoxdur. Uzatma, sözünü de, – deyə çəmkirdi.

Yanıq arxayınlıqla:

– Neynək! – dedi. – Direktor, təcili yüz min hazırlarsan, axşam gəlib aparacağam.

Dərdayıl əl-ayağa düşdü:

– Bəs, bayaq gələn Sallaq qardaşımız əlli min istəyirdi?

– Dərhal razılaşıydınız, məbləğ artmazdı, – deyə Yanıq izah elədi. – Sanının qərarı belədir.

– Qardaşım, bir belə pulu yığmaq üçün vaxt lazımdır, axı, – deyə Dərdayıl yalvarışla dilləndi.

Yanıq, nədənsə, yumşaldı:

– Söz versəz ki, pulu çatdıracaqsız, Sanıdan möhlət alaram, dörd-beş gün gözləyər, – dedi.

Dərdayıl onun səsində nəsə hiss elədi:

– Dörd-beş günə nə olasıdır?

Yanıq əlini yellətdi:

– Bir sözlə, razılaşmağı məsləhət görürəm. Çıxmayan cana həmişə ümid var.

Şiri daha özünü saxlaya bilmədi, bağırdı:

– Başına dəysin məsləhətin, – dedi. – Səni bura göndərənmə gedib deyərsən ki, Şiri Şiriyev Sanı-manı tanımır!

– Müavinin sənə Sanının kim olduğunu deyəcək. Mən getdim, – deyə Yanıq pilləkəndən durdu, şalvarının arxasını əlinin dalı ilə çırpdı və xudahafizləşmədən aralandı.

Direktor yubandı, sonra bir sıçrayışla ona çatdı, qolundan tutub məngənə kimi sıxdı. Müavininə əmr elədi:

– Milisə zəng elə...

Müavin yerindən tərpənmədi. Üzü tabaşir kimi ağardı. Dedi:

– Milislik deyil, yoldaş direktor.

Qolu direktor tərəfindən məngənə kimi sıxılan Yanıq qətiyyənlə müqavimət göstərmədi. Ağrıya mətinliklə dözdü:

– Eşitdin, direktor, milisi bu işə qatma, – dedi və hövsələ ilə əlavə elədi. – Ay rəhmətliyin oğlu, qolumu qırmayacaqsan ki? Mən sənə Sanının sözünü çatdırdım. Qalanını sən bilərsən, Sanı bilər. Hə, burax qolumu.

– Buraxan deyiləm! Burdan səni milis aparacaq, – deyə direktor inad elədi.

Müavin təəddüdlə içəri keçmək istəyəndə Sanının adamı dilləndi:

– Direktor, milisə zəng eləməzdən əvvəl fikirləş! Sonra peşmançılıq olar.

– Məni hədələyirsən? – deyə Şiri qışqırdı, həmin adamın qulağının dibinə bir şapalaq vurdu. – Kiminlə danışdığını unutmusan?

Dərdayıl kişi qabağa atılıb araya girdi:

– Belə olmaz, direktor.

Şiri Yanığın qolunu boşladı. Sanının adamı şapalağın yerini nümayişkarənə sığalladı, başını buladı:

– Gərək məni vurmayaydın! Oğrunu vurmaq sənə baha oturacaq, – deyə hədə ilə mızıldandı, sovxoz idarəsindən tələsik uzaqlaşdı.

***

Dərdayıl daha Şirini inandıрмаğa ehtiyac görmədi. Direktor artıq fikrini dəyişmişdi. O, müavininə:

– Sən haxlısan! – dedi. – Ziyarətgaha getmək lazımdır.

Dərdayıl qətiyyətlə dedi:

– Elə indi getsən yaxşıdır.

Söz Şirinin ağına batdı, amma telefon zəngi imkan vermədi. Direktoru təcili nazirliyə çağırırdılar.

– Ziyarətgaha getmək sonraya qaldı, – deyə Şiri qalxdı və müavininə tapşırırdı. – Baş verənləri Albina xanıma demə. Sabah toya gedəcəyik. Bilsə, ürəyinə salacaq, yediyi-içdiyi haram olacaq.

Direktor gedəndən sonra Dərdayıl onun rahat kabinetində oturub sənədlərə göz gəzdirir, cavab məktubları hazırlayırdı. Nahar fasiləsinə qədər yerindən tərpənmədi. Könlündən çay keçdi. Boşalmış idarə binasında heç kim yox idi. Hamı nahara çıxmışdı. Özünə çay hazırladı. Fincan əlində yenidən kabinetə qayıtdı. Bir azdan sənədləri oxumaqdan gözləri torlandı. Qalxıb pən-

cərənin önünə keçdi. Bir siqaret odlamışdı ki, aynadan sovxoz malikanəsinin həyətinə girən maşından iki geyim-kecimli kişinin düşməyi diqqətini cəlb elədi. Fikirləşdi ki, yuxarı təşkilatdandırlar. Amma maşının arxa qapısından çıxan Yanıq görəndə ürəyi bərk döyündü. Gələnlər inamlı addımlarla ağızlarını ayırmış keşikçilərin yanından keçib idarə binasına girdilər.

Dərdayıl siqareti çəkib qurtara bilmədi, qapı zərblə açıldı. Heç ağzını açmağa macal eləmədi, içəri daxil olan müsafirlərin arığı onun üz nahiyəsinə bir-iki ildırım sürətli yumruq tutuzdurdu. Dərdayıl özünə gəlməmiş daha bir ağır zərbəni tosqun kişidən aldı. Bunlar Ravilər idi.

– Bilmirsən ki, Sanının bir sözünü iki eləyən hələ ana-sından olmayıb, – deyə Taxtanın səsi guruldadı və yenedən irəli meyilləndi.

Onlardan sonra kabinetə girən Yanıq qoymadı:

– Vurmayın, bu direktor deyil, onun müavinidir, – dedi.

Taxta əl saxladı. Asta Ravil ağız-burnu partlamış Dərdayıldan laqeyd halda üzr istədi:

– Bağışla, səhv elədik, biz sizin direktorunuzu üzdən tanımırıq, – dedi. – Bəs, direktor hardadı?

Dərdayıl cib dəsmalını qanamış burnuna basdı, titrək səslə:

– Direktor nazirliyə gedib.

Sanının adamları bir az kənara çəkilib məsləhətləşdilər. Asta yekun vurdu:

– Burda vaxt itirməyin mənası yoxdur. Gedək, Sanı neyləmək lazım olduğunu deyər, – deyə qarıya getdi.

***

Nahardan sonra nazirlikdən qayıdan Şiri Şiriyev Dərdayılı işçilərin əhatəsində gördü. Albina xanım da burada idi. Bir gözünün altı göyərmiş, dodaqları gülməli tərzdə şişmiş müavini özünü məğrur tutmağa çalışırdı. Direktorun gəlişindən sonra işçilər dağılışdılar. İçəridə dörd nəfər qaldı. Şiri olayı dinləyib boğuc səsə köməkçisinə əmr elədi:

– Sahə müvəkkilinə zəng elə.

Köməkçi telefona yanaşdıqda Dərdayıl mane oldu:

– Sən baş verənlərin ciddiliyini anlamırsan, direktor!
– deyə üzünü qırışdırdı. – Milisə nə deyəcəksən, axı?

Şiri çaşqın halda:

– Bəs, neyləyək?

Albina xanım həyəcanla dedi:

– Şiri, əzizim, Moskvaya zəng elə.

– Ziyarətgaha getmək lazımdır, – deyə Dərdayıl onun sözünü kəsdi. – General uzaqdadır, hərəkətə gələne qədər iş-işdən keçəcək.

Elə bu vaxt telefon səsləndi. Otağa sakitlik çökdü. Aparata yaxın dayanmış Albina xanım dəstəyi qaldırdı. Sürücü idi.

– Albina xanım, mən bağça müdirəsinin kabinetindən zəng eləyirəm. Bağçada deyirlər, uşağı aparıblar.

Albina xanım təəccüblə:

– Kim aparıb ki?

– Tərbiyəçi deyir ki, babası apardı! – deyə sürücünün narahat səsi eşidildi.

Bu yerdə Şiri Şiriyevlə Dərdayl baxışdılar. İkisinin də rəngi ağardı. Deyəsən, fəlakət baş verirdi.

Hələ heç nədən şübhələnməyən Albina xanım hirs-ləndi:

– Nə boş-boş danışırsan? Uşağın babası Moskvada-dır, – deyə sürücünü danladı. – Nə əfəl kişisən! Yəqin çaşıb başqa bağçaya girmisən!

Sürücü, deyəsən, incidi:

– Dəstəyi tərbiyəçiyə verirəm, qoy, özü desin.

Tanış tərbiyəçinin səsi dəstəkdən eşidildi:

– Albina xanım, vallah, uşağı aparıblar. Günortadan iki saat keçmiş, uşaqlar həyətdə oynayırdılar, qapıda qara ZİM maşını dayandı. Bir rus əsgəri düşüb yaxınlaşdı. Dedi ki, Bexan Şiriyevi general maşında gözləyir.

Şiri daha ayaq üstə dayana bilmədi, halsız halda kürsüyə çökdü.

Albina xanım soruşdu:

– Sən generalı gözünlə gördün?

Tərbiyəçi heç nədən şübhələnmədən:

– Xeyr, görmədim, – dedi. – Amma, siz narahat olmayın, əvvəllər də belə olurdu, general maşından düşmüşdü, uşağın dalınca həmişə əsgər göndərirdi.

Albina birdən ərinə tərəf çevrildi, nəhayət, baş verənləri dərk elədi, dəstəyi əlindən buraxdı, huşsuz halda yerə sərildi.

***

Tibb məntəqəsindən çağırılmış təcrübəli feldşer bütün bacarığını ortaya qoymuşdu, nəhayət, divanda uzanmış Albina xanım vurulan sakitləşdiricidən, masajdan sonra özünə gəldi, zulum-zulum ağladı, yenə ürəyi getdi. Şiri əzab içində susurdu. Köməkçi neyləyəcəyini bilmədiyindən pəncərə qabağında quruyub qalmışdı. Hətta, Dərdayıl da düşünmə qabiliyyətini itirmişdi. Telefonun növbəti zəngi üçün də diksindirirdi. Şiri aparatı yaxına çəkdi.

– Eşidirəm.

... – Mənə direktor lazımdı, – deyə dəstəkdən eşidildi.

– Eşidirəm, – deyə Şiri təkrarladı.

... – Uşaq bizdədir. Özünü yaxşı aparsan oğlunu sağ-salamat geri alacaqsan. Milisə-filana getsən, özündən küs.

– Nə istəyirsiniz?

... – Yüz əlli min!

– Bəs, yüz deyirdiz.

... – Günah özündədir, əlli istəyəndə, sonra yüz istəyəndə gərək razılaşaydın, heç şikayətlənmə. Bu telefonda həmişə adam olsun. Zəngimizi gözlə.

Axşam düşürdü. Bayır köşkdə şam yeməyinə hazırlıq görülürdü. Seyfəldən, Səkil Qoçudan başqa Xalis də süfrə arxasında yerini rahatlamışdı. Bir azdan Sərraf Bic Əbdüllə onlara qoşuldu. Daha sonra Hambaloğlu Rahib də özünü yetirdi. Elə ki köşkdəkilər aşbaz Şabalının bişirdiyi dadlı küftə-bozbaşın axırına çıxdılar, Məlikəjdər Rahibə dedi:

– Başımıza çarə qılmalıyıq, bir azdan hərbcilər dəb-bələyəcəklər.

– Hələ ki, gülü Rusiyaya vaxtında çatdırırlar, ağa, – deyə Hambaloğlu dilləndi. – Görək, nə olur.

Məlikəjdər başını tərpətdi, səbrsizliklə yerində qurcuxan Sərrafa tərəf döndü:

– Hə, bacınəvəsi, üzün gülür, eşitmişəm, uşaqların yaxşı ovla qayıdıblar, – dedi.

Sərrafın dili ağzına sığmadı:

– Ağa, həqiqətən, qiyamət ovumuz olub, bəlkəm ruzigarın üzü hələ belə ov görməyib, – dedi. – Elə bir tor yox idi ki, boş gəlsin. Sahildə balıq əlindən tərpənmək olmur, gücnən yığıb-yığışdırmışıq.

Xalis atasının qulağına nəsə pıçıldadı. Ağa məmnun halda buyurdu:

– Balığın bir hissəsini Hatəmə göndərərsən. Qoy, barrikadalarda soyuqda dayananlar da balıq kababı yesinlər.

Qərar bəzilərinin könlünü açmasa da, etiraz edən olmadı. Seyfəl qayğılı soruşdu:

– Qardaşım, o bərkgedən kater nə oldu, bəs? Daha sizə mane olmur ki?

Sərraf bacardıqca laqeyd:

– Həmin kater daha bizim tərəflərdə görünmür, yəqin ovlağını dəyişib, – deyə cavab verdi və susdu.

Səkil Qoçu mürgülü səslə:

– Bizim qayıqlar Sarıqayadan o yana keçmirlər ki? – Soruşdu.

Sərraf ağsaqqalın marağını başa düşməsə də:

– Dədəm, Sarıqayadan o yana açıq dənizdi, oralar ovlaq deyil, – dedi. – Niyə soruşursan ki?

Səkil Qoçu dodaqlarını marçıldıtdı:

– Radioda deyirdilər ki, Sarıqayada bir balıqçı qayığı batırmış. Neft gəmisi onların köməyinə gəlib, balıqçıları xilas eləyib, – dedi. – Elə bildim bizimkilərdən söhbət gedir.

Sərraf Xalislə gözləşib:

– Yox, dədəm, balıqçılarımız salamatdı, – dedi.

Məlikəjdər Səkil Qoçu ilə Sərrafın mükaliməsini eşitmirmiş kimi:

– Xahişə gələn varmı?

Seyfəl dərhal cavab verdi:

– Var, ağa, biri suçu Piridi, bir Sonqulu kişi, biri də aşbazımız Şabalıdı.

Məlikəjdər bir qədər fikrə gedəndən sonra soruşdu:

– Suçu Pirinin nə istədiyini bilirik. Bəs, Sonqulu nə deyir?

Bu sualın cavabını da Seyfəl verdi:

– Sanı Sonqulunun Tarqovıdakı mağazalarını tavana oturdub, vədə qoyub. Bilmir neyləsin, buna görə gəlib, – dedi və gülümsəyərək əlavə elədi. – Bir də bizim Şabalıdı...

– Bəs, bizim Şabalı nə istəyir? – Məlikəjdər qımıışdı.

Aşbaz Şabalının bütün əzaları yumru idi, elə bil bədənə müxtəlif ölçülü toplardan yığılmışdı. Onu təbəsümsüz təsəvvür eləmək mümkün deyildi.

– Qardaşına görə gəlib... – Seyfəlin də dodağı qaçdı.

***

Məlikəjdər nəşə deyəcəkdə ki, susmalı oldu, ziyarətgahın mücaviri əlində bir zərflə gəldi, ağanın qabağına qoydu.

– Bu məktubu Havarçı Hənfə gətirdi, – dedi.

Məlikəjdər zərflə bir o üzə, bir bu üzə çevirdi:

– Hənfə haçandan poçtalyon olub? – deyə təəccübünü gizlətmədi.

Mücavir özünü itirdi:

– Bilmirəm, ağa! Bu barədə ondan soruşmadım.

On-on iki min tüstülü kənd o qədər böyük idi ki, xeyir-şər üçün kəndi əməlli tanıyan bir şəxsə ehtiyac vardı. Havarçı Hənfə belə bir adamdı. Toy sahiblərinin xahişi ilə yüzlərlə ünvanə dəvətnamə paylayırdı, kəndin bu

başından vurub o başından çıxır, bircə dəfə səhv eləmirdi, dəvətnamələri deyilən ardıcılıqla sahiblərinə çatdırırdı. Bu hamını valeh eləyirdi. İş onda idi ki, havarçı oxuyub-yaza bilmirdi, bir belə adamın adını, sadəcə, yadda saxlayırdı.

Zərfin içindən çıxan dəvətnaməyə göz gəzdirən Məlikəjdər süfrədən çəkildi, astadan dedi:

– Cinni Canı ayın on doqquzu məni kiçik oğlunun toyuna çağırır.

Seyfəl dəyişmiş bir səslə dedi:

– Güman ki, Sanı da toyda olacaq.

Sərraf qızğınlıqla:

– Əsl girəvədi, ağa! – dedi.

Bic Əbdül həmişəki kimi əllərini bir-birinə sürtdü:

– Nə olardı! – dedi. – Bu nacinsdən canımızı birkərəmlik qurtarardıq.

– Qana-qan bizə yaraşmaz, – Məlikəjdər dedi. – Bilin bunu, həmişəlik bilin!

Araya çökən sükutu heç kim pozmağa cürət eləmirdi.

***

Sükutu mücavirin təkrar içəri girməsi pozdu. Dedi:

– Ağa, sovxoz direktoru Şiri Şiriyev, müavini Dərdəyil, bir də direktorun zövcəsi Albina xanım ziyarətgahdadır.

Məlikəjdər bir az sinirli soruşdu:

– Əşi, bunlar nə istəyir?

– Kömək istəyirlər. Sanının adamları generalın n v sini oğurlayıblar.

Məlikəjdər heyrətini gizlədə bilmədi:

– Paho! Haçan?

– Bu gün.

Məlikəjdər çimçiş r k soruşdu:

– Uşaq oğrularının istəyi nədir?

– Yüz əlli min pul...

Məlikəjdərin g z  qaraldı:

– Ola bilməz! – dedi, Seyfələ döndü. – Bacıoğlu, g r k ki, bizdə bir eylə vəsait yoxdu.

Seyfəl könülsüz:

– Daxılda cəmi qırx minimiz var, – dedi. – Amma pul tapmaq çətin deyil.

Məlikəjdər onu saran zəifliyi  z nd n kənara atdı, tapşırdı:

– Seyfəl, çatmayan vəsaiti dostlarımızdan borc alarsan, sonra qaytararıq, – dedi. – Yerin deşiyində də olsa, lazımı məbləği taparsan.

Səkil Qoçu heyfsiləndi:

– Yazıq uşaq! – Amma şadlığını da gizlətmədi. – Bundan sonra Sanının tabutuna axırncı mıxı vurmaq olar...

Məlikəjdər dedi:

– Hər şeydən öncə uşaqı onların caynağından alıb anasına vermək lazımdı. Bütün dünyanın var-dövləti munis bir ananın bir gilə g z yaşından qiymətli ola bilməz, – dedi və h km n  verdi. – G n  bu gün, uzaq-

başı sabah uşaq anasına qovuşmalıdı. Taxçada-buxçada nəyimiz var çıxarın ortaya, Sanının istədiyi pulu toplayın.

Məlikəjdərin səxavətini bütün qohumları bilirdi, amma heç biri başa düşə bilmirdi ki, ağa bir özgə uşağından ötrü niyə varından-yoxundan keçməyə hazırıdı.

Sərraf incik halda:

– Axı, başqa yol da var, ağa, – dedi. – Niyə bizim əlimizi-qolumuzu bağlayırsan?

Məlikəjdər qayım səslə:

– Bir qapını ki, pulla açmaq mümkündü, niyə o qapıda qan töküüb günaha batasan? – dedi.

Heç kimdən səs çıxmadı.

Məlikəjdər mülayimliklə:

– Seyfəl, Şirini elə yola sal ki, gedib uşağını ala bilsin. Sonrası Allah bilən məsləhətədi, biz ona güvənirik, – dedi, sonra əlavə elədi. – Albina xanımı isə Tidora xanımın yanına ötürərsən.

Seyfəl tələsik köşkdən çıxdı. Məlikəjdər dərinədən köks ötürdü, Miziyə tapşırıdı:

– Zərərdidələrin olduğu hücrəyə çay, şirniyyat göndər.

Mətbəxə tələsən Mizinin dalınca baxmadan əlini dizinin qaşına vurdu, Xalisə tərəf çevrildi:

– Oğlum, daha sənəin əl-qolunu bağlamağa haqqım yoxdu, amma müdərədan kənara çıxma, – dedi, alını

övkələyib qalxıb qarıya getdi. – Nəsə, özümü yaxşı hiss eləmirəm.

– Xahişçilərə nə deyim? – deyə Xalis soruşdu.

Ağa geri baxmadan:

– Onlarla özün məşğul olarsan, – dedi. – Mən də şam namazını qılıb gəlirəm.

- XXXXXVI -

Məlikəjdər otağı tərk edəndən sonra Xalis başının kəskin hərəkəti ilə gözünə düşən saçını geri atdı. Kənar-da oturmuş Sərrafla Bic Əbdülün intizar dolu gözləri ağaoğluya dikilmişdi.

– Hələ mənə lazımsız. İkiniz də malikanədə olun, – deyə Xalis onların intizarına son qoydu, sonra mürgülü Səkil Qoçunu göstərdi. – Dədəm yorulub, kömək eləyin, otağına getsin.

Sərrafla Bic Əbdül hərə bir tərəfdən qocanı qoltuqlayıb köşkdən çıxdıqda Mizi mətbəxdən qayıtdı.

Xalis bir o başa, bir bu başa gedib dayandı. Qərarı həmişəki kimi gözlənilməz oldu, lay divar kimi köşkün qapısında duran keşik rəisinə dedi:

– Sabahdan darvazaları bağlayarsan. Kənar adamları nə ziyarətgaha, nə də malikanəyə buraxırsan, – dedi.

Keşik rəisi əlini gözünə aparıb qarıdan çəkildikdə Mizi heyrətlə soruşdu:

– Elə niyə?

– Bu mənim ehtiyat tədbirimdi!

Mizi onun fikrini anlamağa çalışdı:

– Bəs, mücavir ziyarətçilərə nə desin?

Xalis üzünü turşutdu:

– Bir bəhanə tapsın.

– Məsələn?

– Desin ki, ziyarətgah təmirə dayanıb, – dedi. – Bu da kifayət eləməsə desin ki, ilanlar ziyarətgaha daraşib, ziyarət təhlükəlidir.

Mizi gülümsədi, deməyə bir söz tapmadı, susdu.

***

Hambaloğlu Rahib kətili isti sobadan uzağa çəkmişdi, boğazını arıtlamaqla köşkdə olduğunu xatırlatı, soruşdu:

– Mənə tapşırığın nə olacaq, ağaoğlu?

Xalis kətillə əlində gəlib onun qəşşərində oturdu:

– Qardaşım, oğurlanmış uşağın gizlədildiyi yeri tapmaq sənə vəzifəndi. Tabeliyindəki adamlar qapı-qapı gəzib gül yığırlar, kəndləri, bağları yaxşı tanıyırlar.

Hambaloğlu boynuna qoyulan yükün ağırlığından udqundu:

– Ağaoğlu, onsuz da gecə-gündüzümüz yoxdu, Sənin Bayıldakı mənzili, Kürsümoğlunun mülkləri, restoranı göz altındadı. Adamlarım əldən düşüblər, – dedi və tərəddüdlə əlavə elədi. – Adam bilmir hansına göz

olsun, Sanıyamı, ya əlaltı Ravillərəmi, Sallağamı, Yanı-ğamı.

– İndiyə qədər şübhəli bir şey görməyiblər ki? – deyə Xalis üzünü turşutdu

Rahib əllərini yana açdı:

– Xeyr, ağaoğlu! – dedi və günahkar halda. – Biz istəsək də onların hər addımını izləyə bilmirik, çatdırmaq olmur. Civə kimi daim hərəkətdədirlər, yuxu bilmirlər, dinclik bilmirlər. Elə Sallağı götürək, bir həftədi hər gün Nofxanıdakı bağa gedib-gəlir, orda nə iti azıb, bilmək olmur.

– Qışda bağda neyleyir ki? – Mizi söhbətə müdaxilə elədi. – Bu soyuqda...

– İş də elə ondadi, – deyə Rahib əllərini yana açdı. – Heç nə eləmir. Bağın ətrafına bir-iki dövrə vurub geri qayıdır...

– Bağ Sallağındı? – Mizi maraqlandı.

– Dəqiqləşdirməmişəm, Mizi əmioğlu...

Rahib daha ətraflı cavab vermək istəyirdi ki, Xalis onun sözünü kəsdi:

– Hələlik Sallağı unut, – dedi. – Bilirsən ki, Sanının sığınacaqlarının sayı elə də çox deyil. Uşağı dünyanın o başına aparmayıblar, ya şəhərdə, ya da ətrafımızdakı kəndlərdə gizlədirlər. Daha yubanma, uşağın yerini təcili tapmalısən. Seyfəl əmioğlu pulu yığmaqda çətinlik çəksə, tədbirimiz başqa cür olacaq. Gərək, uşağı onların

əlindən zorla alağ. Hələliksə, buralarda ol, görək ağanın tədbiri nədi.

***

Hambaloğlu mütərəddid addımlarla köşkdən çıxdıqdan sonra Mizi soruşdu:

– Sonqulunu çağırımmı?

Xalis başını buladı:

– Ehtiyac yoxdu! Sonqulu kişiyyə deyərsən ki, evə getsin, iki-üç günlüyə mağazalarını bağlasın, yaxınlarını yanına alsın, qalaça kimi təhlükəsiz mülkünə çəkilib gözləsin, – deyə gülümsədi. – Mizi əmioğlu, hazırda ən lazımlı adam Suçu Piridi. Onu çağır.

Mizi qarıdan həyəətə boylandı, sonra çimçişərək kənara çəkildi, suçu Piriyə yol verdi. Elə Xalis də Pirini sevmirdi, amma qarşdakı savaşın ağırlığı müttəfiqləri seçib-sonalamağa imkan vermirdi. Qonaqla görüşüb yer göstərdi, özü də oturdu. Can-cəsədsiz Piri udquna-udquna sözə başladı:

– Ağaoğlu, dediyin kimi elədim, amma kəsik qoşalülədən bir şey çıxmaz. Çox nahamvardı. Mən onu çıxarası, nişan alası, atəş açası, Ravillər məni dəlmə-deşik edəcəklər, – dedi. – Ağaoğlu, tapança tap mənə.

Xalis qondarma bir mehribanlıqla gülümsədi:

– Yaman maymaqsan ha, Piri əmioğlu! – dedi. – Sənin silahın mindiyin Kr.AZ-dı, sənə başqa silah lazım deyil.

Pirinin ağzı açıla qalmışdı, görünür, bu ağlına gəlməmişdi. Xalis qətiyyətlə dedi:

– Əmioğlu, Sanı kəndə ZİM-də gələcək. Ayın on doqquzu, gün günortanı keçəndə, sən Kr.AZ-ı Cini Cənubunun məhləsinin tinində əyləyərsən. Soruşanlara deyərsən ki, maşın nasazdı. Elə ki, Sanının maşını yolda gö-ründü, Kr.AZ-ı tərpedərsən, ZİM-in xurd-xəşilini çıxararsan. Anladınmı?

Məsələnin belə sadə həllini gözləməyən Piri heyranlığını gizlədə bilmədi:

– Ağaoğlunun dərrakəsi barəsində dolaşan şeyiələr bica deyilmiş! – dedi, və tələsik bayıra çıxdı.

Mizi də heyranlığını saxlaya bilmədi:

– Maşallah! Hər şeyə cavabın hazırdı, – dedi, sonra işgüzarlıqla soruşdu. – Hə, indi Şabalını çağırımmı?

***

Şabalı mətbəxdən köşkə adladıqda Xalisin dodağı qaçdı:

– Hə, qardaşın nə istəyir, Şabalı kişi?

Bədəninin əndazəsiz ölçülərinə baxmayaraq aşbaz mülayim kişi idi. Utana-utana dedi:

– Ağaoğlu, boynu sinmiş qardaşım Novxanıdakı də-də-baba bağımızı qumara qoyub. Ududuğu adamın adını Sallaq deyirlər, Sanının curlarındandı. Əvvəl pul müqabilində mülkü qaytarmağa razılaşıb. Qohum-əqrə-

ba atışıb lazımı məbləği toplayıb qardaşıma verdi, amma Şallaq sözündən qaçıb, bağı geri qaytarmaq istəmir...

Xalisin beynindən nə keçdisə fövrən ayağa qalxdı, aş-bazın sözünü kəsdi:

– Bağın yerini bilirsən? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə, bağ dədə-babadan qalıb,... – Şabalı özünü itirmiş halda mızıldandı.

Xalis daha onu dinləmədi, təəccüblənmiş Miziyə:

– Hambaloğlu Rahibi çağır, – dedi və sevincini gizlətmədi. – Deyəsən, uşağın yerini tapmışam.

- XXXXXVII-

İşə namazından sonra bir az özünə gəlmiş Məlikəjdər həyəət düşdü. Aydın bir qış gecəsi idi. İşıqlandırma sistemi yenidən qurulandan sonra ziyarətəgah gündüz kimi işıqlı idi. Köşkdə heç kimi yox idi, yalnız Şabalı mətbəxdə qurdalanırdı. O, ağanın oturmağını gözləmədi, çay dəsgahını masaya gətirdi. Sorğu-sual gözləmədən Seyfəlin Şiri ilə sovxoza, Xalisin Mizi ilə “Şəbəkəyə”, Hambaloğlu Rahibin Novxanıya getdiyini, Səkil Qoçunun otağında yatdığını, Sərrafla Bic Əbdülün ziyarətəgahda olduğunu söylədi. Aşpaz hərəkət eləməirdi, sanki diyirlənirdi. Ağa qımışaraq onu təriflədi:

– Maşallah, çox diqqətçilsən! – dedi.

Bir stəkan çay içməmişdi ki, Seyfəl gəlib çıxdı. Salamlaşıb özünü isti sobanın yanına verdi. Ağanı intizarda çox saxlamadı:

– Sanının adamları gəlib pulu aparıblar, amma hələ uşağı qaytarmayıblar, – deyə təlaşla dilləndi. – Deyiblər, gözləyin.

Ağanın nurani sifəti qaraldı:

– Deyirsən, Sanı dəbbələyəcək? – Soruşdu.

– Bilmək olmur, ağa, – deyə Seyfəl dişlərini qııcıdı. – Dəbbələdi, ya dəbbələmədi, fərq eləməz, Sanı kimisini sağ qoymaq olmaz, ağa, beləsinin qanı halaldı. Gör ey, uşaq oğurluğuna əl atıb.

Məlikəjdər tərəddüdlə:

– Mən qana qol qoya bilmərəm, bacınəvəsi... – dedi, amma səsində həmişəki əminlik yox idi.

Seyfəl öz qənaətini müdafiə eləmədi:

– Yaxşı, ağa, neyləyək? – Soruşdu.

– Qayıt sovxoza, – deyə Məlikəjdər dilləndi. – Gecəyə kimi Şirinin yanında ol.

- XXXXXVIII -

Aydın bir qış gecəsi idi, faraları yandırmadan da getmək olardı. Elə ki, asfalt yola çıxdılar, Mizi həvəsləndi, ayağını qaza basdı, amma ZAP-dan istədiyi sürəti ala bilməyib deyindi:

– Maşın deyil ey, öküz arabasıdır.

Əslində, Şabalı ZAP-sına yaxşı baxırdı, mühərrik saat kimi işləyirdi, amma atıla-atıla gedən bu maşından zövq almaq mümkün deyildi. Mizi, əlbəttə, Xalisin ZAP-ya üstünlük verməyinin səbəbini bilirdi.

“Şəbəkə” dənizin sahilində yerləşən xudmani bir restoran idi. Bünövrəsini ləpələr döyəcəyirdi. Şəhərin adlı-sanlı adamlarının dincəldiyi bir məkandı. Burada müştərinin istəyi ilə durub-oturur, arzusunda olduğu hər cür naz-neməti süfrəyə verirdilər. Dörd-beş bağlı kabinəsi vardı, həmsöhbəti ilə təkbətək qalmaq istəyən hörmətli müştərilərin ixtiyarına verilir. Ayda bir neçə dəfə gecə səhərə qədər rəqqasələrin göbək rəqslərinə baxmağına dəyərdi. Həmin günlər restoranda yer tapmaq mümkün deyildi, gələnlər yalnız dəvətnamə ilə içəri buraxılırdı. Milisin nəzarəti altında işləyən restoranı Kürsümoğlu göz bəbəyi kimi qoruyur, milyonlar gətirən pal-paltar bazarından daha çox qiymətləndirirdi.

Gur işığa qər q olmuş restoranın həyatında əli podnoslu xidmətçilər ora-bura şütüyürdülər. Qonaqların gəlişi Kürsümoğlunu sevindirmədi. Onları əsas binanın arxasındakı xəlvəti otaqlardan birinə apardı.

Kürsümoğlunun davranışı Xalisə xoş gəlmədi. Təklif olunan çay-çörəkdən imtina elədi.

– Fikrindən dönənə oxşayırsan?

Kürsümoğlu xəfifcə titrəyən əllərini masanın altında gizlətdi:

– Bəli, Xalis ağa, fikrimi dəyişmişəm.

Xalis yumşaq halda:

– Kişi olan kəs sözündən dönməz.

Kürsümoğlu özündən çıxdı:

– Kişiliyin bura nə dəxli var, Xalis ağa? – Qeyzini boğa bilmədi. – Bu boyda var-dövləti türməyə dəyişmək əbləhlikdi.

Xalis həmsöhbətinin prinsipsizliyi qarşısında bilmədi nə desin. Mizi irəli meylləndi, istehzasını gizlətmədən:

– İnsanın şərəfi puldan irəlidə durur, Şikil.

– Mizi əmioğlu, əlbəttə, bədnam puldan irəlidə dayanan şeylər çoxdur, – deyə Kürsümoğlu istehzaya istehza ilə cavab verdi. – Bir sözlə, adam öldürmək mənlik deyil.

Xalis sərt dilləndi:

– Deyirsən, şərəf hissini pullulara aidiyyəti yoxdur?

Kürsümoğlu incik halda:

– Təhqirə keçirsən ha! – dedi.

Xalis ayağa qalxıb astadan:

– Sanı sənin dayın oğlunu oğurlatdırıb. Şiridən yüz əlli min tavan istəyir. Verməsə, uşağı tələf eləməklə hədələyir, – dedi. – Daha sonrasını özün bilərsən.

Gözlənilməz xəbərdən ağzı açıla qalmış Kürsümoğlunun cavabını gözləmədən Miziyə işarə elədi.

***

Yalnız “Şəbəkədən” xeyli aralanandan sonra Xalis heyf siləndi:

– Sanının bir Əzrayılı əldən çıxdı!

Mizi gözünü yoldan çəkmədən fikrini bildirdi:

– Şərəfsizliyə alışmış adamdan nə Əzrayıl!

Xalis razılaşmadı:

– Quyruğu tapdalanmış ilan qorxunc olur, – dedi, nədənsə çevrilib gəldikləri qaranlıq yola baxdı. – Baxarsan, Kürsümoğlu fikrindən dönəcək.

Mizi onu sakitləşdirməyə çalışdı:

– Deyirsən, iki Əzrayıl Sanıya bəs eləməz? – Soruşdu.

– Cinni Canı ilə Suçu Pirini deyirəm...

Xalis dərindən nəfəs aldı:

– İstənilən böyük əməliyyat bir neçə yerdən sığortalansa yaxşıdı.

Bu vaxt bir ağ maşın sürətlə onları ötüb dayandı. Mizi ZAP-nı əylədi. Ağ maşından düşən Kürsümoğlu tələsik ZAP-ya yanaşdı, başını açıq pəncərədən içəri salıb soruşdu:

– Sanı, doğrudanmı, dayımın aman-zaman bir oğlunu oğurlayıb?

Xalis dinmədikdə Kürsümoğlu sarsılmış halda mırıldandı:

– Sanı gərək bunu eləməyəydi! – dedi, birdən ilan kimi fısıldadı. – Neynək, onun işini bitirmək mənə borc olsun!

Xalis lap astadan soruşdu:

– Bunu necə təsəvvür eləyirsən?

– Ağaoğlu, yanvarın on doqquzu əlamətdar gündü, Səninin ad günüdür. Gecə “Şəbəkədə” qonaqlıq verəcək. Cəmi əshabələri başına toplaşacaq. Toydan çıxıb “Şəbəkəyə” gələcəklər, – dedi, sonra əlini uzadıb təkrarladı. – Əlimi tut, ağaoğlu, onun işini bitirmək mənə borc olsun.

Xalis Kürsümoğlunun əlini sıxdı.

– Bayaqqı sözümü geri götürürəm, – dedi.

Kürsümoğlu gülümsədi, başını pəncərədən çəkdi.

***

Xalis köşkdə atasını tək gördü. İki namaz arasında baş verənləri nəql elədi, amma onun görülən işləri bəyə-nib-bəyənmədiyini anlaya bilmədi. Əvəzində Seyfəli yə-nidən sovxoya göndərdiyini eşitdi.

Bu vaxt üst-başı palçıqlı Rahib gəldi, üzü də ayazdan bozarmışdı. Ağa ilə üzbəüz otursa da, Xalisə müraciətlə:

– Uşağı Şabalıgilin Novxanıdakı bağında gizlədirilər, – dedi.

– Dəqiq? – deyə Xalis soruşdu. – Səhv eləmirsən ki?

Rahib əminliklə:

– Dəqiqdi, ağaoğlu! – dedi, hadisəni danışdı. – Özümnən iki nəfər götürüb maşını Novxanıya sürdüm. Gecə aydınlıq idi, faraları söndürmüşdüm. Elə uzaqdan gördük ki, bağın işıqları yanır. Maşını aralıda saxlayıb səssiz addımlarla yanaşdıq. Xeyli müşahidə elədik. Bağ-dakı adam təkdi. Tez-tez evə girib-çıxırdı. Gah oduncaq

yığırdı, gah quyudan su çəkirdi. Bir dəfə də əlində axtafa ilə çıxdı, ayaqyoluna tərəf getdi, vaxtı hesablayıb sinə-sinə, sürünə-sürünə alçaq hasardan adladım, evin işıq gələn pəncərəsinə yanaşdım. Əl-ayağı bağlanmış bir uşaq hərəkətsiz halda taxtda uzanmışdı. Daha gözləmədim, geri süründüm. Təpəyə çatanda həmin adam ayaqyolundan çıxdı. Uşaqlardan birini orda saxlayıb gəldim ki, görüm, neyləmək lazımdı.

Məlikəjdər hələ də qan-qadadan qaçmağın yolunu axtarırdı, lazımsız bir təklif elədi:

– Deyirəm ki, bəlkə uşağı həmin adamın əlindən ala, ailəsinə qaytaraq, oğlum? – dedi. – Bununla da məsələ bitsin...

Xalis heç fikirləşmədən:

– Atam, bu mümkün deyil! – dedi. – Biz Sanını perikdirə bilmərik, onda qurduğumuz tələlər mənasını itirəcək.

– Axı, uşağı tələf eləyə bilərlər! – Məlikəjdər bir də cəhd elədi.

Xalis başını buladı:

– Eləməzlər! Onlara pul lazım idi, onu da alıblar, uşağı da qaytaracaqlar, – dedi, sonra Rahibə tapşırırdı. – Bayır soyuqdu, keşikdə dayanan adamlarını tez-tez dəyişərsən, amma bağı bir ləhzə də gözdən qoymaq olmaz. Tez, maşını Novxanıya sür. Uşağın həyatı sizin əlinizdədi.

Bayıra çıxan Rahibə xahiş elədi:

– Zəhmət olmazsa, namaz hücrəsindən Sərrafla Biç Əbdülü bura göndərərsən, – dedi. – Miziyə isə deyərsən ki, gedib dincəlsin, daha gecdi.

***

Xalis kədərli oturmuş atasını sakitləşdirməyə çalışdı:

– Atam, bu sənin günahın deyil. Sanı qırmızı həddi keçib, onu həmişəlik dayandırmaq lazımdı, – dedi, və mehribanlıqla. – Canıoğlunun toyuna Sərrafla Bic Əbdülü göndərəkmi?

Məlikəjdər dinmədi, qalxıb sağollaşmadan köşkdən çıxdı. Xalis atasının hərəkətindən alınsa da özünü o yerə qoymadı, içəri daxil olan Sərrafla Bic Əbdülə işgüzarlıqla:

– Sabah ağanın əvəzində toya ikiniz gedəcəksiniz, – dedi, sonra Xalis fikrini çözdü. – Nəmər salarsız, çörək yeyərsiz, çalğıçılara qulaq asarsız, gözləyərsiz. Canı Sanıya və Ravillərə ayrıca yemək çadırı quracaq. Toy qızı-şanda girib onların işini bitirəcəksiniz.

Bic Əbdül hər ehtimala qarşı soruşdu:

– Ağaoğlu, biz onların üçünü də aradan götürməliyik?

Xalis əllərini yana açdı:

– Ayrı əlacımız yoxdu, Sanının cangüdənləri silahlıdı, siz onları vurmasaz, onlar sizi vuracaqlar, – dedi. – Mizi əmioğlu maşında sizi gözləyəcək, köhnə ovdana

aparacaq. Bir neçə gün orda dincələrsiz. Ovdanda hər şəraitimiz var, darıxmazsınız.

Bic Əbdül onu məşğul edən sualı verdi:

– Evdəkilərə nə deyək?

Xalis düşünmədən:

– Sabah evdən çıxanda deyərsiz ki, Hatəmlə Adəm yenə mağazanı talayıblar, ağa bizi bir neçə günlüyə rayona, yem dalınca göndərir, – dedi və dodaqucu güldü.

– Mənə elə gəlir ki, pis bəhanə deyil.

Sərraf Xalisin bəhanəsini bəyəndi:

– İnanandırıcı bəhanədi.

– Eləsə, gedin dincəlin, – deyə Xalis əmr elədi.

- XXXXXIX -

Sanı hər dəfə şəhərə çıxanda yeni ünvanlarla qayıdır, yolunu səbirsizliklə gözləyən Ravilləri sevindirir, əlaltılarının türmədən fərqlənməyən həyatını rəvnəqləndirirdi. Sanı müxtəsər hazırlıqdan sonra onların zəncirini boşaldırdı, deyilən ünvanlara yollayırdı.

Əməliyyatlar uğurla keçirdi. Elə bil ünvanlar seçmə idi. Sanının xofu o qədər güclü idi ki, bir adamın səsi çıxmırdı. Qoyulmuş tavan danışığızsız ödənilirdi. Telefondan istifadə olunmurdu. Xasının təlimatı belə idi. Deyilən ünvana birinci Sallaq gedirdi. Onun görünüşü gülməli idi, amma çöhrəsindən yırtıcılıq yağırdı. Tın-

tın səslə sifarişi çatdırır, vaxt qoyub qayıdırdı. Onun işi bununla bitirdi. Səhəri gün “hə-yox”unu bilməyə Yanıq göndərilirdi. Sonra deyilən vədə ünvanında geyimli-kecimli Asta Ravil peyda olurdu. Kostyum-qalstuklu adaşını müşayiət eləyən Taxtanın da üst-başı pis deyildi. Asta hazır pul baratını qəbul edib qəbz yazırdı: “Fİ-lankəsin verdiyi .... manatlıq məbləğ Qarabağ azadlıq fondunun hesabına təhvil alındı”.

Əlbəttə, tavanalma həmişə yağ kimi getmirdi. Sənaridən kənarlaşmalar da olurdu. Bir dəfə nazirlikdə yüksək vəzifə tutan bir şəxs Sanının sifarişini qorxmada rədd elədi. Bu kənək qoz kimi möhkəm bir adamdı. Tək yaşayırdı, ailəsi yox idi. Çox sadə dolanırdı. İntim əlaqələrində dovtələb deyildi. Daimi məşuqə saxlamırdı, vaxtını, təkdənbir, sürücüsünün gətirdiyi birovuzluq küçə qadınlarıyla keçirirdi.

Onun kabinetinə yol tapmış Sallağı dinləyib güldü:

– Mən məvaciblə yaşayan namuslu vətəndaşam. Səni üstümə göndərən adamların səhvi var, tələb olunan məbləğin mənə aidiyyəti yoxdur, – dedi və müsahibini ötkəmliklə danladı. – Ölkənin ağır günündə belə işlərlə məşğul olmazlar. Qarabağ əldən gedir, siz isə tavan yığırırsız.

Sanı daha həmin ünvana Yanığı yollamadı. Bunu gözləyirmiş kimi Ravilləri götürüb vəzifəli şəxsin milis mühafizəsi altında olan mənzilinə özü baş çəkdi. Gecənin bir vədəsi yuxudan oyadılmış vəzifəli şəxs onların

nəzarətdən necə keçmələrinə heyrətlənsə də, yenə inandırdan dönmədi. Asta özü ilə gətirdiyi ağır çəkici əlinə aldı, yataq otağının divarlıını döyəclədi, asanlıqla xəlvətxananı tapdı. Çıxan pulun, zinət əşyalarının sayı-hesabı yox idi. Sanının işarəsi ilə Taxta gətirdiyi torbaları açdı, xəzinəni ora yığdı. Vəzifəli şəxs hətta bundan sonra da:

– Bu pulun mənə aidiyyəti yoxdur, – deyə dediyindən dönmürdü.

– Lap yaxşı! Etiraz eləməsən, sənə aidiyyəti olmayan pulu Qarabağa kömək fonduna keçirərik, – deyə Sanı cibindən çıxartdığı hazır qəbzə hələ də çarpayıdan düşməyən yarımçılpaq vəzifəli şəxsin ovcuna dürtdü.

***

Hər belə əməliyyatdan sonra Asta uğunurdu:

– Bu qəbz yazmağı zor fikirləşmişən ha! – deyə başçını tərifləyirdi.

Sanı etinasızlıqla susurdu. Ravilləri özünə çox yaxın buraxmasa da, bilirdi ki, əvvəllər ona kor-koranə tapınan əlaltılarının indi gözləri açılıb, artıq çox şeydən xəbərləri var.

Taxta həmişə məsələnin mahiyyətinə enirdi:

– Əlimizə gələn puldan bizə də bir şey çatırmı?

Ravillər nə qədər küt olsalar da, anlayırdılar ki, bu yekəlikdə tamaşa Sanının oyunu deyil, onun ipini oynadanlar var.

– Bu pulun qara qəpiyi də bizim deyil, – deyə Sanka dilləndi.

– Deməli, bizə havayı hambulıq qalacaq! – deyə Asta kinsiz güldü.

Sanı onları sakitləşdirdi:

– Söz veriblər ki, bir-iki əməliyyatın xeyri özümüzə qalacaq, – dedi, bir az susub əlavə elədi. – Bunlar nədi ey, pul balıqdadı, kürüdədi. Bu işi əlimizə keçirə bilsək...

Ravillərin ikisi də əməliyyatdan hali idi. Asta şübhə ilə:

– Deyirsən, Vasili seyidləri dənizdən vurub çıxara bilər?

Sanı güldü:

– Daha vurub çıxarmaq necə olacaq? Seyidlər iki həftədi balıq üzünə həsrətdir, – dedi. – Nə qədər Məlikəjdər xəstədi, onları sıxışdırmaq lazımdı.

Asta ehtiyatla:

– Qədeş, onun kiçik oğlunu bəla deyirlər, axı, – dedi. – Deyəsən, adı Xalisdi.

– Sən də şişirtmə, Məlikəjdərdən başqa heç kim bizim qabağımızda dayana bilməz! – deyə Sanı onu əmin elədi. – İndilərdə Vasili gəlməlidir.

***

Vasili gəlməyinə gəldi, amma bəd xəbər gətirdi. Sanı özündən çıxdı. Onun bir gəmi kapitanının dul arvadından karlı pula aldığı gözəl, sürətli kateri batmışdı. O, Va-

silini yorulana qədər pis-pis sözlərlə söydü, sonra qarşısında boynu buruq dayanan cavanın günahkar görkəmi ürəyini yumşaltdı, bir qədər mülayimliklə dedi:

– Seriy, əməliyyatı sənə tapşırılanda demişdim, axı, gözdə-qulaqda ol.

“Seriy” ləqəbli Vasili general adyutantı kimi şıq geyinirdi. Nərmə-nazik görkəminə baxmayaraq bir neçə qətlə imza atmışdı. Könlünə dəyən istənilən adamı öldürməyə hazır idi. Bircə Sanıdan qorxurdu.

Cavab verəndə dili topuq çaldı:

– Kadeşim, kimin ağına gələrdi ki, onların buna cürəti çatar... – dedi. – Mat qalmalı işdi, necə gəlib Dambaya çıxıblar, necə kateri tapıblar, necə onu korlayıblar, anlaya bilmirəm. Yəqin kəşfiyyatları yaxşı işləyir.

– Demişdim, axı, seyidlər zahirdə dincdilər, amma əslində kənək qoz kimidilər, sındırmaq çətindi, – deyə Sanı səsini qaldırdı, yenə özünü saxlaya bilmədi, cavanı təhqir elədi. – Sən “seriy” yox, mavisən ki varsan!

Yalnız Sanının Vasilinin uşaqlıq səhvlərini dilə gətirməyə cürəti çatırdı. Bu söhbətin iştirakçıları olan Ravillər baxışb irişdilər.

Vasili təhqiri udub boğuq səslə:

– Kadeşim, biz də onlara az ziyan vurmamışıq, axı! – dedi, hələ də irişən Ravillərə soyuq bir nəzər fırlatdı.

Sanı, nəhayət, itki ilə barışdı:

– Yaxşı, bizim balıqçılar necədi?

– Buzlu suda çimmiş adam necə olacaq? İkisi də yarımcandı, hələ uzun müddət xəstəxanada yatmalıydılar. Hayıf onlardan! – deyə Vasili heyfsiləndi.

– Necə olub katerin zədələndiyini görməyiblər?

– Soruşdum onlardan. Dedilər ki, Sarıqayanı keçəndən sonra gördük, sızır, amma daha qayıtmaq gec idi, – deyə Vasili bildiklərini danışdı. – Yaxşı ki, Neft daşlarından gələn gəmi vaxtında haraylarına çatıb, yoxsa kater lap bata-batda imiş.

Asta Ravil söhbətə qoşuldu:

– Qədəş, indi nə deyirsən? – deyə soruşdu. – Seyidlərə təhər çəkmək vaxtı hələ çatmayıb?

Sanı bir az düşünəndən sonra qətiyyətlə:

– Cinni Canının toyundan sonra seyidlərlə məşğul olarıq, – dedi. – Birinci onların vuran qollarını kəsmək lazımdı.

Asta aydınlıq üçün soruşdu:

– Yəqin ki, Sərrafla Bic Əbdülü nəzərdə tutursan?

Sanı başını tərpətdikdə Taxta əllərini bir-birinə sürtdü:

– Batka, axır mən deyənə gəldin... – dedi.

Qarnı burnuna çatan Səmayə Hatəmi qarşılamağa tələsdi. Onu addım-addım izləyən mamaça qadın irad tutdu:

– Ay xanım, qaçma. Yıxılırsan, peşmançılıq olar, – dedi.

Hatəmin aldığı bahalı, rahat əlil arabasını az vaxtda sərbəst idarə eləməyi öyrənmiş Mariya Topal eyvandan mamaçaya vagirə tutdu:

– A bala, asta tərپən, uşağı tələf eləyərsən, – dedi.

Səmayə heç kimdən utanmadan Hatəmə sığınub nazla şikayətləndi:

– Ağaoğlu, bu bayquşların əlindən günüm qaradır. Elə bəd danışmaqları var! İkisini də qov, getsin.

Hatəm onun başını sığalladı:

– Elə şey yoxdur. Barı-həməlini yerə qoyana kimi onların sözü ilə durub-oturacaqsan, – dedi və yaxınlaşan mamaçadan soruşdu. – Nə qədər çəkəcək?

– Allah qoysa, bir neçə günə doğmalıdır.

Hatəm geri çevrildi.

– Qədəş, bura gəl.

Sarmaşılıqlı qapıda dayanıb tamaşa edən kişini yalnız indi görən Səmayə utancaqlılıqla uzaqlaşmaq istəyəndə Hatəm onu saxladı:

– Qardaşımdır, tanış ol! – dedi. – Başım qarışıq olsa, qeydinə Adəm qalacaq.

Soyuq qış Günəşi artıq batmışdı. Yeddi-səkkiz adam malikanəyə girdi.

Səhərə yaxın evə qayıtmış Seyfəl, demək olar ki, yatmamışdı, amma özünü gümrah hiss edirdi. Zəhmətləri hədər getməmişdi, oğurlanmış uşaq geri qaytarılmışdı.

Hatəm ağa ilə gələnləri ağa köşkündə yerləşdirib onları yedirtməyi Şabalıya tapşırırdı. Aşbazın fövrən əl-ayağa düşməyinə ötəri nəzər saldı. Yeddi-səkkiz adamı yedirtmək elə də çətin deyildi. Görünür, qonaqların silahlı olması aşbazı həyəcanlandırmışdı. Seyfəl istehza ilə gülümsədi, Hatəmlə bir yerdə eyvana qalxdı.

Sərrafla Bic Əbdülü toya yola salandan sonra narahatlıqdan özünə yer tapmayan Xalis aynabənddə vargəl eləyirdi. Böyük qardaşını görüb cəld pişvazına çıxdı, onu qucaqladı.

Seyfəl heç indi də başında silahlı dəstə gəzdirən Hatəmin məşğuliyyətinə ciddi baxmırdı.

– Ey kəndimizin azadlıq carçısı! – deyə gülə-gülə söz atdı. – Meydan sovuldumu?

– Xeyr, Seyfəl əmioğlu, meydan təzə qızıdır, – deyə Hatəm də gülümsədi.

Xalis maraqlandı:

– Başındakı adamlar kimdir, dadaş?

Hatəm könülsüz dedi:

– Özünümüdafie dəstələrinin başçılarıdır.

– Onları bura yığmaqda məqsədin nədir? – deyə Xalis zarafat elədi. – Ziyarətgaha hücummu gözlənilir?

Hatəm zarafata maraqla göstərmədi.

– Şəhərə, qərargaha gedirdik, yoldan döndüm ki, kiçik qədəşimə baş çəkmişəm, görüm, işləri necədi... Dəstə başçıları da qır-saqqız oldular ki, biz də düşürük.

– Dadaş, onlar sənə tabedirlər?

– Nəzəri cəhətdən.

– Bəs, əslində?

– Hərəkətimizdə tabeçilik meyilləri bir az zəifdir.

– De ki, anarxiyadır da!

Hatəm razılaşdı:

– Elə də demək olar, – dedi, qardaşından aralanmaq istədi. – Gedim ağamla görüşüm, görüm necədi...

– Getmə, otağına qapılıb, heç kimi yanına buraxmır, – deyə Xalis onu saxladı, sonra həyəcanla soruşdu. – Heç xəbəriniz varmı ki, şəhərə qoşun gəlir?

– Əlbəttə, xəbərimiz var.

– General xəbər göndərmişdi ki, bir-iki günə qoşun şəhərə girəcək, mitinqləri dağıdacaq.

Hatəm özündən müştəbehliklə dedi:

– Bizim daha dəqiq məlumat mənbəyimiz var! – dedi, astadan əlavə elədi – Qoşun bu gecə hərəkətə keçəcək. Yük təyyarələrinin gurultusunu eşitmirsən?

– Bəs...

Hatəm onun sözünü kəsdi:

– Elə ona görə də qərargaha yığışırıq ki, tədbir tökək.

– Yəni nizami əsgəri hissələrinin qarşısını almaq fikriniz var?

– Bəli, qədəş, şəhərə gələn böyük-kiçik bütün yolları tutmuşuq, – deyə Hatəm dirçəldi.

Xalis istehza ilə:

– Yolları nəynən bağlamısınız?

– Avtobuslarla, traktorlarla, yük maşınları ilə barrikada qurmuşuq.

Xalisin böyük qardaşına yazığı gəldi:

– İncimə, dadaş, bu səfehlikdi, axı! Topun-tankın qa-bağında avtobus dayanarmı? – dedi.

Hatəm sadəlövhüklə dedi:

– Deyirsən, əliyalın adamların üstünə tank sürəcəklər? Camaatı gülləyə tutacaqlar?

– Hər şey ola bilər, dadaş, – deyə Xalis də şübhə ilə dilləndi. – Hökumətlə hökumətlik eləyəndə, əlbəttə, hər şey ola bilər.

Hatəm inadla dedi:

– Geri çəkilmək olmaz, qədəş, – dedi. – Azərbaycan xalqı yumruq kimi birləşib. Onu heç bir qüvvə basıb keçə bilməz.

Seyfəl inamsız:

– Belə qərribə şey tarixində olmayıb, axı! Azərbaycanlı azərbaycanlı ilə birləşsin! – dedi və məsləhət gördü. – Hatəm ağa, özünü çox da qabağa soxma, bir də gördün ətrafındakılar səni qoyub qaçıblar, ortada tək qalmısan.

– Sən məni yolundan sapdırma, Seyfəl əmioğlu! – Hatəm qətiyyətlə dilləndi. – Meydanda tək də qalsam belə geri çəkildi yoxdu!

Seyfəl Hatəmin səsində peyda olan amiranəliyə məftunluqla:

– Hatəm ağa, bu bacarığını gərək ziyarətgaha sərf eləyəydin.

Hatəm inamla:

– Bizim üçün ən böyük ziyarətgah Azərbaycandı, – dedi, sonra aynadan boylandı, köşkün qapısında toplaşmış onu gözləyən yoldaşlarına baxdı, tələsdi. – Qədəş, sənə sözüm var. Seyfəl əmioğlu, incimə, deyəcəyimin sənə aidiyyəti yoxdu.

Seyfəl dərhal kənara çəkildi, qardaşları uzaqdan seyr elədi. Hatəmin qardaşının qulağına dediklərini eşitmədi, amma Xalisin yuxusuzluqdan, günün gərginliyindən bozarmış sifətinin fövrən uzandığını gördü, xeyli təəccübləndi. Sonra Hatəm kiçik qardaşını qucaqladı, bərkdən:

– Adəm qədəş bu barədə bilir, başıma bir iş gəlsə, gümanım sənədi, – dedi və qaça-qaça həyəətə düşdü.

- XXXXXXII -

Mağar tədricən dolur, toy yavaş-yavaş qızışırdı. Güc çalğıcılarına düşmüşdü. Xırda uşaqlar ortaya düşüb oynayırdılar, yorulmaq bilmirdilər. Sonra şənliyə yeniyet-

mələr qoşulmalı idi. Müğənnilərdən cavanı ustadının icazəsi ilə bir-iki ağız oxudu, amma qulaq asan tapılmadığından qavalı kənara qoydu, çayı çəkdi qabağına.

Yemək çadırı bir az aralı idi. Masalardakı təamların bolluğu toya gələnləri valeh eləyirdi. İki çadırın arasında var-gəl edən Canının gözündən heç nə qaçmırdı. Qonaqları şadlıqla qarşılayır, heç kimi diqqətsiz qoymurdu, onları yerbəyer eləməyi ətrafında fırlanan köməkçilərinə tapşırırdı.

Səs-küydən aralı ağacların altında bir xırda çadır da qurulmuşdu. Yerinə xalı-xalça döşənmişdi. Yaraşlıq masaya düzülmüş soyuq yeməklərin üstünə polietilen örtük çəkilmişdi. Canı çadırın girəcəyində narahat dayanan böyük oğluna yanaşdı.

– Bir addım da kənara çəkilmə, – deyə bir də bərk-bərk tapşırırdı. – Uşaq-muşaq bilməz girər içəri peşmançılıq olar. Bilirsən, oğlum...

Canıoğlu atasının sözünü kəsdi:

– Bilirəm, atam, – dedi. – Amma bu şərəfsizin yolunu gözləməkdən yoruldu! Saat beş də oldu, gəlib çıxmadı.

– Gələrlər... – deyə Canı əminliklə dilləndi.

***

Bu vaxt qaynaşan həyəətə şıq geyinmiş iki kişi girdi. Bunlardan biri Sərraf, o biri Bic Əbdül idi. Cinni Canı sö-

zünü yarımçıq qoyub qonaqların pişvazına tələsdi. Bic Əbdül onunla görüşüb dedi:

– Ağa bir az nasazdı, toya bizi yolladı.

Cinni Canı razılıq elədi:

– Allah hamınızı var eləsin! Gəlişinizlə başımı uca elədiz.

– Allah mübarək eləsin, – deyə Sərraf onu təbrik elədi.

– Subaylarınızdan görəsiz! – deyə Cinni Canı dil-ağız elədi. – Buyurun yeməxanaya.

– Yaxşı fikirdir, toqqamızın altını bərkidib mağara keçərik, musiqidən feyzyab olarıq, – deyə Bic Əbdül qondarma bir təbəssümlə dilləndi.

Amma Cinni Canı uşaq deyildi, Sərrafla Bic Əbdülün təbəssümünə aldanmadı, görən kimi anlamışdı ki, bu qonaqlar musiqidən feyzyab olmağa yox, Sanının işini bitirməyə gəlirlər. Canının çiyinlərindən elə bil dağ götürüldü, keçmiş düşmənlərinə sonsuz bir məhəbbətlə baxdı:

– Bilirdim ki, ağa etibarlı tərəfdaşdı, – dedi. – Məni darda qoymaz.

Sərrafla Bic Əbdül dinməz yeməxanaya keçdilər.

***

Suçu Pirinin on tonluq su maşını Canının məhləsinin tinində bir saat idi durmuşdu. Sürücü bu bədheybət Kr.AZ-ın altından girib üstündən çıxırdı, bərkdən deyirdi, amma nasazlığını tapa bilmirdi. Ətrafına yığılmış

bikar adamlar hərə bir məsləhət verirdi.

Bu, taybatay açılmış darvazadan küçəyə boylanan Canının diqqətini cəlb elədi. Yeniyetmələrdən birinə buyurdu:

– Get, gör, nə yığnaqdır? – dedi. – Gör, o yasar oğlu yasar Sanı gələn vaxtı yolu niyə kəsib?

Yeniyetmənin gedib-qayıtmağı çox çəkmədi. Başı yenidən qonaqlara qarışmış Cinni Canıya yanaşdı.

– Suçu Pirinin maşını xarabdır, – dedi. – Deyir ki, Canı əmioğlu narahat olmasın, nasazlığı tapmasam, yedək çağırıb yolu boşaldacağam. Sanı qədəşə mənim canım qurban.

Bu cavab Cinni Canını qane elədi.

– Yaxşı, get, xörək paylayanlara kömək elə, – dedi.

Amma yeniyetmə getmədi, Canıdan soruşdu:

– Canı qədəş, deyirlər, türmədə suçu Pirinin alnına “suka” sözünü Sanı döydürüb. Doğrudu?

Yeniyetmənin sualı olub-keçənləri Cinni Canının yadına saldı, bədənindən elə bil elektrik cərəyanı keçdi. Kr.AZ-ın nasazlığının səbəbini anladı.

- XXXXXXIII -

Asta Ravil üzünü qırxdı, ağrıya-ağrıya geyindi, Anusun otağının açıq qapısından boylandı, kürsüdə ağzını səssiz açıb-yuman qarının görünüşü xoşuna gəlmədi, amma baş qoşmadı, etinasızlıqla onun qapısını çəkdi.

Dünən bağçadan aralanan kimi halı qarışmışdı, amma dözmüşdü. Yarı yolda dayandılar, Sanının işarəsi ilə Yanıq maşından düşdü. O, telefon avtomatdan sovxoz direktoruna zəng eləməli idi. Bu vaxt Astanı öyümə tutdu, az qala içalatı ağzına gəlsin. Sanıdan icazə alıb geri qayıtmışdı.

O, uşaq oğurluğunda iştirakına görə özünü bağışlaya bilmirdi. Ürəyinə dammışdı ki, bu cinayət səssiz-səmirsiz ötüşməyəcək, cəza onları tezliklə haqlayacaq. Əslində, bu yaşayışdan daha zövq almırdı. Sanıdan qorxmasaydı, çoxdan yaxasını qırağa çəkərdi.

Taxta Ravil gün günortanı keçəndən sonra peyda oldu. Kefi ala buludda gəzirdi. ADAŞI narahatlıqla soruşdu:

– Əməliyyat necə keçdi? Qənbərqulu çıxmadı ki?

– Pis keçmədi! – deyə Taxta onu sakitləşdirdi, sonra geyimli-kecimli ADAŞINA sataşdı – Qarnoy, indi sürtülmüş beş qəpiklik kimi parıldayırsan. Dünən isə üzünə baxmaq olmurdu.

Asta nıqqıldadı:

– Hə, dünən doğurdan ölürdüm. Bütün içalatım ağrıyırdı. Sizdən ayrıldıqdan sonra taksit tutdum, özümü evə zorla çatdırdım. Dedim, axır günümdü. Qarının dərman qutusundan dimedrol-aspirindən, nə tapdımsa, içib uzandım. O yatan səhərə qədər yatmışam, tər-su içində oyandım, paltarımı dəyişdim, yenidən yatdım, bir də günorta durdum.

– İndi necəsən? – deyə Taxta maraqlandı.

– Bir az yaxşıyam, – Asta həvəssiz dilləndi. – Heç bilmirəm, toya gedim, ya getməyim...

– Mütləq getməliyik! Bilirsən ki, Sanı adam arasına bizsiz çıxmır, – deyə Taxta dilləndi, vanna otağına keçdi, amma qapını örtmədi. – Özümü qaydaya salım, üst-başımı dəyişim, gedək.

Asta dəhlizdən adaşının yuyunmağına tamaşa eləyirdi. Soruşdu:

– Bəs, bu qədər vaxtı haralarda idin?

Taxta üzünü sabunladı, ülgücü götürdü:

– Əslində, işimiz əvvəldən düz gətirmədi.

Asta təəccübləndi:

– Niyə ki? Hər şey ölçülüb-biçilmişdi, axı! Neçə gün hazırlıq görmüşdük...

– Hər şeyi ölçüb-biçmişdik, bircə təbiətin şıltaqlığını unutmuşduq, – deyə Taxta pafosla dilləndi. – Kim gözləyərdi ki, dünən dəniz qalxacaq, su gəlib o yavaoğlunun mülkünü basacaq? Hayıf, o cür sığınacaq bir müddət əlimizdən çıxdı.

– Sanı hirsləndi, hə?

– Əlbəttə, lap zəncir çeynəyirdi, sonra uşağı Qobuya aparmaq istədi, amma yarıyolda fikrini dəyişdi. Dedi ki, Xırdalandakı milis postunda maşını saxlaya bilərlər. Gecə düşmüşdü, bilmirdik neyləyək. Bu vaxt birdən yadıma düşdü ki, keçən həftə Sallaq dostumuz qumarda

bir bağ udub. Dedim, ora aparaq, ağla gəlməyən yerdi. Sözümlə Sanının ağlına batdı.

– Sonra...

– Sonra maşını Sallaqın evinə sürdük. Onu götürüb Novxanıya getdik. Yolda məlum oldu ki, Sallaq qaranlıqda səmti tapa bilmir, – dedi, mətləbdən qırağa çıxdı, qırxılıandan sonra yanağında aydın bilinən qançırını göstərdi. – İt balasının təpik yeridi. Bir tikə boyu var, amma zərbəsinin gücünə bax da! İki nəfər onu zorla saxlayırdıq. Yanıq qollarını tutmuşdu, mən ayaqlarını.

– Xloroform götürməmişdiz?

– Götürmüşdük. Amma uşağı gec yatırtdı, – deyə Taxta deyindi.

– Bağ necə bağdı?

– Yaxşı bağdı, – deyə Taxta təriflədi. – Amma yolları bərbaddı. Maşın atılıb-düşdükcə içəlatım tökülürdü.

– ZİM-də getmişdiz?

– Yox, bir qara QAZ-24 idi.

– Bəs, maşını kim sürürdü?

– Bir blatnoy rus balası sürürdü. Əsgər geyimində idi. Deyir ki, "zondan" təzə çıxmışam.

– Sanı bu rus balasını hardan tapıb?

– Vasilinin curlarındandı, – deyə Taxta geyinib qurtardı. – Açığı, Sanının işlərindən baş açmaq olmur. Sehrbaz kimidir. Maşın lazımdır! Buyur! Adam lazımdır! Buyur! Tapança lazımdır! Buyur.

Asta onun sözünü kəsdi:

– Sən mətləbdən uzaq düşdün, – dedi. – Axır ki, bağı tapdız?

– Çətinliklə də olsa tapdıq. Bir as da vaxtımız buna getdi. Uşağı Sallağa tapşırıb QAZ-24-lə şəhərə qayıdanda qaranlıq düşmüşdü. Rus balası bizi Yanıqgildə düşürüb getdi. Səhər saat ona qədər yatdım, mən duranda Sanı evdə yox idi. Tapşırmışdı ki, Ravillər Bayılda olsunlar. Yəqin dalımızca gələcək.

– Hara getmişdi ki?

– Yanığın kiçik qızını gəzməyə aparıbmış, – deyə Taxta biədəb bir hərəkət elədi. – Zalım balası iki daşın arasında kefindən qalmır da!

Astanın kefi kökəldi:

– Bu Yanıq çox şərəfsiz adamdır.

– Gözü ilə görən oğraşdır, – deyə Taxta nifrətlə üzünü turşutdu. – Beləsinə əl vermək belə günahdır.

Aşağıdan siqnal səsi gəldi. Taxta pəncərədən boylandı, həyətdə ZİM-i görüb əl-ayağa düşdü:

– Gedək, yoxsa Sanı bizə itin sözünü deyəcək, – dedi.

Asta dinməz qarıya gedəndə Taxta:

– Dayan, qarıya deyim, dalımızca qarını bağlasın, – dedi və Anuşun otağına girdi, bir az yubandı, çıxanda dəyişilmiş səslə bərkdən söylədi. – Anuş xala, biz gedirik, qarını bağlayarsan.

Pilləkənləri düşəndə Asta özünü saxlaya bilmədi, Taxtanın ağzını əydi:

– Anuş xala, qapını bağlayarsan! – dedi. – Ay əbləh, kimə paçka gəlirsən?

Taxta özünü itirdi:

– Sən bilirdin?

Asta başını tərətədi:

– Əlbəttə, – dedi. – Qarı mən geyinəndə can verirdi.

Taxta burnunu çəkdi:

– Sanıya desək, toyu bizə haram eləyəcək, – dedi.

– Deyirsən, Sanıya bildirməyə? Ölüni qoyaq gedək? – deyə Asta şübhə ilə soruşdu.

Taxta arsız bir gülüşlə:

– Ölüyə nə olasıdır ki! Toyda yeyərik-içərik, bir az şənlənərik, sonra Kürsümoğlunun restoranında Sanının ad gününü qeyd eləyərik. Bilirsən ki, Kürsümoğlu bütün rəqqasələri ora tökəcək. Kefimizi çəkərik, sonra da gəlib Anuşu basdırarıq, – dedi. – Dünənki günün ağrısını canımızdan çıxarmalıyıq, ya yox?

Asta tərəddüdlə:

– Sanka bilsə... – dedi, amma sözünü bitirmədi.

– Sən deməsən, mən deməsəm, hardan biləcək? – deyə Taxta irişdi. – Yadında saxla, Sanı nə sənə, nə mənə heykəl tikəsidir. Çətinə düşən kimi bizi dəsxoşa verəcək.

Asta razılaşmalı oldu.

Sanı qabaqda oturmuşdu. Sükan arxasına Taxta keçdi. O, ZİM-i peşəkarlıqla idarə eləyirdi. Azadlığa çıxandan sonra bir az da kökəlmiş Asta Ravil arxa oturacağa yayxanmışdı, ZİM-in gen-bol salonunda küncə sıxılmış Yanıqın səsi çıxmırdı. Sanı geri çevrilmədən soruşdu:

– Uşağı aparmağa kim gəlmişdi?

– Atası, – deyə Yanıq cavab verdi. – Gecə saat on iki idi, Sallaq uşağı Novxanıdan gətirdi.

– Verdikləri pulu saydınız? Nə qədərdir?

– Düz yüz əlli min... Danışdığımız kimi...

Sanı acı-acı güldü:

– Bu varlıların hamısı belədi. Alçağın pulu ola-ola özünü oda atır...

Yanıq dilləndi:

– Sanı qədəş, pulu olan elə eləməz! Şirini ziyarətgaha gedən görüblər.

Sanı heybətlə ona sarı çöndü:

– Deyirsən, pulu ona Məlikəjdər verib?

Yanıq suala sualla cavab verdi:

– Ola bilməz?

Sanı bir xeyli düşünəndən sonra dedi:

– Təəssüf ki, ola bilər...

Cinni Canı bir az səbrini basdı. Suçu Pirinin hələ də maşını tindən çəkmədiyini görüb hirslandı. Bayaqqı yeniyetməni yanına çağırmaq istədi.

***

Seyfəllə Bic Əbdül yemək çadırında elə yer seçmişdilər ki, Canının həyatınə tərəf qalxan yol aydın görünürdü. Tində ilişib qalmış su maşınına maraq göstərmədilər. Onlar qara ZİM-i gözləyirdilər.

***

Mizi maşını Canının darvazasından bir az aralı, dalandə əyləyib Sərrafla Bic Əbdülün toydan çıxmağını gözləyir, Suçu Pirinin oyunbazlığına tamaşa eləyirdi.

***

Saat altıya qalmış çoxdan gözlənilən ZİM şosedə göründü, Cinni Canının məhəlləsinə tərəf döndü, tinə yaxınlaşdı. Bir gözü yolda olan Suçu Piri maşının altından dərhal çıxdı, əllərini silə-silə Kr.AZ-a mindi, açarı fırlatdı. Həmişə belə vaxtlarda olduğu kimi maşın işə düşmədi, starter üzüntülü səslə qığıldadı, amma mühərrik qoşulmadı. Pirini tər basdı.

***

ZİM tində görünən kimi Sərrafla Bic Əbdül əllərini yeməkdən çəkdilər.

***

Taxta yolu kəsmiş su maşınına çatıb əyləci basdı, siqnal verdi, amma Kr.AZ yerindən tərpənmədi. Sanı narazı halda Astaya dedi:

– Düş, gör, niyə yolu kəsiblər.

Asta köklüyünə baxmayaraq, cəld hərəkət eləyirdi. Özünü bayıra atdı. Hirslə su maşınına tərəf getdi. Taxta da düşdü, Sanıya dedi:

– Mən də getsəm yaxşıdır. Asta hır-zır qanmır, qan-qaraçılıq salar, kefirmizi pozar, – deyə Astanın dalınca tələsdi.

Suçu Piri Sanının başkəsənlərini ona tərəf gəldiklərini görüb özünü tamam itirdi, əyləci buraxdı, açarı bir neçə dəfə vurdu, amma starter yenə götürmədi. Əyləcdən çıxmış ağır maşın yerindən dəbərdi, santim-santim ZİM-ə tərəf meyilləndi.

... Nə baş verdiyini bilməsələr də Sərrafla Bic Əbdül baxışib ayağa qalxdılar. Canının həyətindən çıxıb tinə tərəf tələsdilər.

***

...Yanıq Ravilləri gözdən qaçırmayaraq əlini qoltuğuna atıb tapançanı çıxartdı, lüləsini qabaq oturacağıın

söykənəcəyinə dirədi. Qoruyucunu çəkəndə metal səsi gəlmişdi.

***

...Asta sağ tərəfdən, Taxta isə sol tərəfdən Kr.AZ-ın pilləkəninə atıldı. Ağır maşın yerindən tərpəndi. Taxta açıq pəncərədən Pirinin boğazından yapışdı:

– Saxla, alçaq! – dedi. – Gözün kordur?

– Əyləc tutmur, qədəş.

– Ay yassar, bu sənsən? – deyə Taxta Pirini tanıdı, onun boğazını daha möhkəm sıxdı. – Bizi qırmaq qəsdin var?

***

...Bütün bunlara Sanı fikir vermədi, onun diqqətini arxadan gələn metal çıqqıltısı cəlb elədi, geri boylandı:

– Nə sədi, Yanıq? – deyə soruşdu.

– Tapançadır, qədəş.

– Birdən məni vurarsan ha! – deyə Sanı gülümsədi.

Yanıq da gülümsədi:

– Belə bir fikrim var... – deyib tətiiyi çəkdi.

***

... Piri onu boğan Taxtanın yaxasından yapışdı, ayağını əyləcdən çəkdi, sükanı buraxdı.

Kr.AZ gözlənilmədən işə düşdü, sürətini artırdı, enişəsağı yelləndi, zərblə ZİM-ə çırpıldı. Onu qabağına

qatıb bir az sürüdü, hasara söykəyəndən sonra qabaq təkərləri ilə üstünə qalxdı, maşını əzıklədi, sonra müvazinətini itirib aşdı. Çənin ağzı açıldı, su küçəni başına götürdü.

***

... Sərrafla Bic Əbdül təzə ayaqqabılarına dolan suya etina eləmədən yastılanmış ZİM-ə çatdılar. İkisi də tapıncanı çəkdi. Pəncərədən boylandılar.

... Taxta aşmış maşının altında qaldı, dərhal canı çıxdı, heç səsini də çıxara bilmədi. Asta ağır cəmdəyinin güdazına getdi. Qalxdığı hündürlükdən düşmək istəyəndə, ayağı sürüşdü, yerə yıxıldı, başı daşa dəydi, dərhal canını tapşırdı. Piri sağ-salamat qaldı, yüngül zədə ilə canını qurtardı.

... Bütün həftəni hərbi şəhərcikdəki aerodroma enib-qalxan təyyarələrin səsi kəsildi. Uçuşlar dayandı. Karxanaya, kəndə, bütün Abşeronu məzar sakitliyi çökdü. İyirmi yanvar hadisələri kimi tarixə yazılmış qanlı olay on doqquz yanvar axşamı başladı.

